

ज्ञानवंगोन्मी

अंक २ सप्टेंबर, ऑक्टोबर, नोव्हेंबर २०२२

ज्ञानवंगा धरोधरी

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

(नॅक मानांकित 'अ' श्रेणी)

LIB 013

ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र : घटना, घडामोडी, भाष्य

संपादक

प्रा. प्रवीण घोडेस्वार

कार्यकारी संपादक

डॉ. प्रकाश बर्वे

संपादक मंडळ

श्री. नारायण बारसे, ठाणे

डॉ. जगदीश कुलकर्णी, नांदेड

डॉ. शालिनी लिहितकर, नागपूर

डॉ. सिद्धी जगदाळे, मुंबई

डॉ. सारिका सावंत, मुंबई

डॉ. जयंत नंदागवळी, नाशिक

©२०२२

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

निर्मिती

श्री. विलास बधान, प्रमुख (प्र.),
ग्रंथनिर्मिती केंद्र,

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

मुद्रक व प्रकाशक

डॉ. भट्टप्रसाद पाटील, प्र. कुलसचिव,

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक 422 222

संपादकीय साहित्य पाठविण्यासाठी

ई-मेल : editordyangangotri@ycmou.ac.in

❖ या अंकात व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक, संपादक मंडळ व तज्ज्ञ सल्लागार मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

तज्ज्ञ सल्लागार मंडळ

डॉ. मधुकर शेवाळे

उप-ग्रंथपाल व प्रमुख, ग्रंथालय आणि माहितीस्रोत केंद्र
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक- 422 222

डॉ. राजेंद्र कुंभार

प्राध्यापक, ग्रंथालय व माहितीशास्त्र विभाग
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे- 411 007

डॉ. मोहन खेरडे

संचालक, ज्ञानस्रोत केंद्र
संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती- 444 602

डॉ. रणजीत धर्मापुरीकर

निवृत्त माहिती शास्त्रज्ञ

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड- 431 602

डॉ. अनिल चिकाटे

संचालक, ज्ञानस्रोत केंद्र

कवयित्री बहिणाबाई चौधरी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगाव — 425 401

डॉ. सुषमा पौडवाल

निवृत्त ग्रंथपाल

एस.एन.डी.टी. महिला विद्यापीठ, मुंबई — 400 049

ज्ञानगंगोत्री

वर्ष : २३ वे

ज्ञानगंगोत्री : सप्ट-ऑक्टो-नोव्हें - २०२२

अंक : २

अनुक्रमणिका

ISSN 2231-6507

- संपादकीय :
- ई-शोधसिंधू :
- विद्वान डेटाबेस : परिचय :
- इंडियन अॅक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन इन्फेड :
- इन्फॉरमेशन अॅण्ड लायब्ररी नेटवर्क (इन्फिल्बनेट) भारतीय उच्च शिक्षण क्षेत्रातील दीपस्तंभ
- ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र नेटवर्क केंद्र INFILIBNET केंद्राचे मुख्य कार्यक्रम : एक विश्लेषनात्मक अध्ययन
- शोधगंगा :
- ओपन अॅक्सेस, इन्फोपोर्ट ऑफ इन्फिल्बनेट (INFLIBNET) : एक अभ्यास
- मुक्त प्रकाशने काळाची गरज :

- संपादकीय :
- ई-शोधसिंधू (डॉ. धनंजय सुतार)
- विद्वान डेटाबेस : परिचय (डॉ. सारिका सावंत)
- इंडियन अॅक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन इन्फेड : मिनाज नायकवडी, डॉ. प्रकाश बिलावर
- इन्फॉरमेशन अॅण्ड लायब्ररी नेटवर्क : डॉ. जगदीश कुलकर्णी
- ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र नेटवर्क केंद्र अॅण्ड लायब्ररी नेटवर्क : डॉ. अमोल र. चंदनखेडे, डॉ. रामदास लिहितकर
- शोधगंगा (सौ. गौरी गोठीवरेकर)
- ओपन अॅक्सेस, इन्फोपोर्ट ऑफ इन्फिल्बनेट (INFLIBNET) : फरांदे अश्विनी सी.
- मुक्त प्रकाशने काळाची गरज (डॉ. सुजाता राजापूरकर)

संपादकीय

ज्ञानगंगोत्री या त्रैमासिकाचा सन २०२२-२३ ह्या शैक्षणिक वर्षासाठीचा हा दुसरा अंक या अंकात समाविष्ट केलेले लेखन ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र या विषयातील जाणकारांकडून लिहून घेण्यात आले आहे. त्यासाठी सर्व प्रथम सर्व लेखकांचे विद्याशाखेच्या वर्तीने आभार व्यक्त करीत आहे. हे सर्व लेखन ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र : घटना, घडामोडी, भाष्य' या अभ्यासक्रमाशी सुसंगत आणि पूरक असेच आहे. अंकातील ई-शोधसिंधू (डॉ. धनंजय सुतार), विद्वान डेटाबेस : परिचय (डॉ. सारिका सावंत), इंडियन अॅक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन इन्फेड : एक परिचय परिचय (डॉ. प्रकाश बिलावर), इन्फॉरमेशन अॅण्ड लायब्ररी नेटवर्क : भारतीय उच्चशिक्षण क्षेत्रातील दीपस्तंभ (डॉ. जगदीश कुलकर्णी), ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र नेटवर्क केंद्र इन्फिल्बनेट केंद्राचे मुख्य कार्यक्रम : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन (डॉ. अमोल चंदनखेडे, डॉ. रामदास लिहितकर), शोधगंगा (सौ. गौरी गोठीवरेकर), ओपन एक्सेस, इन्फोपोर्ट ऑफ इन्फिल्बनेट : एक अभ्यास (अश्विनी फरांदे), मुक्त प्रकाशने : काळाची गरज (डॉ. सुजाता राजापूरकर) हे सर्व लेख अत्यंत माहितीप्रद, उपयुक्त आणि विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानात भर घालणारे आहेत. यातील काही लेखांमधून करण्यात आलेले विश्लेषण विद्यार्थ्यांमध्ये संशोधनाची वृष्टी विकसित करण्यासाठी सहाय्यभूत ठरेल, असा विश्वास वाटतो. अंकातील जवळपास सर्वच लेख माहिती तंत्रज्ञानाशी निगडीत आहेत. ग्रंथालयाच्या पारंपरिक कार्यपद्धतीला आता नवीन तंत्रज्ञानाची जोड देणे अपरिहार्य झाले आहे. यास्तव ग्रंथालयात काम करणाऱ्या प्रत्येकाला ग्रंथालयशास्त्राबोरच माहिती तंत्रज्ञान, माहितीशास्त्र अवगत असणे अनिवार्य झाले आहे. म्हणूनच या क्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या आणि देशातील उच्च शिक्षणक्षेत्रात उल्लेखनीय योगदान देणाऱ्या इन्फिल्बनेट या संस्थेच्या कार्याची आणि कार्यपद्धतीची विद्यार्थ्यांना ओळख व्हावी, या उद्देशाने सदर अंकाची निर्मिती करण्यात आली आहे. हा अंक ग्रंथालय व माहितीशास्त्र च्या विद्यार्थ्यांसाठी तसेच ग्रंथालय आणि माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रात कार्यरत असणाऱ्या सर्वांसाठी उपयुक्त ठरेल असे वाटते.

ई – शोधसिंधू

डॉ. धनंजय भगवान सुतार

प्र- संचालक,

बॅ. बाळासाहेब खडेकर ज्ञान स्नोत केंद्र ,
शिवाजी विद्यापीठ, विद्यानगर, कोल्हापुर.

ई-मेल : dbs.lib@unishivaji.ac.in

सारांश :

‘इन्फर्मेशन अँण्ड लायब्ररी नेटवर्क’ अर्थात इन्फिल्बनेट द्वारे अनेक सेवा पुरविल्या जातात त्यापैकी एक अतिशय महत्वपूर्ण असणारी सेवा म्हणजे युजीसी इन्फोनेट डिजीटल लायब्ररी कन्सॉर्शिया, एन-लिस्ट आणि इनडेस्ट- ए. आय. सी. टी. ई. कन्सॉर्शियाच्या विलीनीकरणातून निर्मिती करण्यात आलेली ‘ई-शोधसिंधू’ सेवा होय. या सेवेचे स्वरूप, त्याची वैशिष्ट्ये, यामध्ये सभा सदत्व अंतर्गत सभासदत्व घेतलेल्या विद्यापीठे, केंद्रशासन अनुदानित तांत्रिक संस्था तसेच AICTE अनुदानित संस्था, उपलब्ध ई-संसाधने व कार्यप्रणाली याचा थोडक्यात आढावा या लेखामध्ये घेण्यात आलेला आहे.

प्रास्ताविक :

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या स्वायत्त अंतर विद्यापीठीय केंद्राच्या स्वरूपात ‘इन्फर्मेशन अँण्ड लायब्ररी नेटवर्क’ अर्थात इन्फिल्बनेट ची स्थापना मे १९९६ मध्ये करण्यात आली. इन्फिल्बनेटमार्फत माहितीशास्त्र आणि ग्रंथालयाशी संर्बंधित अनेक मुख्य कार्ये आणि सेवा पार पाडल्या जात आहेत. या अंतर्गत शैक्षणिक ग्रंथालये आणि माहितीकेंद्रे यांच्या संगणकी करणाकरिता SOUL 3.0 सॉफ्टवेरची निर्मिती, शैक्षणिक ग्रंथालयांमध्ये वाचन साहित्याचा सामुहिक वापर वाढीस लावणे, विविध विद्यापीठे, उच्च शैक्षणिक संस्था तसेच संशोधन व विकास साधणार्या संस्था यांमध्ये विद्वत्तापूर्ण संप्रेषण वाढीस लावणे आणि तंत्रज्ञान आधारित शैक्षणिक प्रणाली विकसित करणे इ. अनेक कार्याचा उल्लेख आहे.

इन्फिल्बनेटच्याकाही महत्वपूर्ण शास्त्रीय आणि तंत्रज्ञान विषयक कार्याचा थोडक्यात आढावा पुढीलप्रमाणे घेता येईल.

१.१. ग्रंथालयसंगणकीकरण :

या अंतर्गत इन्फिल्बनेटकेंद्राचा ऑनलाईन स्वरूपातील भारताच्या विद्यापीठ ग्रंथालयांतील ग्रंथ,प्रबंध आणि नियतकालिके यांची ‘संघतलिका’ ही ‘IndCat’ या नावाने सर्वपरिचित आहे. तर सद्यस्थितीतील SOUL 3.0. 0 हे ग्रंथालय व्यवस्थापन प्रणालीचे मार्क २१, युनिकोड, एस. आय. पी. , एफ. आर. बी. आर इ. आंतरराष्ट्रीय प्रमाणकांनी युक्त वापरकर्ता सुलभ सॉफ्टवेर सर्वांना उपलब्ध आहे.

१.२. विद्वत्तापूर्ण संसाधनांना प्रवेश :

यां अंतर्गत ई - शोधसिंधू एन- लिस्ट, इन्फिस्टॅट्हा ई-रिसोर्सेस च्या वापराची सांख्यिकीय माहिती पुरविणारा पोर्टल तसेच इनफेड म्हणजेच ‘इन्फिल्बनेट ऑक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन’ द्वारे प्रमाणित वापरकर्त्यांकडून ई-संसाधनांचा वापर करण्याकरिता ‘रिमोट ऑक्सेस’ सुविधा इ. चा समावेश होता.

१.३. मुक्त प्रवेश पुढाकार :

या अंतर्गत भारताच्या सर्व विद्यापीठांतील पी. एच. डी. प्रबंधांची रिपॉझिटरी ‘शोधगंगा’, पी. एच. डी. प्रबंधाचा सारांश (Synopsis) पुरविणारी ‘शोधगंगांगोत्री’, वाडःमयचौर्य प्रणालीकरिता ‘शोधशुद्धी’ अंतर्गत ‘Ouriginal’ (पुर्वीचे Urkund) सॉफ्टवेरचेरची उपलब्धता तसेच ‘IR @ INFLIBNET’ या इन्स्टिट्यूशनल रिपॉझिटरी चा समावेश आहे. ‘कॉलिबर’,‘प्लॅनर’ या आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील चर्चा सत्रांमधील / परिषदांमधील कार्यवृत्तांत व इतर प्रकाशने यामध्ये समाविष्ट आहेत. इंटरनेटवर उपलब्ध भारतीय विद्वत्तापूर्ण संसाधनाकरिता ‘सज्जेक्ट गेटवे’ स्वरूपात Infoport तसेच आय. सी. एस. एस. आर. (ICSSR) डेटा रिपॉझिटरी ही मुक्त प्रवेश पुढाकाराचा एक अविभाज्य भाग आहेत.

१.४. विद्वत्तापूर्ण संशोधन नेटवर्क :

या अंतर्गत 'विद्वान' हा राष्ट्रीय स्तरावरील संशोधक व विषयतज्ज्ञ यांचा डेटाबेस तसेच 'इंडियन रिसर्च इन्फोर्मेशन नेटवर्क सिस्टीम' (IRINS) ही वेब आधारित संशोधन माहिती व्यवस्थापन सेवा, विविध शैक्षणिक विकासात्मक व संशोधन संस्थांमधील शास्त्रज्ञ व शिक्षक यांचे विद्वत्तापूर्ण लेख संग्रहित करून त्यांच्यामध्ये विद्वत्तापूर्ण नेटवर्क स्थापित करणे याचा समावेश आहे.

१.५. ई- लर्निंग व कन्टेन्ट निर्मिती :

ई-पौजी पाठशाला, विद्यामित्र, स्वयम प्रभा, युजीसी मुक्स (MOOCs) इ. अध्ययन व अध्यापनपूरक ई-लर्निंग व कन्टेन्ट निर्माण सुविधा इन्फिलबनेटद्वारे पुरविल्या जातात.

सदर लेखामध्ये आपण उपरोक्त नमूद अनेक कार्यापैकी विद्वत्तापूर्ण संसाधनांना प्रवेश देण्याच्या कार्यामधील 'ई-शोधसिंधू' या कार्याची विस्तारपूर्वक ओळख करून देण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्याचे विवेचन पुढीलप्रमाणे :

२. 'ई-शोधसिंधू':

तज्ज्ञ समितीच्या शिफारसींवर आधारित मानवी व संसाधन विकास मंत्रालय (सध्याचे 'शिक्षण मंत्रालय' भारत सरकार यांच्याद्वारे युजीसी इन्फोरेट डिजीटल लायब्ररी कन्सॉरशिया, एन-लिस्ट आणि इनडेस्ट- ए. आय. सी. टी. ई. कन्सॉरशियाच्या विलीनीकरणातून 'ई-शोधसिंधू' ची निर्मिती करण्यात आली आहे. ई-शोधसिंधूद्वारे विविध ज्ञानशाखांशी संबंधित मुख्य आणि विषयतज्ज्ञांकडून पुनरावलोकन केलेल्या जर्नल्सना माहिती प्रवेश उपलब्ध करून दिला जातो. विविध प्रकाशक व अँग्रीगेटर्स यांच्याकडून १२(बी) व २(एफ) अंतर्गत नोंदणी असलेल्या मुख्य सदस्य संस्था जसे की केंद्रशासकीय अनुदानित तंत्रज्ञान संस्था, विद्यापीठे आणि महाविद्यालये यांना वर्गणीच्या प्रमाणित केलेल्या दरानुसार माहिती संसाधने ई-जर्नल्स व ई-डेटाबेससच्या स्वरूपात उपलब्ध करून दिली जातात.

सद्यस्थितीत या सेवेचा लाभ ९८ केंद्रशासन अनुदानित तंत्रज्ञान संस्था, २१७ विद्यापीठे, ७५ तंत्रज्ञान संस्था, ३४०० पेक्षा जास्त महाविद्यालये घेत असल्याचे दिसून येते. उच्च शिक्षणाशी संबंधित इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपातील संसाधनांचा कन्सॉरशियम

असल्यामुळे या अंतर्गत जवळपास १०,००० पेक्षा जास्त ई-जर्नल्स १,९९,५०० पेक्षा जास्त ई-बुक्स, एन.डी.ए.ल. म्हणजेच नॅशनल डिजिटल लायब्ररीद्वारे ६,००,००० ई-संसाधने, २१ संसाधने व ४ डेटाबेसेस यांचा 'ई-शोधसिंधू' अंतर्गत समावेश आहे.

२.१ 'ई-शोधसिंधू' ची वैशिष्ट्ये :

'ई - शोधसिंधू' चा मुख्य उद्देश शैक्षणिक संस्थांना वर्गणीच्या कमी दरमध्ये पूर्ण मजकूरात्मक, ग्रंथसूचीय आणि तथ्यात्मक डेटाबेससह गुणात्मक स्वरूपाच्या ई-संसाधनां मध्ये प्रवेश प्रदान करणे हा आहे. 'ई - शोधसिंधू' ची प्रमुख उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत.

- मानवी व संसाधन विकास मंत्रालयाद्वारे अनुदानित तीन संस्थांच्या कन्सॉरशियाद्वारे प्रदान केलेली कार्ये आणि सेवा यांची वाढ व मजबूतीद्वारे 'ई-शोधसिंधू' : कन्सॉरशिया फॉरहायर एज्युकेशन ई @- रिसोर्स' ची स्थापना करणे.
- शाश्वत प्रवेशाच्या (perpetual Access) आधारावर ई - जर्नल्स, ई - जर्नल्स संग्रहण (Archives) आणि ई-ग्रंथाचा एक जबरदस्त संग्रह विकसित करणे.
- जागरूकता आणि प्रशिक्षण कार्यक्रमांद्वारे भारतातील सदस्य विद्यापीठे, महाविद्यालये आणि तांत्रिक संस्थांमध्ये ई - संसाधनांच्या वापराचे परीक्षण करणे आणि प्रोत्साहन देणे.
- सर्व शैक्षणिक संस्थाना वर्गणी - आधारित अभ्यासपूर्ण माहिती (ई - ग्रंथ आणि ई - जर्नल्स) मध्ये प्रवेश प्रदान करणे.
- सब्जेक्ट पोर्टल आणि सब्जेक्टगेटवेद्वारे खुल्या प्रवेशाकरिता उपलब्ध अभ्यास आशयामध्ये / सामग्रीमध्ये प्रवेश प्रदान करणे.
- डिजिटल विभागणी दूर करणे आणि माहिती समृद्ध समाजाकडे वाटचाल करणे.
- विद्यमान कन्सॉरशिया अंतर्गत समाविष्ट नसलेल्या इतर अतिरिक्त संस्थांना जसे की मुक्त विद्यापीठे आणि MHRD अनुदानित संस्था यांना निवडक ई - संसाधनांकरिता प्रवेश प्रदान करणे.

- विद्यमान कन्सॉर्शियामार्फत केली जात नसणारी आणि सहयोगी व्यासपीठ आवश्यकअसणारी अतिरिक्त कार्ये आणि सेवा घेणे.
- इलेक्ट्रॉनिक जर्नल्स आणि इलेक्ट्रॉनिक ग्रंथ यांसह ‘राष्ट्रीय इलेक्ट्रॉनिक ग्रंथालय’ विकसित करण्याच्या दिशेने प्रमुख ‘बिल्डिंग ब्लॉक’ म्हणून वाटचाल करणे.

२.२ सभासदत्व :

सध्या ‘ई – शोधसिंधू’ अंतर्गत सभासदत्व घेतलेल्या विद्यापीठे, केंद्रशासन अनुदानित तांत्रिक संस्था तसेच AICTE अनुदानित सभासदांची माहिती पुढीलप्रमाणे आहे.

विद्यापीठे	संख्या	केंद्रशासन अनुदानित तांत्रिक संस्था	संख्या	AICTE अनुदानित सभासद	संख्या
१२२/(ब) (एफ) राज्य विद्यापीठे	१३७	एन ए.एस.टी.आय. ल.आय ई टी .आणि एनड आरआय एस टी	३२	AICTE अनुदानित अभियांत्रि कीमहावि द्यालये	६२
केंद्रीय विद्यापीठे	४२	आय .वआय.टी.आय. .सी.एस.आय	२४	१२ (ब) (एफ)२/ राज्य विद्यापीठे	१२
अभियांत्रिक विद्यापीठे	२०	आयएम्स.आय.	२०	केंद्रीय विद्यापीठे	१

यु .सी.जी. अनुदान (प्राप्त)					
राष्ट्रीय कायदेवि षयक शाळा / विद्यापीठे	१२	IIT,IEST,NI TIE,NIFFT & NITTTR	१२		
यु .सी.जी. ची रविआंत द्यापिठीय केंद्र	६	IISERS	७		
		SPAS	३		

२.३ ई - संसाधने :

‘ई—शोधसिंधू’ अंतर्गत ई. एस. एस. अनुदानित संसाधना मध्ये ‘ACM डिजिटल’ अंतर्गत १५४ जर्नल्स, ‘अमेरिकन इन्स्टिट्यूट ऑफ फिजिक्स’ अंतर्गत १९ जर्नल्स, ‘अमेरिकन फिजिकल सोसायटी’ अंतर्गत १७ जर्नल्स, ‘ऑन्युअल रिहिव्यूज’ अंतर्गत ४३ जर्नल्स; ‘ASCE जर्नल्स ऑनलाईन’ अंतर्गत ३६ जर्नल्स, ‘ASME जर्नल्स ऑनलाईन’ अंतर्गत ३३ जर्नल्स, ‘इकॉनॉमिक अँड पॉलिटिकल विकली’, ‘JSTOR’ अंतर्गत ३१६५ जर्नल्स, ‘ऑक्सफर्ड युनिवर्सिटी प्रेस’

अंतर्गत २६२ जर्नल्स, 'प्रोजेक्ट म्यूस (MUSE)' अंतर्गत ७३१ जर्नल्स, 'स्प्रिंगर लिंक आणि नेचर जर्नल' अंतर्गत १७२५ जर्नल्स, 'टेलर अॅण्ड फ्रान्सिस' अंतर्गत १०७८ जर्नल्स तसेच 'इन्स्टिट्यूट फॉर स्टडीज इन इंडस्ट्रीयल डेव्हलपमेंट (ISID)', 'डेटाबेस जेगेट प्लस' (JCCC), Math Sci Net, वेब ऑफ सायन्सझ. डेटाबेसेस यांचा समावेश आहे. AICTE अनुदानित संसाधना मध्ये ASCE जर्नल्स ऑनलाईन' (३६ जर्नल्स), 'ASME जर्नल्स ऑनलाईन' (३३ जर्नल्स) व Bentham Pharmacy (२३ जर्नल्स) यांचा समावेश आहे.

२.४ ऑनलाईन ई-रिसोर्स रिकिवर्डिंग इन संसाधने मागणी प्रणाली

या प्रणालीद्वारे प्राप्त झालेल्या संसाधनांच्या शिफारसीच्या आधारे, ई-शोधसिंधू द्वारे निवडक संसाधनांकिता सदस्यता दरांच्या वाटाघाटी करून त्याचे दरवर्षी सदस्यता शुल्क निश्चित केले जाते 'ess.inflibnet.ac.in/oes/' या ऑनलाईन पोर्टलवर सर्व ई-संसाधने सूचीबद्ध केली असून या ऑनलाईन पोर्टलवर लॉग इन करून सदस्यत्वाचे वाटाघाटी केलेले दर पाहिले जाऊ शकतात. या पोर्टलवर नोंदणी करून संस्थेसाठी उपयुक्त असणारी संसाधने निवडता येतात. अर्थात केवळ नोंदणी केल्यामुळे कोणत्याही संसाधना मध्ये प्रवेश मिळू शकत नाही. संस्थाना थेट संबंधित प्रकाशक/अधिकृत एजंटना पुरवठा आदेश (ॲडर) देऊन ई-संसाधने वर्गणी भरल्यानंतर प्राप्त होऊ शकतात.

आवश्यक असलेली ई संसाधने प्राप्त केल्यानंतर संबंधित संस्थाना प्राप्त केलेल्या संसाधनांची वापर विषयक सांख्यीकी व विश्लेषण आणि देखरेखीच्या हेतु कारिता पोर्टलवरील 'सबस्क्राईब ई रिसोर्सेस' मेनू अंतर्गत सदस्यतेचे तपशील अद्यावत करावे लागतात. या तपशीलामध्ये संसाधनाचे नाव, संसाधनाचा प्रकार व्हू (view) अंतर्गत जर्नल्सची नावे आय.एस. एस. एन तसेच ई-आय.एस. एस. एन आणि खर्च (वार्षिक सदस्यता शुल्क) इ.चा समावेश आहे. सभासदत्वाच्या 'होम-पेजवर संस्थेची माहिती (InstituteProfile), सर्केडिटेल्स, निगोशिएटेड स्टेट्स, सबस्क्राईबड ईरिसोर्सेस इ. मेन्यू दिसून येतात.

समारोप :

'ई-शोधसिंधू' अंतर्गत ई-संसाधनांची वार्षिक वर्गणी शुल्क निश्चित केले जात असल्यामुळे ग्रंथालयांना वाटाघाटी केल्यानंतरचे दर विचारात घेऊन त्यांचे नुतनीकरण करणे सोयीचे होते. दरवर्षी असे दर निश्चित केले जात असल्यामुळे अंदाजपत्रकातील तरतुदीनुसार व 'इन्फिस्टॅट' द्वारे संसाधनांचा वापर किती प्रमाणात झाला त्यानुसार वर्गणी नुतनीकरणाबाबत निर्णय घेणे फायदेशीर ठरते. तसेच अशी खरेदी केलेली संसाधने INFED या उपक्रमाच्या सहाय्याने वाचकांना संस्थेच्या बाहेर त्यांकरिता प्रवेश देऊन वाचनास उपलब्ध करून दिली जाऊ शकतात.

इन्फिलबनेटद्वारे या 'ई-शोधसिंधू'मार्फत विद्यापीठीय व महाविद्यालयीन ग्रंथालयांना ई-रिसोर्सेस खरेदीकरिता पूरक ठरणारी प्रणाली ग्रंथालय व माहितीशास्त्र क्षेत्रामध्ये एक उल्लेखनीय व मोलाचे कार्य करणारी प्रणाली म्हणून सर्वमान्य झाल्याचे दिसून येते.

संदर्भ :

- Retrieved from 'ess.inflibnet.ac.in/oes/' on 12th July 2022.

विद्वान डेटाबेस : परिचय

डॉ. सारिका सावंत

सहयोगी प्राध्यापक

ग्रंथालय शास्त्र विभाग, श्री. ना. दा. ठा. महिला विद्यापीठ, मुंबई

sarika.sawant@libraryinfosc.sndt.ac.in

विद्वान हा तज्ज डेटाबेस आणि राष्ट्रीय संशोधन नेटवर्क हे शास्त्रज्ञ/संशोधकांच्या प्रोफाइलचा प्रमुख डेटाबेस आहे आणि जे प्राध्यापक अग्रगण्य शैक्षणिक संस्थांमध्ये काम करतात आणि अध्यापनात गुंतलेल्या इतर R&D संस्था आणि संशोधन आणि शिक्षण ह्या मध्ये गुंतलेलं आहेत त्या सर्वांचा मिळून असा डाटा बेस आहे. विद्वान हे शास्त्रज्ञ/संशोधकांची पार्श्वभूमी, संपर्क पत्ता, कौशल्ये आणि कर्तृत्वाबदल महत्त्वपूर्ण माहिती प्रदान करते. राष्ट्रीय शिक्षण मिशन आयसीटी च्या सहाय्याने माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क सेंटर द्वारे डेटाबेस विकसित केला आणि राखला जातो. हे राष्ट्रातील आघाडीच्या विविध विषयांतील तज्जांचे रिसर्च प्रोफाइल दाखवण्याचे काम करते. वेब सक्षम इंटरफेस आणि विविध पॅरामीटर्स उदा. पदनाम, संस्था, विशेषीकरण, राज्य इ. गोष्टींची मदत विद्वान शोधताना होते. आणि ह्याच कारण मुळे तज्जांच्या प्रोफाइल शोधणे आणि ब्राउझ करणे सुलभ करते. विद्वान उत्कृष्टता आणि मूल्यासाठी वचनबद्ध आहे. तज्ज त्यांच्या वेबसाइटवरून पाठ्यपुस्तके, लेख आणि इतर अतिरिक्त साहित्य यांची लिंक देखील देऊ शकतात.

पार्श्वभूमी

युनिवर्सिटी एक्सपर्ट डेटाबेस सन 1999 मध्ये लाँच करण्यात आला ज्यामध्ये विविध विषयांच्या तज्जांचे प्रोफाइल समाविष्ट होते जे भारतातील विद्यापीठे आणि इतर शैक्षणिक संस्था मध्ये कार्य रत होते. 2001 मध्ये नॅशनल इन्फॉर्मेशन सिस्टीम फॉर सायन्स अँड टेक्नॉलॉजीच्या आर्थिक सहाय्याने माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क सेंटर ने एक्सपर्ट नावाचा आणखी एक डेटाबेस विकसित केला. हा डेटाबेस ज्यामध्ये R & D संस्थांमध्ये, विशेषत: विज्ञान आणि तंत्रज्ञानामध्ये काम करणाऱ्या

तज्जांचा प्रोफाइल बनवला जायचा. हे दोन डेटाबेस 2012 मध्ये विलीन केले गेले आणि VIDWAN असे पुनर्नामकरण केले गेले तज्ज डेटाबेस वैशिष्ट्ये आणि आता उपलब्ध असलेल्या नवीन तंत्रज्ञानाची कार्यक्षमता याच्या मदतीने विद्वान डेटा बेस पूर्ण क्षमतेने काम करत आहे.

उद्दिष्टे

- तत्परतेने आणि सोयीस्करपणे समवयस्कांना, संभाव्य सहयोगींना, निधी देणार्या एजन्सींना, देशातील धोरणकर्ते आणि संशोधक, अभ्यासक यांना तज्जांबदल माहिती प्रदान करते
- वापरकर्त्यांना आवश्यक असलेले कौशल्य असलेल्या तज्जांशी थेट संवाद स्थापित करन्यास मदत होते
- लेख आणि संशोधन प्रस्तावांसाठी समीक्षक समीक्षक ओळखी मिळवण्या करीता विद्वान ची मदत होते
- शास्त्रज्ञांमध्ये माहितीची देवाणघेवाण आणि नेटवर्किंगच्या संधी निर्माण करन्यास मदत होते
- चालू असलेल्या संशोधन प्रकल्पांसाठी संभाव्य सहयोगी शोधने हे सोपे बनले आहे.
- शास्त्रज्ञांमध्ये माहितीची देवाणघेवाण आणि नेटवर्किंगच्या संधी निर्माण करणे; आणि
- समवयस्क गट आणि फंड एजन्सीसाठी त्यांचे योगदान दर्शवन्यास मदत होते

डेटाबेसमध्ये तज्जांच्या समावेशासाठी निकष

- तज्ज व्यक्तीकडे त्यांच्या संबंधित विषयात 15 वर्षे व्यावसायिक अनुभव व पदव्युत्तर/डॉक्टरेट पदवी असणे आवश्यक आहे.
- सहयोगी प्राध्यापक/वरिष्ठ शास्त्रज्ञ किंवा अध्यापन, संशोधनात समतुल्य पदावर काम केलेले असावे; आणि
- राष्ट्रीय/अंतरराष्ट्रीय सन्मान, पुरस्कार किंवा प्रशस्तीपत्र विजेते

एकसर्पट डेटाबेससाठी जमवली जाणारी माहिती

वैद्यकिक माहिती, नाव, जन्मतारीख, फोटो, संपर्क, पत्ता.

- पात्रता
- पदवी, विषय, संस्था, पात्रता वर्ष.
- अनुभव
- इन्स्टिट्यूट, संलग्नता,
- अनुभवाचा कालावधी.

भागधारकांना लाभ/फायदे

रिसर्च स्कॉलर

- त्यांच्या संबंधित डोमेनमध्ये त्यांच्या संशोधनासाठी मार्गदर्शक किंवा सल्लागार शोधण्यासाठी मदत करते;
- विद्वानांना त्यांच्या विषयातील स्वारस्य आणि विभाग व संस्थांचे संशोधन केंद्र शोधण्यात मदत करते; आणि
- प्राध्यापक सदस्यांच्या संशोधनाच्या आवडी, विभागांचे संशोधन केंद्र आणि संबंधित अभ्यासपूर्ण मेटाडेटा प्रदान करते

प्राध्यापक

- शिक्षक सदस्यांना त्यांचे संशोधन योगदान इतर सदस्यांना दाखविण्यासाठी मदत होते
आंतरराष्ट्रीय समुदायाला त्यांच्या संशोधन योगदानाचे अधिक महत्त्वपूर्ण प्रदर्शन करते,
- राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय एजन्सीकडून निर्धिंच्या संधी; आणि
- संशोधन मेटाडेटा गुणवत्ता सुधारने आणि वेगवेगळ्या मूल्यांकन प्रणालीसाठी पुनरावृत्ती कमी प्रमाणात होते

संशोधन प्रशासक

- प्रशासकांना संशोधन अहवाल, कार्यप्रदर्शन मूल्यांकन आणि संशोधन प्रभाव विश्लेषण (रिसर्च इम्पॅक्ट अनालीसिस) करण्यास सक्षम करते;

- निधी, विद्याशाखा मूल्यांकन आणि संसाधनांवर चांगले निर्णय घेण्यासाठी धोरणात्मक विश्लेषण करण्यास मदत करते
- अंतर्गत गुणवत्ता हमी सेल (IQAC) आणि राष्ट्रीय संस्थात्मक रॅंकिंग फ्रेमवर्क समन्वयकांना विविध संशोधन मूल्यांकन युनिटसाठी अहवाल निर्माण करण्यास मदत करते.

संघटना

- संशोधन करीता इतर संस्थांशी सहयोग करण्याची संधी प्रदान करते;
- दिलेल्या संशोधन क्षेत्र / भौगोलिक क्षेत्रामध्ये तज्ज्ञ शोधने आणि
- सह-लेखक नेटवर्क, नकाशासह अत्याधुनिक वेब इंटरफेससह तज्ज्ञ प्रोफाईल व्यवस्थापित करण्यासाठी विनामूल्य व्यासपीठ प्रदान करते.

विद्वानची सद्य स्थिती

विद्वान मध्ये सध्या जवळ जवळ १,२२,४५५ विविध शेत्रा मध्ये काम करणाऱ्या संशोधकांचे/ प्राध्यापकांचे प्रोफाईल तयार आहेत. खालील प्रमाणे त्यांची विभागणी आहे.

- केंद्रीय विद्यापीठ 9655
- डीम विद्यापीठ 13605
- राष्ट्रीय पातळीवरच्या उत्कृष्ट संस्था 15604
- इतर संस्था 37053
- आर अँड डी संस्था 7253
- राज्यस्तरीय विद्यापीठ 19481
- टेक्निकल संस्था 19513

विषयानुसार जर विद्वान डेटाबेस बघितला तर सर्वात जास्त प्रोफाईल हे अभियांत्रिकी आणि तंत्र ज्ञान ह्या क्षेत्रातील संशोधकांचे/ प्राध्यापकांचे आढळले जातात. त्याच्या खालोखाल सामाजिक शास्त्र (२३१७५) व वैद्यकीय आणि आरोग्य विज्ञान (१३१४५) यांचे सर्वात जास्त प्रोफाईल आहेत. ग्रंथालय आणि माहिती शास्त्रा चे ११३९ प्रोफाईल समाविष्ट आहेत जो फारच कमी आकडा आहे. अजूनही विद्वान वर प्रोफाईल तयार करण्यासाठी भारतातील ग्रंथपाल पुढे आलेलं नाहीतर हा

आकडा लाखां मध्ये असता. सर्वात जास्त प्रोफाइल हे तमिळ नाडू (२३८४४) व कर्नाटक चे आहेत (१५४९४). महाराष्ट्रातील प्रोफाइल ची संख्या ही ७००० क्या आसपास आहे महाविद्यालयातील सहाय्यक प्राध्यापक यांचे प्रोफाइल सर्वात जास्त विद्वान मध्ये आहेत जे साहजिकच आहे कारण सहाय्यक प्राध्यापकांची संख्या ही इतरोपेक्षा जास्तच असते.

सर्च फिचर

विद्वान डेटाबेस मध्ये प्रोफाइल शोधण्यासाठी विविध मार्ग वापरले जावू शकतात. ते पुढील प्रमाणे

- नावा नुसार
- संस्था नुसार
- पदनाम नुसार
- विषय नुसार
- पारितोषिक नुसार
- संस्थेचे प्रकारा नुसार
- राज्या नुसार
- वेब ऑफ सायन्स नुसार

ह्या सर्च फिचर चा वापर करून विद्वान डेटाबेस चांगल्या प्रकारे शोधता येतो.

अधिक माहिती करिता पुढील वेबसाईट वर पहावे <https://vidwan.inflibnet.ac.in/>

विद्वान प्रोफाइल चा आकडा वाढवण्यासाठी संस्था आणि ग्रंथपालांचे प्रोत्साहन

प्राचार्य/संचालक आणि ग्रंथपाल त्यांच्या प्रोत्याहना मुळे प्रोफाइल ची संख्या वाढू शकते. जितके प्रोफाइल वाढतोल तितकी मदत सर्व संशोधक/प्राध्यापकांना होवू शकते. हे प्रोफाइल फक्त भारतात ही पाहिले नाही जात तर पूर्ण जगभरातून ते शोधले आणि पाहिले जातात. त्यामुळे संशोधक/प्राध्यापकांचे काम सर्वदूर होवू शकते.

इंडियन अॅक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन इन्फेड INDIAN Access Management Federation (INFED) : एक परिचय

मिनाज नायकवडी

संशोधक विद्यार्थी

ग्रंथालय आणि

माहितीशास्त्र विभाग

शिवाजी विद्यापीठ

कोल्हापूर

minajnaikawdi22011

@gmail.com

डॉ. प्रकाश बिलावर

उपग्रंथपाल

बै.बाळासाहेब खर्डेकर ज्ञानस्त्रोत केंद्र

शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर

pbb_lib@unishivaji.ac.in

सारांश :

विद्यापीठांना ई-संसाधने पुरविण्यासाठी युजीसी इंफोनेट कन्सोर्शिया व महाविद्यालयांकरिता एन-लिस्ट कनसोर्शिया इन्फिलबनेट मार्फत मोफत सुरु करण्यात आली. तदनंतर अनुक्रमे युजीसी इन्फोनेट, एन-लिस्ट आणि इनडेस्ट एआयसीटीई या तीन कनसोर्शियांचे एकत्रित विलोनीकरण करून “ई-शोध-सिंधू” ही नवीन कनसोर्शिया सुरु करणेत आली. विद्यापीठांना ई शोध-सिंधू अंतर्गत विविध नामांकित ई-संसाधन सेवा पुरविली जाते. महाविद्यालयांना एन-लिस्ट अंतर्गत ई-संसाधने अगदी माफक किंमतीत पुरविली जातात. या ई-संसाधानांना आयपी ऑडेसद्वारे ऑक्सेस दिला जात होता. आय पी वर आधारित ऑक्सेस प्रणालीला सुद्धा काही तांत्रिक मर्यादा आहेत. यातील महत्वाची मर्यादा म्हणजे कॅपसबाहेर ई-संसाधनांचा ऑक्सेस मिळत नव्हता. या तांत्रिक मर्यादांवर मात करण्यासाठी व वापरकर्त्यांना उपलब्ध ई-संसाधनाचा

कोटूनही प्रभावी वापर करण्याकरिता इन्फिलबेनेट मार्फत इंडियन ॲक्सेस मॅनेजमेंट प्रणाली २०१७ पासून सुरु करणेत आली. आता याद्वारे आपल्या लॉगइन क्रेडेनशियलनुसार हवे ती माहिती आपण कोठेही, केवळही हताळू शकतो.या लेखात इन्फेड म्हणजे काय,त्याची उद्दिष्ट्ये, सभासद नियमावली, सभासद संख्या व सहभागी प्रकाशक यांची विस्तृत माहिती दिलेली आहे.

बीज संज्ञा :

इन्फिलबेनेट, ॲक्सेस मॅनेजमेंट, फेडरेशन,ई-संसाधने, कनसोर्शिया, इनफोड, सिंगल-साइन-इन प्रणाली इ.

प्रस्तावना :

गेल्या काही दशकांपासून, जगभरातील ग्रंथालये ही ज्ञानस्रोत केंद्रे/माहितीस्रोत केंद्रे म्हणून विकसित झाली आहेत. आपण ग्रंथालयामध्ये अमुलाग्र असे बदल झालले अनुभवलेले आहेतच; उदाहरणार्थ माहिती स्रोतांचे बदलते स्वरूप, ग्रंथालयांमध्ये माहिती संग्रह करण्याच्या पद्धती, वापरकर्त्याच्या गरजा आणि त्यांना पुरविल्या जाणा-या सेवा सुविधा. वर्ल्ड वाईड वेब (WWW), इंटरनेट, आणि माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या आगमनाने डिजिटल ग्रंथालय/ आभासी ग्रंथालय, मोबाईल-लायब्ररी (M-Library) या व अश्या अनेक तत्सम नवीनतम संकल्पना उदयास आल्या आहेत. या डिजिटल वातावरणात सर्व प्रकारच्या ग्रंथालयांनी डिजिटल ग्रंथसाहित्य तसेच ग्रंथेतर साहित्य मिळवणे आणि त्या ग्रंथसाहित्यास डिजिटल ॲक्सेस देणे सुरु केले आहे. ई-संसाधने आजच्या माहितीच्या सुपरहायवे मध्ये महत्वाचा दुवा सिद्ध झालेली आपण पहिली आहेत.

भारताचा विचार करता सामान्यतः विद्यापीठ ग्रंथालये इतर ई-संसाधनांसह प्रामुख्याने ई-जर्नल्स, ई- बुक्स किंवा ई-डेटाबेसेस करिता युजीसी इन्फोनेट कन्सोर्शिया/ ई-शोध-सिधू कनसोर्शिया (UGC INFONET/E-shodh-Sindhu Consortium) चे सदस्यत्व घेतात आणि महाविद्यालयीन ग्रंथालये एन-लिस्ट कन्सोर्शिया (N-list consortia) चे सदस्यत्व घेतात. कान्सोर्शिया (consortia) अंतर्गत येणा-या ई-संसाधनांना अॅन-कॅम्पस ॲक्सेस (on-Campus Access) पुरविला जातो. अॅन-कॅम्पस ॲक्सेस म्हणजे अधिकृत वापरकर्ते ग्रंथालयांनी सदस्यता घेतलेल्या

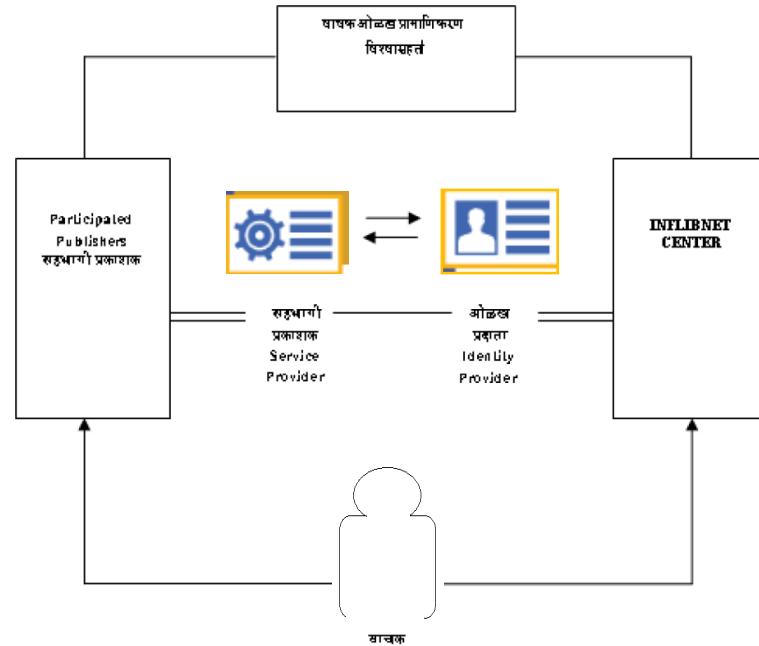
(Subscribed Resources) ई-संसाधनांचा केवळ ग्रंथालय/विद्यापीठ आवारातच वापर करू शकतात. ते त्यांच्या विद्यापीठ महाविद्यालय ग्रंथालयांच्या / भौगोलिक आवाराच्या बाहेर या ई-संसाधनाचा वापर करू शकत नाहीत. आवारामध्ये ॲक्सेस हा आयपी आधारित (IP based) प्रमाणीकरणावर आधारित असतो, ज्यामध्ये सर्व सेवा प्रदात्यावर म्हणजे च प्रकाशकांमध्ये वापरकर्त्याची वापरकर्ता आयडी आणि पासवर्ड शेअर करणे शक्य असत नाही. एन-लिस्टच्या बाबतीत सर्व, संसाधने एका केंद्रीकृत आभासी सर्वर वर संग्रहित असून ॲक्सेस हा ईज प्रॉक्सी (EZ proxy) डमी सर्वरवर आधारित आहे जेथे वापरकर्त्याची खाती तयार केली जातात आणि महाविद्यालयांना दिली जातात. परंतु ॲक्सेस EZ Proxy सर्वरवर आधारित असला तरीही सर्व संसाधने दूरस्थपणे भौगोलिक सीमांच्या पलीकडे ॲक्सेस करता येत नाहीत.ई-संसाधनां करिता भौगोलिक सीमांच्या पलीकडे दूरस्थ ॲक्सेस (Remote Acess) ची सोय नसल्यामुळे त्याच्या प्रभावी वापरावर परिणाम होतो असे अनेक अभ्यासांतून दिसून आले आहे. आयपी (IP) आधारित ॲक्सेस प्रणालीच्या स्वतःच्या मर्यादा आहेत. या डिजिटल युगात प्रत्येक वाचकाला भौगोलिक सीमांचा विचार न करता कोणत्याही ठिकाणी स्थळ काळ व वेळ याची मर्यादा न बाळगता ई-संसाधनांचा वापर करता आला पाहिजे. थोडक्यात ई-संसाधनांचं लोकशाहीकरण व्हायला हवं. कोणतेही ई-संसाधन हे त्या ग्रंथालय भौगोलिक सीमांपुरते मर्यादित न राहता, त्याच्या चार भिंती पलीकडे, कोणालाही, कुठेही आणि कधीही मिळणं सहज शक्य व्हायला हवं.

ई-संसाधनांना दूरस्थ ॲक्सेस प्रदान करण्यासाठी प्रदाता (प्रकाशक) आणि वाचक यांच्यात विश्वास निर्माण करण्यासाठी अचूक सक्षम ओळख प्रमाणीकरण (Identity authentication mechanism) यंत्रणा महत्त्वपूर्ण आहे. भारतात अनेक संस्थांना आयडेंटिटी ऑर्थेटिकेशन यंत्रणा उभारण्यासाठी आवश्यक तांत्रिक पायाभूत सुविधा उपलब्ध नाहीत. या मर्यादेवर मात करण्यासाठी INFLIBNET केंद्राने INFED (Indian Access Management Federation) चा पर्याय आणला आहे.

इनफीड (INFED) काय आहे ?

भारतात विद्यापीठ व महाविद्यालयीन ग्रंथालयात तांत्रिक वृष्ट्या जे आमुलग्र असे बदल झाले त्यामध्ये युजीसी इनफील्बनेटचे मोठे योगदान आहे. विद्यापीठ तसेच महाविद्यालय ग्रंथालय संगणकीकरणासाठी (ऑटोमेशन) आवश्यक तांत्रिक सहाय्य माफक किंमतीत किंवा मोफत पुरविणे, कन्सोर्शिया अंतर्गत ई-संसाधनाचा उपलब्ध करणे या व अश्या अनेक उल्लेखनीय प्रकल्प इनफील्बनेट ने आजपर्यंत यशस्वीपणे राबविलेले आहेत. विद्यापीठांना ई-संसाधने पुरविण्यासाठी युजीसी इनफोनेट कन्सोर्शिया व महाविद्यालयांकरिता एन-लिस्ट कनसोर्शिया सुरु करण्यात आली. अनुक्रमे युजीसी इन्फोनेट, एन-लिस्ट आणि इनडसेट एआयसीटीई या तीन कनसोर्शियांचे विलीनीकरण करून “ई-शोध-सिंधू” या नवीन कनसोर्शिया सुरु करणेत आली. विद्यापीठांना ई-शोध-सिंधू अंतर्गत ई-संसाधन सेवा पुरविली जाते. या सर्व कनसोर्शिया अंतर्गत समाविष्ट असलेल्या ई-संसाधनाना आयपी वर आधारित ॲक्सेस पुरविला जात होता. आय पी आधारित ॲक्सेस ला असलेल्या तांत्रिक अडचणी लक्षात घेता अडथळाविरहीत दूरस्थ ॲक्सेस पुरविणेकरिता इनफील्बनेट मार्फत इनफीड-इंडियन ॲक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशनची सुरुवात सन २०१७ साली करण्यात आली. इनफीड ही भारतातील पहिली ॲक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन आहे जी युजीसी इन्फोनेट आणि एन-लिस्ट कन्सोर्शिया अंतर्गत ई-संसाधनांना भौगोलिक सीमांच्या पलीकडे दूरस्थ ॲक्सेस प्रदान करते.” इंडियन ॲक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन (INFED) ही सदस्य महाविद्यालये, विद्यापीठे आणि प्रकाशक या घटकांमधील विश्वसनीय दुवा आहे”. जेव्हा वापरकर्ता ॲक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशनद्वारे संसाधने ॲक्सेस करतो तेव्हा त्यांना एकाधिक लॉगिन आयडी आणि पासवर्ड लक्षात ठेवण्याची आवश्यकता नसते. वापरकर्ता एकाच लॉग इन आयडी क्रेडेनिशयल्ससह दूरस्थपणे एकाधिक संसाधने ॲक्सेस करू शकतो. फेडरेटेड ॲक्सेस मॅनेजमेंट सिंगल साइन फ्रेमवर्कमध्ये कार्य करते. सरळ साध्या सोप्या भाषेत सांगायचे झाले तर लोक एकच एटीम कार्ड तपशीलासह अनेक एटीएम सेंटर मध्ये व्यवहार करू करतात, अशीच व्यवस्था येथे आहे. इनफीड ॲक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन विकसित करण्याकरिता इनफील्बनेटने शिब्बोलीथ (Shibboleth) या ओपन

सोर्स संगणक प्रणालीचा वापर केलेला आहे. इनफीड ॲक्सेस मनजेमेंट फेडरेशन प्रणाली फ्रेमवर्क आकृती क्र. १ मध्ये दाखविण्यात आली आहे.

आकृती क्र. १ इनफीड ॲक्सेस मनजेमेंट फेडरेशन प्रणाली फ्रेमवर्क

इनफीड ॲक्सेस फेडरेशनची उद्दिष्ट्य :

इनफील्बनेट केंद्र, त्याच्या मुख्य धोरणापैकीपैकी एक म्हणून, ई-शोधसिंधू अंतर्गत भारतातील विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांना विद्वत्तापूर्ण ई-संसाधनाचा अंक्सेस प्रदान करते. प्रमाणित नियम आणि मेटाडेटा वापरून सहभागी संस्थांमध्ये वितरितकेलेल्या वापरकर्ता लॉग-इन आयडीचे प्रमाणीकरण आणि ॲक्सेस नियंत्रण यंत्रणेच्या अंमलबजावणीच्या प्रक्रियेत सदस्य संस्थांशी समन्वय साधण्यासाठी इनफीड (INFED) ची केंद्रीकृत एजन्सी म्हणून स्थापना झालेली आहे.

इनफीड अॅक्सेस मनेजमेंटची प्रमुख उद्दिष्ट्ये खालीलप्रमाणे :

ई-संसाधनांचा प्रभावी व पर्याप्त वापर करण्यासाठी आणि गुंतवणुकीवर चांगला परतावा (ROI) सुनिश्चित करण्याच्या उद्देशाने योग्य अॅक्सेस व्यवस्थापन साधने ओळखणे आणि उपयोजन करणे.

अधिकृत वापरकर्त्यांना अधिक लवचिकता प्रदान करण्यासाठी त्यांना त्यांच्या कॅम्पसमधून, घरातून किंवा प्रवासादरम्यान कधीही ई-संसाधनांमध्ये अॅक्सेस करण्यास सक्षम बनवणे.

सदस्य संस्थांना त्यांची स्वतःची स्वतंत्र ओळख व्यवस्थापन प्रणाली स्थापित करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे आणि सहाय्य करणे जेणेकरून अधिकृत वापरकर्ते प्रमाणीकृत आणि अधिकृत केले जातील.

आवश्यक तांत्रिक कौशल्य आणि पायाभूत ICT सुविधा नसलेल्या सर्व संस्थांसाठी वापरकर्ता ओळख प्रमाणीकरण प्रदाता म्हणून काम करणे.

अधिकृत वापरकर्त्याच्या प्रमाणीकरणाच्या प्रक्रियेत ओळख प्रदाता (सहभागी संस्था) आणि सेवा प्रदाता म्हणून प्रकाशक यांच्यात प्रमाणित मानकांची देवाणघेवाण करण्यासाठी मानक नियम आणि मेटाडेटा यांचे एकसमान संच परिभाषित करणे.

संसाधन प्रदाता (प्रकाशक), सदस्य संस्था आणि फेडरेशन ऑपरेटर यांच्यात विश्वासाचे संबंध प्रस्थापित करणे आणि व्यवस्थापित करणे.इ.

फेडरेटेड अॅक्सेस मनेजमेंट प्रणालीची आवश्यकता :

शैक्षणिक ग्रंथालये त्यांच्या बजेटचा एक मोठा भाग ई-संसाधने खरेदी किंवा सबस्क्राइब करण्याकरिता खर्च करीत असतात. ई-संसाधनांचा अधिकतम वापर हा त्यावर केलेल्या आर्थिक गुंतवणूकीचा पुरेपूर मोबदला मिळवलेला असतो. परंतु जर या ई-संसाधनांनाना ग्रंथालय किंवा त्या शैक्षणिक संकुलाच्या भौगोलिक सीमांच्या पलीकडे अॅक्सेस देता येत नसेल तर ई-संसाधनांच्या प्रभावी वापरावर मर्यादा येतात. त्यामुळे अधिकृत वापरकर्त्यांना कोणत्याही अडथळ्याशिवाय केव्हाही, कोठेही आणि कधीही ई-संसाधने उपलब्ध झाली पाहिजेत.

जेव्हा कनसोरशिया अंतर्गत विविध ई-संसाधनांना अॅक्सेस पुरविला जातो, तेव्हा तो अॅक्सेस सहज सोपा व सुलभ असायला हवा. वापरकर्त्यांना वेगवेगळ्या ई-

संसाधना करिता अनेक लॉग-इन आयडी व अनेक पासवर्ड स्मरणात ठेवणे सोपे नाही. एकच लॉग-इन आयडी व पासवर्ड वापरून अनेक ई-संसाधने कोणत्याही अडथळ्याविणा, कोणत्याही भौगोलिक स्थानावरून, वेळेची मर्यादा न बाळगता वापरता यायला हवीत. या सर्व घटकांचा विचार करता, ग्रंथालयांना प्रमाणबद्ध दूरस्थ अॅक्सेस प्रणाली (Remote Access Management) निर्माण करणे आवश्यक आहे. परंतु अश्या प्रणाली निर्माण करणे तांत्रिकदृष्ट्या किंचकट आहे. अश्या परिस्थितीत इनफील्बनेटची इनफीड अॅक्सेस मनेजमेंट फेडरेशन एक उपयुक्त असा प्रकल्प आहे.

फेडरेटेड अॅक्सेस मनेजमेंट (FIM) सहभागी विद्यापीठे महाविद्यालये, प्रकाशक तसेच अधिकृत वापरकर्त्यांना सर्व डोमेनवर संसाधनांमध्ये अॅक्सेस देण्यास व अॅक्सेस करण्यास सक्षम करते. अॅक्सेस मनेजमेंट फेडरेशनमधील वापरकर्त्यांना प्रमाणीकरण आणि अधिकृत करण्याची प्रक्रिया देखील सुलभ करते. फेडरेटेड अॅक्सेस मनेजमेंट प्रणालीमुळे डेटा व्यवस्थापन, डेटाची गोपनीयता आणि अनुपालन देखील सुलभ करते आणिडटाबोसेस साठवणुकीचा खर्च कमी करते

वरील सर्व तांत्रिक घटकांचा विचार करता फेडरेटेड अॅक्सेस मनेजमेंट प्रणालीमुळे शैक्षणिक ग्रंथालयांना गुंतवणूकीच्या तुलनेत ई-संसाधनाचा जास्तीत जास्त उपयोग करणे सहज शक्य होईल.

इनफीड (INFED) सदस्यतेसाठी आवश्यक पात्रता :

भारतातील सर्व विद्यापीठे जे पूर्वीपासून UGC – INFONET कन्सोर्शियाचे सदस्य आहेत आणि एन-लिस्ट कन्सोर्शियाचे सदस्य असलेली महाविद्यालये इनफीड सदस्यत्वासाठी पात्र आहेत. विद्यापीठ/ सीफटीआयस (CFTIS) विद्यापीठ अनुदान आयोग कायदा, 1956 च्या कलम 12(B) आणि 2 (F) अंतर्गत समाविष्ट असलेली सर्व शासकीय, अनुदानित विद्यापीठे, आणि पात्रता असलेल्या UGC, IITs, IISc, IISER, NIT इ.चे सर्व आंतर-विद्यापीठ केंद्र (IUCs) ई-शोधसिंधू कंसोर्टियमद्वारे ई-संसाधनांमध्ये अॅक्सेस मिळवण्यासाठी इनफीड मध्ये सहभागी होण्यास पात्र आहेत.

मोळ्या संस्था अंतर्गत सर्व शैक्षणिक आणि संशोधन संस्था आणि त्यामधील गट संस्था, फेडरेशनमध्ये सामील होण्यास पात्र असतात. विद्यापीठे आणि महाविद्यालये याशिवाय इतर सरकारी अनुदानित शैक्षणिक संस्था संशोधन आणि

विकास संस्था, याव्यतिरिक्त, व्यावसायिक शिक्षण देणा-या शैक्षणिक संस्था इत्यादी देखीलइनफीड सभासदत्व घेऊ शकतात.

नवीन सभासदत्व देण्यापूर्वी शैक्षणिक संस्थेच्या पात्रतेचे मूल्यमापन केले जाते इतर खाजगी विद्यापीठे, उच्च शैक्षणिक महाविद्यालये किंवा संस्था सक्षम प्राधिकाऱ्याच्या मान्यतेनंतर इनफीड सदस्यतेसाठी अर्ज करू शकतात. नोंदणीय बाब म्हणजे जे प्रकाशक इन्फिलीबनेट कन्सोरशिया अंतर्गत ई-संसाधन पुरवत आहेत त्यांना सुद्धा इनफीड चे सदस्यत्व घ्यावे लागेल.

इन्फीड सभासदत्व शुल्क :

इनफीड ई-शोधसिंधू कन्सोरशियमचे प्रमुख्य सदस्य म्हणजे विद्यापीठे/CFTIs कडून सभासदत्वाकरिता कोणतेही शुल्क आकारात नाही. परंतु, मुख्य सदस्यांसाठी वर्कलोड आणि सदस्यत्व डेटाबेस वाढत असल्याने, इनफीड मुख्य सदस्य विद्यापीठांसाठी नाममात्र सदस्यता शुल्क आकारू शकते. आज घडीला यासाठी शुल्क आकारले गेलेले नाही. जे प्रकाशक ई-शोधसिंधू कन्सोरशियम आणि एन-लिस्ट अंतर्गत विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांना ई-संसाधनांमध्ये प्रदान करतात अश्या कोणत्याही प्रकाशकांकडून कोणतेही शुल्क आकारले जात नाही.

इन्फीड सभासद असलेल्या शैक्षणिक संस्था/विद्यापीठे/प्रकाशक :

इन्फीड सभासद प्रामुख्याने दोन प्रकारचे आहेत. पहिल्या प्रकारात विद्यापीठे, महाविद्यालये, संशोधन संस्था शिखर संस्था, व इतर संस्था यांचा समावेश आहे. दुसऱ्या प्रकारात सहभागी प्रकाशकांचा समावेश आहे. नोव्हेंबर २०२२ अखेर इन्फीड सभासदांमध्ये एकूण १६६ शैक्षणिक संस्था (तक्ता क्र. १) व ४३ प्रकाशकांचा (तक्ता क्र. २) समावेश आहे. इन्फीड पोर्टलवर सभासद शैक्षणिक संस्थाचे वर्गीकरण १० गटांमध्ये केले आहे.

क्र.	सभासद प्रकार	संख्या
१	केंद्रीय विद्यापीठ	२१
२	राज्य सार्वजनिक विद्यापीठ	३१
३	राष्ट्रीय शिखर संस्था	३२

४	शासकीय अभिमत विद्यापीठ	०१
५	अनुदानित अभिमत विद्यापीठ	०३
६	शासकीय संस्था/इतर	२४
७	शासकीय अनुदानित संस्था	०५
८	राज्य खाजगी विद्यापीठ	१३
९	खाजगी अभिमत विद्यापीठ	१५
१०	खाजगी शैक्षणिक संस्था	२१
एकूण		१६६

तक्ता क्र. १ इन्फीड सभासद संस्था

माहिती स्रोत:<http://infed.inflibnet.ac.in/categorywise.php>

अ.क्र .	प्रकाशक	अ .क्र.	प्रकाशक
१	IEEE/IET इलेक्ट्रिक लायब्ररी ऑनलाईन	२३	लिगो इंडिया – आयुसीएए
२	स्टुडंट	२४	मॅथसायनेट
३	एसीएम डिजिटल लायब्ररी	२५	नेचर
४	अमेरिकन केमिकल सोसायटी	२६	ऑपटीकल सोसायटी अॅफ अमेरिका ऑपटीक्स इनफोबेस
५	अमेरिकन इनस्टीट्युट ऑफ फिजीक्स	२७	ऑक्सफर्ड युनिवर्सिटी प्रेस

६	अमेरिकन फिजिकल सोसायटी	२८	पाल्प्रेक्ष
७	अँनुयल रिहीयुज	२९	पीएचआय लर्निंग प्राय . .लिमी
८	एएससोई जर्नल ऑनलाईन	३०	पोर्टलड प्रेस
९	एएसएमई जर्नल ऑनलाईन	३१	प्रोजेक्ट फंड
१०	एएसटीएम स्टॅन्डड + डिजिटल लायब्ररी	३२	प्रोजेक्ट म्यूझ
११	कॅब्रीज युनिवर्सिटी प्रेस	३३	प्रोक्वेस्ट
१२	कपीटल मार्केट पब्लिशर्स इंडिया प्राय . .लिमी	३४	रॉयल सोसायटी ऑफ केमिस्ट्री
१३	कॅपीटालाइन	३५	सायन्स डायरेक्ट
१४	सीआरआयएस इनफॅक इंडस्ट्रीयल इनफॉरमेशन)CRISIL)	३६	सायफायंडर स्कॉलर
१५	<u>इब्स्को</u>	३७	स्कोपस
१६	इमरलॅण्ड पब्लिशिंग	३८	शीरआयडी (इनसी)
१७	युरोमॉनीटर पासपोर्ट	३९	एसएआयएम(

			सोसायटी फॉर इनडस्ट्रीयल अँड मनजेमेंट)
१८	फॅकल्टी मेडिया लिमिटेड	४०	स्प्रिंगर लिंक
१९	इंडियन जर्नल्स	४१	टेलर अँडफ्रनसीस
२०	इनस्टीट्युट ऑफ फिजिक्स	४२	वेब ऑफ सायन्स
२१	जेगेट प्लस-	४३	विली ब्लॅकवेल पब्लिकेशन्स.
२२	जेस्टोर		

तक्ता क्र. २ इनफौड सभासद प्रकाशक
माहिती स्रोत: http://infed.inflibnet.ac.in/sp_participants.php

समारोप :

इनफौल्बनेट निरंतरपणे विद्यापीठ व महाविद्यालयांकरिता नवनवीन प्रकल्प सुरु करीत आहे. विद्यापीठ, महाविद्यालये आणि वापरकर्ते यांना अधिकाधिक प्रभावी सेवा प्रदान करण्यासाठी प्रयत्नशील आहे. अँकसेस मनजेमेंट फेडरेशन प्रणाली अंतर्गत कोणत्याही अडथळ्यावीणा वाचकांना त्यांच्या शैक्षणिक तसेच संशोधन कार्यात ई-संसाधनांचा प्रभावी वापर करता यावा याकरिता इनफौड (INFED) हा प्रकल्प सुरु करणेत आलेला आहे.

आज जरी ग्रंथालयांनी तंत्रज्ञानावर आधिरित कार्यप्रणालीचा अवलंब केला असला तरी ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्राच्या नियमांच्या आधीन राहून वाचकांना सेवा सुविधा दिल्या गेल्या पाहिजेत असे अभिप्रेत आहे. ग्रंथालय आणि माहिती शास्त्राचे जनक डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांच्या पंचसूत्रीमधील चतुर्सूत्रे: १) ग्रंथ हे

वापरण्याकरिता आहेत, २) प्रत्येक वाचकाला त्याचा/तिचा ग्रंथ मिळाला पाहिजे तिसरे म्हणजे ३) प्रत्येक ग्रंथाला त्याचा/तिचा वाचक मिळाला पाहिजे आणि चौथे म्हणजे वाचकांचा वेळ वाचला पाहिजे ही होत. जर ग्रंथालयांनी इनफीड अऱ्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशनचा वापर करून वापरकर्त्याना ई-संसाधने पुरविली तर या चतुसुत्रिची प्रभावी अंमलबजावणी होताना दिसेल. त्याबरोबर गुंतवणुकीच्या बदल्यात पुरेपूर वापर हे सुद्धा सहज शक्य हाईल. तसेच वाचकांना त्यांच्या वेळेनुसार विद्यापीठ/महाविद्यालय अथवा घरी राहून देखील निवांतपणे त्यांचे संशोधन व शैक्षणिक काम करण्यास या प्रणालीद्वारे मदत होणार आहे.

संदर्भसूची :

<https://www.inflibnet.ac.in/>

<https://www.infed.ac.in/>

केरोळे पूनम, खंडारे राहुल.(२०१६) एन-लिस्ट कनसोर्शिया महाविद्यालयीन ग्रंथालयांसाठी वरदान ज्ञानगंगोत्री सप्टेंबर (२) २८-४२

अरोरा जगदीश, हसन नवी.(२०१५) इनफील्बनेट्स न्यू इनीशिएटीव्ह इन इंडिया – इनफीड (इनफील्बनेट अऱ्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन) अशिएन चॅप्टर न्यूजलेटर ४ (२०) ७-१०

विजयन सुधी, रेंजिथ आर. (२०२१) लायब्ररी ई-रिसोर्सेस अॅट युअर डोअर स्टेप्स: ए स्टडी बेज्ड ऑन इनफील्बनेट्स इनफीड अऱ्सेस मॅनेजमेंट०.२१३९/एसएसआरएन ३८५८८००.

बिलावर पी.बी. (२०२२) कोबोट अऱ्ड लायब्ररीज इं टरनेशनल जर्नल ऑफ अऱ्डव्हान्स अऱ्ड ऑपलाईड रिसर्च १(१) १-६ DOI - 10.5281/zenodo.7136764

इनफॉरमेशन अऱ्ड लायब्ररी नेटवर्क (इन्फिल्बनेट) : भारतीय उच्चशिक्षण क्षेत्रातील दीपस्तंभ

डॉ. जगदीश नरहरराव कुलकर्णी
ग्रंथपाल व संचालक (अतिरिक्त पदभार),
ज्ञान स्रोत केंद्र,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,
विष्णुपुरी, नांदेड ४३१६०६
ईमेल : jnkul72@gmail.com

सारांश :

इन्फिल्बनेट अर्थात इनफॉरमेशन अऱ्ड लायब्ररी नेटवर्क (माहिती आणि ग्रंथालय आंतरजाल) ही संस्था भारतीय उच्चशिक्षण क्षेत्रातील दीपस्तंभ म्हणून नावारूपाला आली आहे. माहिती, संदेशवहन व तंत्रज्ञानाच्या या आधुनिक युगात इन्फिल्बनेटकडे भारतीय उच्च शिक्षण कल्यावक्ष म्हणून पाहिले जात आहे. भारतीय उच्चशिक्षणातील प्रत्येक प्रश्नाला उत्तर देणारी संस्था म्हणून इन्फिल्बनेटने आदराचे स्थान निर्माण केले आहे. प्रस्तुत लेखात इन्फिल्बनेट अर्थात इनफॉरमेशन अऱ्ड लायब्ररी नेटवर्क या गांधीनगर (गुजरात) स्थित संस्थेची सविस्तर ओळख करून देण्यात आली आहे.

(प्रमुख संज्ञा : इन्फिल्बनेट, सोल, शोधगंगा, शोधगंगोत्री, शोधशुद्धी, ई-शोधसिंधू, शोध-चक्र, एन लिस्ट, इंड-कॅट, विद्यामित्र, विद्वान)

प्रस्तावना :

इनफॉरमेशन अऱ्ड लायब्ररी नेटवर्क (INFLIBNET) केंद्र, गांधीनगर हे विद्यापीठ अनुदान आयोग, नवी दिल्ली (शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार) चे स्वायत्त आंतर-विद्यापीठ केंद्र (IUC) आहे. सोल, शोधगंगा, शोधगंगोत्री, एक भारत श्रेष्ठ भारत, उन्नत भारत अभियान, आय सी एस एस आर डेटा सर्विस, स्वयंप्रभा, नॅक, ई एन बी ए, इन्फिल्बनेट ग्रंथालय, इन्फोर्मेट, आय एल एम एस, संशोधन प्रकल्प डेटाबेस, प्लॅनर, आंतरराष्ट्रीय कॅलिबर, इन्फिड, शोधशुद्धी, ई-शोधसिंधू, शोध-चक्र,

एन लिस्ट, इंड-कॅट, आय आर आय एन एस, विद्यामित्र, विद्वान, एन. आय. आर. एफ., आय आर @ इन्फिलबनेट, ईपीजी पाठशाळा या व अशा नवनवीन सेवा व उपक्रमातुन इन्फिलबनेट केंद्राने उच्च शिक्षण क्षेत्रात जागतिक स्तरावर एक अग्रगण्य संस्था म्हणून नावारुपाला आली आहे.

2.0 इन्फिलबनेट केंद्र स्थापना व उद्दिष्टे :

इन्फॉरमेशन अँड लायब्ररी नेटवर्क (INFLIBNET) केंद्र हाविद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारेइंटरयुनिवर्सिटी सेंटर फॉर ऐस्ट्रोफिजीक्स (IUCAA)अंतर्गत एक प्रकल्प म्हणून मार्च 1991 मध्ये सुरु केलेला हा एक प्रमुख राष्ट्रीय कार्यक्रम आहे.जून 1996 मध्ये ते स्वतंत्र आंतर-विद्यापीठ केंद्र बनले. इन्फिलबनेटभारतातील विद्यापीठ ग्रंथालयांच्या आधुनिकीकरणासाठी अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करीत आहे.

इन्फिलबनेटच्या घटनेत (मेमोरांडम ऑफ असोसिएशनमध्ये) नमूद केल्यानुसार इन्फिलबनेटची प्राथमिक उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत :

शिष्यवृत्ती, शिक्षण, संशोधन आणि शैक्षणिक पाठपुरावा यांना समर्थन देणाऱ्या संबंधित एजन्सींच्या सहकाऱ्याने आणि सहभागाद्वारे माहिती हस्तांतरण आणि उपलब्धताक्षमता सुधारण्यासाठी संप्रेषण सुविधांचा प्रचार आणि स्थापना करणे.

माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क, विद्यापीठे, महाविद्यालये, विद्यापीठ अनुदान आयोगमाहिती केंद्रे, राष्ट्रीय महत्त्वाच्या संस्था आणि संशोधन आणि विकास संस्था, इत्यादींना दुवा साधण्यासाठी विद्यापीठांमधील ग्रंथालये आणि माहिती केंद्रे जोडण्यासाठी संगणक संप्रेषण नेटवर्क निर्माण करणे.

एकसमान मानकांचे पालन करून देशातील ग्रंथालये आणि माहिती केंद्रांमध्ये कार्यप्रणाली आणि सेवांचे संगणकीकरण करणे आणि अंमलबजावणी करणे. तंत्र, पद्धती, कार्यपद्धती, संगणक हार्डवेअर आणि सॉफ्टवेअर, सेवांमध्ये मानके आणि एकसमान मार्गदर्शक तत्त्वे विकसित करणे आणि संसाधने आणि सुविधांचा इष्टतम वापर करण्यासाठी माहितीचे एकत्रीकरण, देवाणघेवाण आणि देवाणघेवाण सुलभ करण्यासाठी सर्व ग्रंथालयांद्वारे त्यांचा प्रत्यक्ष व्यवहारात अवलंब करण्यास प्रोत्साहन देणे. देशातील विविध ग्रंथालये आणि माहिती केंद्रे एकमेकांशी

जोडणारे राष्ट्रीय नेटवर्क विकसित करणे आणि माहिती हाताळणी आणि सेवेतील क्षमता सुधारणे.

विविध ग्रंथालयांमधील नियतकालिके (सिरीयल्स), प्रबंध/प्रबंधिका, पुस्तके, मोनोग्राफ आणि ग्रंथेत्र साहित्य (हस्तलिखिते, ऑडिओ-विज्ञुअल, संगणक डेटा, मल्टीमीडिया इ.) ऑन-लाइन युनियन कॅटलॉग तयार करून ग्रंथालयांच्या दस्तऐवज संग्रहात विश्वसनीय प्रवेश प्रदान करणे.

भारतातील नेशनल इन्फॉरमेशन सिस्टीम फॉर सायन्स अँड टेक्नोलॉजी (NISSAT), विद्यापीठ अनुदान आयोग माहिती केंद्रे, सिटी नेटवर्कर्स आणि अशा इतरांच्या सेक्टरल इन्फॉर्मेशन सेंटर्सच्या स्वदेशी तयार केलेल्या डेटाबेससद्वारे संदर्भ, गोषवारा इत्यादींसह संदर्भग्रंथीय माहिती स्रोतांमध्ये प्रवेश प्रदान करणे आणि राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय माहिती नेटवर्क आणि केंद्रांद्वारे अनुक्रमे; राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय डेटाबेसच्या ऑनलाइन प्रवेशासाठी गेटवे स्थापित करणे.

विविध भारतीय भाषांमध्ये हस्तलिखिते आणि माहिती दस्तऐवज उच्च घनता स्टोरेज मीडिया वापरून डिजिटल प्रतिमांच्या स्वरूपात उपलब्ध मौल्यवान माहिती संग्रहित करण्यासाठी नवीन पद्धती आणि तंत्र विकसित करणे, शोअर्ड कॅटलॉगिंग, आंतर-ग्रंथालयीन देवघेव सेवा, तालिका तयार करणे, संकलन, विकास आणि अशा प्रकारे शक्य तितक्या प्रमाणात संपादनात डुप्लिकेशन टाळणे याद्वारे माहिती संसाधनाचा वापर शक्य तितका परिपूर्ण, प्रभावी किंवा कार्यक्षम करणे.

देशभरात विखुरलेल्या वापरकर्त्यांना, स्थान आणि अंतर विचारात न घेता, उपलब्ध असलेल्या स्रोतांचा शोध घेऊन नियतकालिके (मालिका), प्रबंध/ प्रबंधिका, निबंध, पुस्तके, मोनोग्राफिक आणि ग्रंथेत्र साहित्य यासंबंधीची माहिती उपलब्ध करून देणे आणि इंफिलबनेटदस्तऐवज व युनियन कॅटलॉग सुविधांद्वारे ती मिळविणे. ऑन-लाइन माहिती सेवा प्रदान करण्यासाठी प्रकल्प, संस्था, विशेषज्ञ इत्यादींच्या डेटाबेस तयार करणे.

देशातील ग्रंथालये, प्रलेखन केंद्रे आणि माहिती केंद्रे यांच्यातील सहकार्याला प्रोत्साहन देणे, जेणेकरून कमकुवत संसाधन केंद्रांना मजबूत संस्थाकडून मदत करण्याच्या फायद्यासाठी संसाधने एकत्रित करता येतील.

इंफिलब्नेटची स्थापना, व्यवस्थापित आणि टिकवून ठेवण्यासाठी संगणकीकृत लायब्ररी अॅपरेशन्स आणि नेटवर्किंग क्षेत्रात मानवी संसाधने प्रशिक्षित करणे आणि विकसित करणे.

शास्त्रज्ञ, अभियंते, सामाजिकशास्त्रज्ञ, शैक्षणिक, प्राध्यापक, संशोधक आणि विद्यार्थी यांच्यात इलेक्ट्रॉनिकमेल, फाइल ट्रान्सफर, संगणक/ ऑडिओ/ व्हिडओ कन्फरन्सिंग इत्यादींद्वारे शैक्षणिक संप्रेषण सुलभ करण्यासाठी कार्यप्रणली विकसित करणे.

संप्रेषण, संगणक नेटवर्किंग, माहिती हाताळणी आणि डेटा व्यवस्थापन क्षेत्रात सिस्टम डिझाइन आणि अभ्यास करणे. संप्रेषण नेटवर्कसाठी योग्य नियंत्रण आणि देखरेख प्रणाली स्थापित करणे आणि देखभाल आयोजित करणे. केंद्राच्या उद्दिष्टांशी संबंधित क्षेत्रात भारत आणि परदेशातील संस्था, ग्रंथालये, माहिती केंद्रे आणि इतर संस्थांशी सहयोग करणे. संशोधन व विकासाला प्रोत्साहन देणे आणि आवश्यक सुविधा विकसित करणे आणि केंद्राची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी तांत्रिक पदे निर्माण करणे. सल्लागार आणि माहिती सेवा प्रदान करून महसूल निर्माण करण्यासाठी आणि वरील सर्व किंवा कोणत्याही उद्दिष्टांच्या प्राप्तीसाठी आवश्यक, आनुषंगिक किंवा अनुकूल अशा इतर सर्व गोष्टी करणे.

ही उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी इन्फिलब्नेट केंद्र सतत कार्यरत आहे.

3.0 ग्रंथालय संगणकीकरण :

इन्फिलब्नेटकेंद्राच्या स्थापनेनंतर सर्व प्रथम भारतातील सर्व विद्यापीठ ग्रंथालयांचे संगणकीकरण करणाचा संकल्प करण्यात आला. या अंतर्गत ग्रंथालय संगणकीकरण योजना, सोल सॉफ्टवेअर निर्माती व इंडक्ट डेटाबेस प्रकल्प राबविण्यात आले.

3.1 विद्यापीठ अनुदान आयोगाची ग्रंथालय संगणकीकरण योजना :

विद्यापीठ अनुदान आयोगाने इन्फिलब्नेटकेंद्राच्या शिफारशीनुसार, १४२ विद्यापीठांना नवव्या योजना कालावधीत आणि 24 विद्यापीठांना नवव्या/ दहाव्या

योजना कालावधीत त्यांच्या ग्रंथालयांच्या संगणकीकरण (स्वयंचलितते) साठी इंफिलब्नेटकेंद्राकडून सॉफ्टवेअर आणि प्रशिक्षण सहाय्यासाठी आर्थिक मदत दिली होती. केंद्राने या विद्यापीठांना त्यांची ग्रंथालये स्वयंचलित करण्यासाठी सक्रियपणे मदत केली. लायब्ररी ऑटोमेशन, मानक ग्रंथसूची स्वरूप, साधने आणि तंत्रे आणि रेट्रो-कन्वर्जन या विषयांवर विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित केले गेले.

सॉफ्टवेअर फॉर युनिवर्सिटी लायब्ररी (SOUL) :

सॉफ्टवेअर फॉर युनिवर्सिटी लायब्ररी (SOUL) हे एक अत्याधुनिक इंटिप्रेटेड लायब्ररी मॅनेजमेंट सॉफ्टवेअर इंफिलब्नेटने विकसित केले आहे. जे महाविद्यालय आणि विद्यापीठ ग्रंथालयाच्या गरजांवर आधारित इंफिलब्नेटसेटरने डिझाइन आणि विकसित केले आहे. हे क्लायंट-सर्वर वातावरणात काम करण्यासाठी विकसित केलेले वापरकर्ता-अनुकूल सॉफ्टवेअर आहे. हे सॉफ्टवेअर ग्रंथसूची स्वरूप, नेटवर्किंग आणि अभिसरण प्रोटोकॉलसाठी आंतरराष्ट्रीय मानकांशी सुसंगत आहे. सर्वसमावेशक अभ्यास, देशातील वरिष्ठ व्यावसायिकांशी चर्चा आणि विचारविमर्श केल्यानंतर, ग्रंथालयाच्या सर्व गृहनिर्माण कार्ये स्वयंचलित करण्यासाठी सॉफ्टवेअरची रचना करण्यात आली. हे सॉफ्टवेअर केवळ शैक्षणिक ग्रंथालयांसाठीच नाही तर सर्व प्रकारच्या आणि आकाराच्या ग्रंथालयांसाठी, अगदी शालेय ग्रंथालयांसाठीही उपयुक्त आहे.

सॉफ्टवेअरची पहिली आवृत्ती म्हणजे सोल 1.0 क्यालीबर 2000 दरम्यान प्रकाशित झाली. सोल 2.0 सॉफ्टवेअर जानेवारी 2009 मध्ये प्रकाशित करण्यात आले आणि सॉफ्टवेअरची नवीनतम आवृत्ती म्हणजे सोल 3.0 फेब्रुवारी 2021 मध्ये प्रकाशित झाली. सोलच्या नवीन आवृत्तीसाठी डेटाबेस MS-SQL आणि MySQL (किंवा इतर कोणत्याही लोकप्रिय RDBMS) च्या नवीनतम आवृत्त्यांसाठी डिझाइन केला आहे. सोल 2.0 MARC 21 ग्रंथसूची स्वरूप, बहुभाषिक ग्रंथसूची रेकॉर्डसाठी युनिकोड आधारित युनिवर्सल कॅरेक्टर सेट आणि इलेक्ट्रॉनिक पाठत ठेवण्यासाठी आणि नियंत्रणासाठी NCIP 2.0 आणि SIP 2 आधारित प्रोटोकॉल यासारख्या आंतरराष्ट्रीय मानकांचे पालन करते. भारतातल्या बहुसंख्य महाविद्यालय आणि विद्यापीठ ग्रंथालयात सोल सॉफ्टवेअर प्रणाली वापरात आहे.

3.3 इंड - कॅट (Ind Cat) :

विविध लायब्ररी संसाधनांच्या केंद्रीय डेटाबेसचा विकास म्हणजे पुस्तके, प्रबंध आणि मालिका ही केंद्राच्या स्थापनेपासूनची सर्वांत महत्त्वाची क्रिया आहे. सुरवातीला, केंद्राने देशातील संभाव्य विद्यापीठांना त्यांच्या ग्रंथालय संग्रहाच्या संदर्भग्रंथीय नोंदी तयार करण्यासाठी निधी दिला आहे. केंद्राने "IndCat: ॲनलाइन युनियन कॅटलॉग ऑफ इंडियन युनिवर्सिटीज" विकसित केले आहे ज्यात सर्व शाखांमध्ये सहभागी विद्यापीठांनी योगदान दिलेली पुस्तके, प्रबंध आणि नियतकालिके यांचे संगणकशास्त्र, तत्त्वज्ञान, धर्म, सामाजिक शास्त्रे, तंत्रज्ञान, कला, साहित्य, इतिहासविज्ञान इत्यादी विषयातील वाचनसाहित्याची यादी आहे.

इंडकॅटमध्येसध्या एकूण 20148625 नोंदी आहेत. बुक डेटाबेसमध्ये 210 भारतीय विद्यापीठांचे 19669402युनिक रेकॉर्ड्स आहेत. प्रबंध डेटाबेसमध्ये 442 विद्यापीठांचे 4,43,015 अद्वितीय पीएचडी प्रबंध रेकॉर्ड आहेत, सिरीयल डेटाबेसमध्ये 223 विद्यापीठांचे 36208 रेकॉर्ड आहेत.

4.0 ई-कॉन्सरशियम :

4.1 ई-शोधसिंधू :

तज्ज्ञ समितीच्या शिफारशीच्या आधारे, मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाने (आता शिक्षण मंत्रालय असे नामकरण केले आहे) ई-शोधसिंधूची स्थापना केली आहे, ज्यात यूजीसी-इन्फोनेट डिजिटल लायब्ररी कन्सोर्शियम, एनलिस्ट आणि इंडेस्ट-एआयसीटीई कन्सोर्शियम या तीन उपक्रमांचे विलीनीकरण केले आहे. ई-शोधसिंधू 10,000 हून अधिक कोर आणि पीअर-रिह्युड नियतकालिके आणि विविध विषयांमधील अनेक संदर्भग्रंथ, उद्धरण आणि तथ्यात्मक डेटाबेस मोठ्या संख्येने प्रकाशक आणि एकत्रित करण्याच्या संस्थांकडून केंद्र-अनुदानीत तांत्रिकसह त्याच्या सदस्य संस्थांना वर्तमान तसेच अभिलेखीय साहित्याची उपलब्धता सुरू ठेवेल. विद्यापीठ अनुदान आयोगकायद्याच्या 12(B) आणि 2(f) कलमांतर्गत समाविष्ट असलेल्या संस्था, विद्यापीठे आणि महाविद्यालये यांना याचा फायदा होत आहे.

4.2 एन लिस्ट :

ई-शोधसिंधू कन्सोर्शियम, इन्फिलबनेटकेंद्र आणि इंडेस्ट-एआयसीटीई कन्सोर्शियम, आयआयटी दिल्ली यांच्या संयुक्त विद्यमाने राबविण्यात येत असलेल्या "नॅशनल लायब्ररी अँड इन्फोर्मेशन सर्किंसेस इन्फ्रास्ट्रक्चर फॉर स्कॉलरली कंटेंट (N-LIST)" अर्थात 'विद्वत सामग्रीसाठी राष्ट्रीय ग्रंथालय आणि माहिती सेवा पायाभूत सुविधा' नावाचा प्रकल्प आहे. हा प्रकल्प, क्रॉस-सदस्यता प्रदान करतो. कन्सोर्शियमने सदस्यता घेतलेली संसाधने, म्हणजे विद्यापीठांसाठी इंडेस्ट-एआयसीटीई संसाधनांची सदस्यता आणि तांत्रिक संस्थांसाठी ई-शोधसिंधू संसाधने; आणि महाविद्यालयांमध्ये निवडक ई-संसाधनांचा प्रवेश.

एन लिस्ट प्रकल्प इन्फिलबनेटकेंद्रावर स्थापित केलेल्या सर्वहरद्वारे महाविद्यालये आणि इतर लाभार्थी संस्थांमधील विद्यार्थी, संशोधक आणि प्राध्यापकांना ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश प्रदान करतो. इन्फिलबनेटकेंद्रावर तैनात केलेल्या सर्वहरद्वारे अधिकृत वापरकर्ते म्हणून अधिकृत वापरकर्ते म्हणून प्रमाणित झाल्यानंतर महाविद्यालयातील अधिकृत वापरकर्ते आता ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करू शकतात आणि त्यांना आवश्यक असलेले लेख थेट प्रकाशकाच्या वेबसाइटवरून डाउनलोड करू शकतात.

एन लिस्टचे चार घटक :

या प्रकल्पात चार वेगळे घटक आहेत, म्हणजे तांत्रिक संस्थांना (IITs, IISc, IISERs आणि NITs) निवडक ई-शोधसिंधू ई-संसाधनांची सदस्यता घेणे, साधने उपलब्ध करून देणे आणि त्याच्या वापराचे निरीक्षण करणे.

सदस्यता घेणे आणि निवडक विद्यापीठांना निवडलेल्या इंडेस्टई-संसाधने उपलब्ध करून देणे आणि त्याच्या वापराचे निरीक्षण करणे.

सदस्यता घेणे आणि निवडक ई-संसाधनांचा सरकारी/शासकीय-अनुदानित महाविद्यालयांना ई-संसाधने उपलब्ध करून देणे आणि त्याच्या वापरावर लक्ष ठेवणे. आणि महाविद्यालयांसाठी देखरेख एजन्सी म्हणून काम करणे आणि महाविद्यालयांना ई-संसाधनांमध्ये प्रभावी आणि कार्यक्षम ई-संसाधने उपलब्ध

करण्याच्या प्रक्रियेत समाविष्ट असलेल्या सर्व क्रियाकलापांचे मूल्यांकन, प्रोत्साहन, प्रशिक्षण आणि निरीक्षण करणे.

INDEST (अर्थात Indian National Digital Library in Engineering Science and Technology अभियांत्रिकी विज्ञान आणि तंत्रज्ञानातील भारतीय राष्ट्रीय अंकीय ग्रंथालय) आणि युजीसी-INFONET वरील i) आणि ii) येथे सूचीबद्ध केलेल्या कार्यासाठी संयुक्तपणे जबाबदार आहेत.

इन्फिलबनेटकेंद्र, गांधीनगर हे वरील iii) आणि iv) मध्ये सूचीबद्ध केलेल्या कामकाजासाठी जबाबदार आहे. इन्फिलबनेटकेंद्र अधिकृत वापरकर्त्यांचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी योग्य सॉफ्टवेअर साधने आणि तंत्रे विकसित आणि तैनात करण्यासाठी देखील जबाबदार आहे.

टीप : वर्ष 2014 पासून, एन-लिस्ट कार्यक्रम ई-शोधसिंधू कन्सोर्शियम अंतर्गत महाविद्यालयीन घटक म्हणून समाविष्ट केला आहे. भारतातील महाविद्यालये (कृषी, अभियांत्रिकी, व्यवस्थापन, वैद्यकीय, फार्मसी, दंतचिकित्सा आणि नर्सिंग वगळता) एन-लिस्ट कार्यक्रमांतर्गत ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश मिळविण्यासाठी पात्र आहेत.

एन-लिस्टमध्ये सहभागी होण्याची प्रक्रिया व पद्धती :

ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करू इच्छिणाऱ्या महाविद्यालयांनी एन-लिस्टमध्ये स्वतःची नोंदणी करणे आवश्यक आहे. एन-लिस्ट वेबसाइटला भेट द्या आणि नेव्हिगेशन बारवरील नोंदणीवर क्लिक करा. नोंदणी फॉर्म ऑनलाइन भरा आणि सबमिट करा.

एन-लिस्टमध्ये सहभागी होण्यासाठी पात्रता :

विद्यापीठ अनुदान आयोगकायद्याच्या कलम 12(B) आणि 2(f) अं तर्गत समाविष्ट असलेली सर्व महाविद्यालये एन-लिस्ट कार्यक्रमाद्वारे ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करण्यास पात्र आहेत. विनाअनुदानित महाविद्यालये (कृषी, अभियांत्रिकी, व्यवस्थापन, वैद्यकीय, फार्मसी, दंतचिकित्सा आणि नर्सिंग वगळता) या कार्यक्रमात सामील होऊन एन-लिस्ट कार्यक्रमाचा लाभ मिळवू शकतात.

वार्षिक सभासद शुल्क / कालावधी :

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या 12B विभागांतर्गत समाविष्ट असलेल्या नोंदणीकृत महाविद्यालयांना रु. 5,900.00 (रु. 5000/- सदस्यत्व शुल्क + रु. 900/- (18%) GST) वार्षिक सदस्यता/नूतनीकरण शुल्क म्हणून अतिरिक्त एन-लिस्ट कार्यक्रमासाठी नोंदणीकृत विनाअनुदानित महाविद्यालयांना रु. 35,400.00 (रु. 30,000/- सदस्यत्व शुल्क + रु. 5400/- (18%) GST) वार्षिक सदस्यता/नूतनीकरण शुल्क म्हणून अतिरिक्त.

सदस्यत्वाचा कालावधी प्रत्येक आर्थिक वर्षात एप्रिल ते मार्चपर्यंत वैध असतो.

सदस्यत्व शुल्क देयके भरण्यासाठीची प्रक्रिया :

सदस्यत्व शुल्क भरण्यासाठी, महाविद्यालयांना एन-लिस्ट वेबसाइटवरून प्रोफॉर्मा इनव्हॉइस ऑनलाइन डाउनलोड करावे लागेल. प्रोफॉर्मा इनव्हॉइसमध्ये नमूद केलेल्या तपशीलांनुसार डोडी किंवा आरटीजीएस / एनईफटीद्वारे पेमेंट करावे लागेल.

संसाधनांची उपलब्धता :

कन्सोर्शियम महाविद्यालयांसाठी खालील संसाधनांची सदस्यता घेते. एन-लिस्ट प्रोग्राम अंतर्गत सदस्यता घेतलेली सर्व इलेक्ट्रॉनिक संसाधने प्रकाशकाच्या वेबसाइटवरून उपलब्ध आहेत.

- ई-जर्नल्स (Full text संपुर्ण मजकूर)
- अमेरिकन इन्स्टिट्यूट ऑफ फिजिक्स [१८ शीर्षके]
- वार्षिक पुनरावलोकने [३३ शीर्षके]
- आर्थिक आणि राजकीय साप्ताहिक (EPW) [१ शीर्षक]
- भारतीय जर्नल्स [१८०+ शीर्षके]
- भौतिकशास्त्र संस्था [४६ शीर्षके]
- JSTOR [२५००+ शीर्षके]
- ऑक्सफर्ड युनिवर्सिटी प्रेस [२६२ शीर्षके]
- रॉयल सोसायटी ऑफ कॅमिस्ट्री [२९ शीर्षके]

- एच. डब्ल्यू. विल्सन [३०००+ शीर्षके]
- केंव्रिज युनिकॉर्सिटी प्रेस [२२४ शीर्षके] (२०१०-२०१६)
- ई-पुस्तके
- केंव्रिज बुक्स ऑनलाइन [१८०० शीर्षके]
- ई-ब्रारी [१८५०००+ शीर्षके]
- EBSCOHost-Net Library [९३६ शीर्षके]
- हिंदुस्थान बुक एजन्सी [६५+ शीर्षके]
- दक्षिण पूर्व आशियाई अभ्यास संस्था (ISEAS) पुस्तके [३८२+ शीर्षके]
- ऑक्सफर्ड शिष्यवृत्ती [१४०२+ शीर्षके]
- स्प्रिंगर ईपुस्तके [२३०० शीर्षके]
- सेज पब्लिकेशन ईबुक्स [१००० शीर्षके]
- टेलर प्रान्सिस ईबुक्स [१८०० शीर्षके]
- मायलिब्र्री-मॅकग्रॉहिल [११२४ शीर्षके]
- दक्षिण आशिया संग्रह [NDL द्वारे]
- जागतिक ई-पुस्तके लायब्र्री [आता फक्त NDL द्वारे उपलब्ध]

4.3 इन्फिस्टॅट्स (InfiStats) :

ई-शोध सिंधू कंसोर्झियम अंतर्गत सदस्य संस्थांना उपलब्ध करून दिलेल्या विविध ई-संसाधनांच्या वापराच्या आकडेवारीचे परीक्षण करण्यासाठी इन्फिलबनेटकेंद्राद्वारे इन्फिस्टॅट्स वापर सांख्यिकी पोर्टल विकसित केले आहे. इन्फिस्टॅट्प्रोटोकॉलद्वारे सदस्यांसाठी काउंटर वापराची मदतकरते. इन्फिस्टॅट्सपोर्टल प्रकाशकाच्या वेबसाइटवरून वापर डेटा आयात करते. इन्फिस्टॅट्सइंटरफेस सदस्य संस्थांना जर्नल शीर्षक स्तर वापर प्रदान करतो. केंद्रीय निधीद्वारे त्यांना उपलब्ध असलेल्या त्यांच्या संबंधित ई-संसाधनांच्या वापराकर लक्ष ठेवण्यासाठी सदस्य संस्था या पोर्टलवर लांग इन करू शकतात. पोर्टल सदस्य संस्थांद्वारे स्वयं-सदस्यत्व घेतलेल्या संसाधनांचा वापर समाविष्ट करण्याचा आणि इन्फिस्टॅट्सपोर्टलवरून मॉनिटर करण्याचा पर्याय देखील प्रदान करते.

4.4 इन्फिड (INFED) :

इंडियन ऐक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन (INFED), भारतातील पहिले फेडरेशन, शिब्बोलेथ, एक मानक-आधारित ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर, महाविद्यालये आणि विद्यापीठांमधील अधिकृत वापरकर्त्यांचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी आणि त्यांना कोठूनही, कधीही ई-संसाधनांमध्ये अखंड प्रवेश प्रदान करण्यासाठी स्वीकारले आहे.

इन्फिलबनेट केंद्र, त्याच्या मुख्य कार्यापैकी एक म्हणून, ई-शोधसिंधू अंतर्गत भारतातील विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांना विद्वत्तापूर्ण ई-संसाधनात प्रवेश प्रदान करते. गुणांच्या देवाणवेवाणीसाठी प्रमाणित नियम आणि मेटाडेटा वापरून सहभागी संस्थांमध्ये वितरित केलेल्या वापरकर्ता प्रमाणीकरण आणि प्रवेश नियंत्रण यंत्रणेच्या अंमलबजावणीच्या प्रक्रियेत सदस्य संस्थांशी समन्वय साधण्यासाठी इन्फिडच्या केंद्रीकृत एजन्सी म्हणून स्थापना केली जात आहे. सदस्यता घेणाऱ्या संस्थांमधील अधिकृत वापरकर्त्यांचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी आणि त्यांना ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश प्रदान करण्यासाठी बहुतेक प्रकाशक आयपी फिल्टरिंगचा वास्तविक मानक म्हणून वापर करतात. प्रकाशकांसाठी तसेच सदस्यत्व घेणाऱ्या संस्थांसाठी आयपी-आधारित प्रवेश सर्वात सोयीस्कर, सुरक्षित आणि त्रास-मुक्त प्रमाणीकरण यंत्रणा असताना, त्याला काही मर्यादा आहेत. ई-संसाधनांमध्ये आयपी-फिल्टर केलेल्या प्रवेशाची सर्वात गंभीर मर्यादा म्हणजे वापरकर्ते संस्थेच्या कॅम्पसमध्ये असतानाच ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करू शकतात. तद्वतच, अधिकृत उपभोक्त्याला त्याच्या / तिच्या भौतिक स्थानाची पर्वा न करता ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करता आला पाहिजे जोपर्यंत त्याला इंटरनेटचा प्रवेश आहे.

या मर्यादावर मात करण्यासाठी, इंडियन ऐक्सेस मॅनेजमेंट फेडरेशन (INFED) ने संस्थांकडून अधिकृत वापरकर्त्यांचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी आणि त्यांना कोठूनही, केव्हाही ई-संसाधनांमध्ये अखंड प्रवेश प्रदान करण्यासाठी शिब्बोलेथ, मानक-आधारित मुक्त ख्रोत सॉफ्टवेअरचा अवलंब केला आहे. शिब्बोलेथ वापरकर्त्यासाठी फेडरेशन सिंगल साइन-ऑन फ्रेमवर्कमध्ये एकाधिक संसाधनांमध्ये प्रवेश करण्यासाठी एक यंत्रणा ऑफर करते. इन्फिडचे उद्दिष्ट हे आहे की वापरकर्त्यांना एकल, संस्थात्मकरित्या नियंत्रित ओळख वापरून अखंडपणे अंतर्गत आणि बाह्य संसाधनांमध्ये प्रवेश करणे शक्य आहे. हे केवळ अधिकृत वापरकर्त्यांना

कोटूनही, कधीही ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करण्याची परवानगी देणार नाही तर एकाधिक डोमेनमधील एकाधिक संसाधनांसाठी एकाधिक पासवर्ड राखण्याची आवश्यकता देखील टाळेल.

4.5 शोधशुद्धी :

उप-समितीच्या शिफारशीवर आधारित, राष्ट्रीय सुकाणू समिती (NSC), ई-शोधसिंधू, शिक्षण मंत्रालय, सरकार. भारताने 1 सप्टेंबर 2019 पासून "शोधशुद्धी" हा कार्यक्रम सुरु केला आहे जो भारतातील सर्व विद्यापीठे/संस्थांना वांगमयचौर्य शोध सॉफ्टवेअर (PDS) उपलब्ध करून दिले आहे. 1000+ संस्था निवडल्या गेल्या आहेत ज्यात केंद्रीय विद्यापीठे, राज्य विद्यापीठे, अभिमित विद्यापीठे, खाजगी विद्यापीठे, केंद्रीय अर्थसहाय्यित तांत्रिक संस्था (CFTIs), विद्यापीठ अनुदान आयोगचे इंटर युनिवर्सिस्टी सेंटर (IUCs) इत्यादींचा समावेश आहे.

या उपक्रमांतर्गत, Ouriginal (पूर्वीचे Urkund) ही वेब आधारित साहित्यिक चोरी शोधण्याची सॉफ्टवेअर प्रणाली देशातील सर्व विद्यापीठाच्या वापरकर्त्यांना उपलब्ध केली जात आहे. हा उपक्रम 21 सप्टेंबर 2019 रोजी माजी शिक्षण मंत्री (पूर्वीचे MHRD) यांनी औपचारिकपणे सुरु केला आहे.

5.0 मुक्त प्रवेश उपक्रम :

शोधगंगा, शोधगंगोत्री, शोध-चक्र, संशोधन प्रकल्प डेटाबेस, आय आर @ इन्फिलबनेट (इन्फिलबनेट केंद्राचे संस्थात्मक ज्ञानभांडार) आणि इन्फोपोर्ट इत्यादीतून संशोधनास मुक्त प्रवेश उपलब्ध करून दिला आहे.

5.1 शोधगंगा -भारतीय प्रबंधाचे ज्ञानभांडार :

शोधनिबंध आणि प्रबंध हे माहितीचे समृद्ध आणि अद्वितीय स्रोत म्हणून ओळखले जातात, शोधनिबंध आणि प्रबंध ही एक न वापरलेली आणि कमी-वापर केलेली बौद्धिक संपदा राहते, ज्यामुळे अनावश्यक पुनर्निर्माण (डुप्लिकेशन) आणि पुनरावृत्ती होते जी परिणामतः, संशोधनाच्या विरुद्ध आहे. मानवी व आर्थिक अशा

दोन्ही मोठ्या संसाधनांचा त्यात अपव्यय आहे. दिनांक 5 मे 2016 रोजी विद्यापीठ अनुदान आयोग अधिसूचना (M.Phil./Ph.D पदवी पुरस्कारासाठी किमान मानके आणि प्रक्रिया, नियमन, 2009 सुधारणा) 5 मे 2016 रोजी विद्यापीठांमधील संशोधकांनी शोधनिबंधांची इलेक्ट्रॉनिक आवृत्ती सादर करणे अनिवार्य केले आहे. जगभारातील शैक्षणिक समुदायाला भारतीय शोधनिबंध आणि प्रबंधांचा खुला प्रवेश सुलभ करण्यासाठी. केंद्रीय-नियंत्रित डिजिटल रिपॉजिटरीजद्वारे इलेक्ट्रॉनिक प्रबंधांची ऑनलाईन उपलब्धता, भारतीय डॉक्टरेट प्रबंधांचा सहज प्रवेश आणि संग्रहण केवळ सुनिश्चित करत नाही तर संशोधनाचा दर्जा आणि गुणवत्ता वाढविण्यात देखील मदत करेल.

हे संशोधनाच्या डुप्लिकेशनच्या गंभीर समस्येवर मात करेल आणि "खराब दृश्यमानता" आणि संशोधन आउटपुटमधील "अदृश्य" घटकांमुळे निर्माण होणारी खराब गुणवत्ता. नियमानुसार, भारतीय इलेक्ट्रॉनिक प्रबंध आणि प्रबंध ("शोधगंगा" म्हणतात), सर्व संस्था आणि विद्यापीठांसाठी प्रवेशयोग्य, होस्टिंग, देखेरेख आणि डिजिटल भांडार बनवण्याची जबाबदारी इंफिलबनेटकेंद्रावर सोपवण्यात आली आहे.

"शोधगंगा" हे नाव इन्फिलबनेटकेंद्राने सेट अप केलेल्या भारतीय इलेक्ट्रॉनिक प्रबंध आणि शोधनिबंधांचे डिजिटल भांडार दर्शविण्यासाठी दिले आहे. "शोध" हा शब्द संस्कृतमधून आला आहे आणि त्याचा अर्थ संशोधन आणि शोध आहे. "गंगा" ही भारतीय उपखंडातील सर्व नद्यांपैकी पवित्र, सर्वात मोठी आणि सर्वात लांब नदी आहे. गंगा ही भारताच्या युगानुयुगे संस्कृती आणि सभ्यतेचे प्रतीक आहे, सदैव बदलणारी, सतत वाहणारी, सदैव प्रिय आणि तिथल्या लोकांद्वारे आदरणीय, आणि इतिहासाच्या सुरुवातीपासून गंगानदीने भारतीयांच्या हृद्यात आदराचे स्थान मिळविले आहे अणि लाखो लोकांना आपल्या किनारी येण्यासाठी आकर्षित केले आहे.

शोधगंगा म्हणजे इंफिलबनेटकेंद्राद्वारे होस्ट केलेल्या आणि प्रशासित केलेल्या भांडारात साठवलेल्या भारतीय बौद्धिक उत्पादनाचा अथांग सागर आहे. Hewlett-Packard (HP) यांच्या भागीदारीत MIT (मॅसॅचुसेट्स इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नोलॉजी) द्वारे विकसित केलेल्या DSpace नावाच्या ओपन सोर्स डिजिटल रिपॉजिटरी सॉफ्टवेअरचा वापर करून Shodhganga@INFLIBNET सेट-अप केले आहे.

DSpace आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मान्यताप्राप्त प्रोटोकॉल आणि इंटरऑपरेबिलिटी मानकांचा वापर करते.

शोधगंगा संशोधन विद्वानांना त्यांची पीएच.डी जमा करण्यासाठी एक व्यासपैठ प्रदान करते. शोधनिंबंध आणि ते संपूर्ण विद्वान समुदायाला मुक्त प्रवेशामध्ये उपलब्ध करून द्या. रिपॉजिटरीमध्ये संशोधकांनी सबमिट केलेले ईटीडी (इलेक्ट्रॉनिक प्रबंध आणि शोधनिंबंध) कॅचर, इंडेक्स, संग्रहित, प्रसार आणि जतन करण्याची क्षमता आहे.

DSpace "Open Archives Initiative's Protocol for Metadata Harvesting" (OAI-PMH) चे उपयोजन करते आणि त्याच्या मेटाडेटासाठी डब्लिन कोर स्कीमची पात्र आवृत्ती वापरते. इफिल्बनेटकेंद्र, OAI-PMH सॉफ्टवेअर वापरून सदस्य विद्यापीठांमध्ये संस्थात्मक आणि Electronic Thesis and Dissertations (ETD) भांडारांच्या स्थापनेला प्रोत्साहन देते. अनेक सदस्य विद्यापीठांनी आधीच DSpaceकिंवा इतर OAI-PMH अनुरूप संस्थात्मक भांडार सॉफ्टवेअर वापरून त्यांच्या संस्थात्मक आणि इटी डी भांडारांची स्थापना केली आहे. पुरेसे नेटवर्क आणि संगणकीय पायाभूत सुविधा असलेल्या विद्यापीठांना त्यांचे स्वतःचे इटी डी भांडार राखणे शक्य होईल जेथे त्यांचे संशोधन विद्वान त्यांच्या शोधनिंबंध आणि प्रबंधांच्या ई-आवृत्त्या जमा करू शकतील. शिवाय, ते शोधगंगा वापरू शकतात त्यांचे प्रबंध बॅकअप संग्रहण म्हणून होस्ट करण्यासाठी. इफिल्बनेटकेंद्र, सेंट्रल ईटीडी रिपॉजिटरी (शोधगंगा) ची देखरेख करण्यासोबतच विद्यापीठांमध्ये वितरीत केलेल्या अशा सर्व ईटीडी रिपॉजिटरीजमधून मेटाडेटा काढण्यासाठी केंद्रीय सर्वर देखील तैनात करेल, ज्याच्या उद्देशाने त्याच्या सर्वरद्वारे शोधनिंबंध आणि प्रबंधामध्ये एकत्रित उपलब्ध केला जाईल.

शोधगंगा प्रत्येक विद्यापीठाची शैक्षणिक रचना विभाग/केंद्रे /महाविद्यालयांच्या संदर्भात प्रतिकृती करते. या संरचनेमुळे विद्यापीठांतील संशोधन विद्वानांना त्यांचे प्रबंध संबंधित विभाग/केंद्र/महाविद्यालयात जमा करता येतात. विद्यापीठे आणि विभागांद्वारे ब्राउझिंग सुविधेसह, मुख्यपृष्ठावर साथे शोध आणि प्रगत शोधाचे पर्याय उपलब्ध आहेत. केंद्र विषय-आधारित ब्राउझिंग, नेव्हिगेशन, शोध आणि भांडारात उपलब्ध सामग्रीची पुनर्प्राप्ती सुलभ करण्यासाठी एक अर्थपूर्ण

वेब-आधारित इंटरफेस विकसित करत आहे. ३७६००० हून अधिक प्रबंध शोधगंगावर उपलब्ध आहेत. अव्याहतपणे दररोज यात भर पडत आहे.

5.2 शोधगंगोत्री :

"गंगोत्री" ही हिमालयातील सर्वात मोठ्या हिमनद्यांपैकी एक आहे आणि गंगोचे उगमस्थान आहे. गंगेसभारतातील सर्वात पवित्र, सर्वात लांब आणि सर्वात मोठ्या नदी म्हणून पाहिले जाते. गंगा ही प्राचीन संस्कृती, सभ्यता, अविनाशी, निरंतर प्रवाहित, सदैव प्रेम करणारी आणि भारतीयांच्याप्रेमाचे प्रतिक आहे.

"शोधगंगोत्री" नावाच्या उपक्रमांतर्गत, विद्यापीठांमधील संशोधन विद्वान/संशोधन पर्यवेक्षकांना विनंती केली जाते की त्यांनी पीएच.डी.साठी नोंदणी करण्यासाठी संशोधन विद्वानांनी सादर केलेल्या मान्यताप्राप्त सारांशाची इलेक्ट्रॉनिक आवृत्ती विद्यापीठांकडे जमा करावी. हा कार्यक्रम आता MRPs/PDFs/Emeritus Fellowship इ.पर्यंत विस्तारित करण्यात आला आहे. एकीकडे रिपॉजिटरी भारतीय विद्यापीठांमध्ये होणाऱ्या संशोधनाचा ट्रॅड आणि दिशा दर्शवेल, तर दुसरीकडे ते संशोधनाची डुप्लिकेशन टाळेल. "शोधगंगोत्री" मधील सारांश नंतर "शोधगंगा" मधील पूर्ण-मजकूर प्रबंधांमध्ये मॅप केला जाईल. अशा प्रकारे, एकदा पूर्ण-मजकूर प्रबंध सारांशासाठी सबमिट केल्यावर, पूर्ण-मजकूर प्रबंधाची लिंक शोधगंगोत्रीपासून "शोधगंगा" पर्यंत दिली जाईल. ८९०० हून अधिक सारांश शोधगंगोत्रीवरउपलब्ध आहेत. अव्याहतपणे दररोज यात भर पडत आहे.

5.3 शोध-चक्र :

संशोधन म्हणजे समस्या किंवा प्रश्नाची पद्धतशीर तपासणी. संशोधनाच्या प्रक्रियेमध्ये संशोधनाच्या समस्या किंवा प्रश्नाच्या प्रकारावर आधारित योग्य संशोधन पद्धतीनुसार विविध घटकांचा समावेश होतो. सामाजिक बदल घडवून आणणे आणि माणसाचे जीवन सुसह्य करणे ही एक निरंतर प्रक्रिया आहे. संशोधनामुळे संशोधकांना त्यांच्या आवडीच्या क्षेत्रात त्यांचे करिअर करता येते.

भारतात 950+ विद्यापीठे आहेत. यापैकी प्रत्येक विद्यापीठ विविध विषयांमध्ये अध्यापन आणि संशोधनात सक्रिय आहे. संशोधन क्रियाकलापांचे व्यवस्थापन आणि निरीक्षण करणे हे एक वेळ घेणारे कार्य आहे ज्यासाठी विविध

माहिती एकाच व्यासपीठावर एकत्रित करण्यासाठी खूप प्रयत्न करावे लागतात. संशोधन कार्य निर्धारित वेळेत पूर्ण करण्यासाठी अत्याधुनिक साधने आणि तंत्रांचा वापर करून संशोधन कार्याचे व्यवस्थापन करणे ही एक काळाची गरज आहे.

शोध-चक्र हा शैक्षणिक समुदायाला त्यांच्या संशोधन जीवन चक्रात मदत करण्यासाठी विद्यापीठ अनुदान आयोग (UGC) च्या मार्गदर्शनाखाली माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क (INFLIBNET) केंद्राचा एक उपक्रम आहे. शोध-चक्र संशोधक, मार्गदर्शक/पर्यवेक्षक आणि विद्यापीठाला संशोधक विद्वानाच्या संशोधन जीवनचक्राचे व्यवस्थापन करण्यासाठी एक अद्वितीय स्थान प्रदान करते.

हे डिजिटल वर्कस्पेस म्हणून काम करेल जिथे संशोधक त्यांचे संशोधन कार्य गोळा करू शकतात, संग्रहित करू शकतात, व्यवस्थापित करू शकतात आणि उद्भृत करू शकतात. शोध-चक्र संशोधकांना त्यांचे प्रोफाइल तयार करण्यात आणि त्यांची प्राधान्ये व्यवस्थापित करण्यात मदत करेल. पोर्टल वापरण्याची प्रक्रिया विद्यापीठ आणि इन्फिलबनेटकेंद्र यांच्यातील सामंजस्य करारावर स्वाक्षरी करून सुरु होते. विद्यापीठ/संस्थेला संशोधक आणि पर्यवेक्षकाची वैध माहिती प्रदान करावी लागेल. पुढे, संशोधक सिस्टममध्ये लॉग इन करू शकतो आणि शोध-चक्रच्या वैशिष्ट्यांचा लाभ घेऊ शकतो. ही प्रणाली संशोधक, पर्यवेक्षक आणि विद्यापीठांना लॉगिन क्रेडेन्शियल्स उपलब्ध करेल.

5.4 संशोधन प्रकल्प डेटाबेस :

संशोधन प्रकल्प डेटाबेस हा भारतीय विविध विद्यापीठांमध्ये कार्यरत असलेल्या विविध प्राध्यापक सदस्यांद्वारे पूर्ण केलेल्या आणि चालू असलेल्या अनुदानित प्रकल्पांचा तपशील आहे. सध्या, यामध्ये विविध निधी एजन्सी उदा. युजीसी, ICAR, ICMR, DST आणि DBT इत्यादी. प्रकल्पाच्या माहितीचे तपशील प्रकल्प संचालक आणि निधी देणाऱ्या एजन्सींकडून गोळा केले गेले आहेत.

5.5 आय आर @ इन्फिलबनेट (इन्फिलबनेटकेंद्राच्या संस्थात्मक ज्ञान भांडार) :

इन्फिलबनेटकेंद्राच्या संस्थात्मक भांडारात इन्फिलबनेटकेंद्राचे सर्व पारंपारिक प्रकाशित लेख उपलब्ध आहेत, याशिवाय विविध प्रशिक्षण साहित्य, प्रेस किलपिंग, वैकाशी, विद्यापीठांमधील ग्रंथपाल आणि विद्वान यांच्याशी सहयोग करण्याचा प्रस्ताव ठेवला आहे.

वृत्तपत्रे इ. यात शैक्षणिक ग्रंथालये(४९) कंसोर्सिया (३४) डिजिटल लायब्ररी (१६२) डिजिटल प्रिझर्वेशन (४४) डिजिटायझेशन (५०) ई-लर्निंग (३६) ई-रिसोर्सेस (५९) आयसीटी (४९) इन्फिलबनेट (६३) माहिती (४०) माहिती साक्षरता (34) माहिती तंत्रज्ञान (52) संस्थात्मक भांडार (38) इंटरनेट (72) ज्ञान व्यवस्थापन (46) लायब्ररी ऑटोमेशन (63) ग्रंथालय सेवा (36) मुक्त प्रवेश (39) मुक्त स्रोत सॉफ्टवेअर (40) वेब 2.0 (46) इत्यादी साहित्य उपलब्ध आहे.

आय आर @ इन्फिलबनेटची स्थापना तांत्रिक कर्मचार्यांची संशोधन प्रकाशने तसेच डीस्प्रेसओपन सोर्स डिजिटल लायब्ररी सॉफ्टवेअर वापरून केंद्राची इतर प्रकाशने संग्रहित करण्यासाठी केली गेली आहे. आय आर @ इन्फिलबनेटसंशोधकांना त्यांचे संशोधन लेख जमा करण्यासाठी आणि त्यांचे ज्ञान इतर शैक्षणिक संस्थांमध्ये एक्सप्लोर करण्यासाठी एक व्यासपीठ प्रदान करते. कॅलिबरआणि फ्लॅनर प्रोसिडिंग्समध्ये प्रकाशित होणारे पेपर डीस्प्रेसवापरून डिजिटायझेशन केले गेले आहेत आणि इन्फिलबनेटच्या संस्थात्मक भांडारात संग्रहित केले आहेत. केंद्राच्या IR मध्ये <https://ir.inflibnet.ac.in> वर विविध प्रशिक्षण कार्यक्रम आणि कार्यशाळा, लेक्चर नोट्स, प्रेजेंटेशन्स आणि वृत्तपत्र किलपिंग्सचे अभ्यासक्रम साहित्य देखील उपलब्ध आहेत.

5.6 इन्फोपोर्ट :

इन्फिलबनेटकेंद्र Infoport: A Subject Gateway for Indian Electronic-Resources द्वारे भारतीय विद्वानांपूर्ण सामग्रीच्या खुल्या वापरास प्रोत्साहन देते. इन्फोपोर्टहे सर्व भारतीय विद्वान सामग्रीसाठी सर्वसमावेशक प्रवेशद्वारा म्हणून काम करण्यासाठी डिझाइन आणि विकसित केले आहे. गेटवे इंटरनेटवर विखुरलेली भारतीय विद्वान सामग्री एका एकात्मिक इंटरफेसद्वारे उघडते जे शोध, ब्राउझ आणि एकाधिक सूचीला समर्थन देते. इन्फोपोर्ट चाचणी आणि मूल्यमापनाच्या विस्तृत प्रक्रियेद्वारे मुक्त प्रवेशामध्ये उपलब्ध वैविध्यपूर्ण विषयांवर भारतीय ऑनलाईन संसाधनांची निवडकपणे कॅटलॉग करते. केंद्राने संसाधनांची ओळख आणि निवड प्रक्रियेत महाविद्यालय आणि विद्यापीठांमधील ग्रंथपाल आणि विद्वान यांच्याशी सहयोग करण्याचा प्रस्ताव ठेवला आहे.

ज्ञानाचे विश्व विविध विषय गटांमध्ये विभागलेले आहे. ड्यूई दशांश वर्गीकरणानुसार, ज्ञानाचे विश्व 000 ते 999 पर्यंत विखुरलेले आहे. इन्फोपोर्टचे वर्गीकरण डीडीसीनुसार केले जाते, विषयानुसार अनुक्रमित केले जाते आणि वर्णक्रमानुसार विषयांची मांडणी केली जाते.

6.0 आय.एल.एम.एस. :

आय. एल. एम. एस. म्हणजेच इन्फिलबनेटलर्निंग मॅनेजमेंट सेवा होय. इन्फिलबनेटद्वारे देशभारातील उच्च शिक्षण संस्थांना ऑफर केली जाते. विनंतीच्या आधारे ही सेवा सर्व केंद्रीय, राज्य आणि अभिमित विद्यापीठांना दिली जात आहे. हे यूजीसीच्या प्रचलित मार्गदर्शक तत्त्वानुसार, ई-पीजी पाठशाळा: पीजी कोर्ससची शिक्षण सामग्री प्रदान करते.

मूढल ही एक मुक्त स्रोत शिक्षण व्यवस्थापन सेवा आहे जी शिक्षक, प्रशासक आणि शिकणान्यांना वैयक्तिकृत शिक्षण वातावरण तयार करण्यासाठी एकाच व्यासपीठासह अखंड प्रवेश प्रदान करण्यासाठी तयार केलेली आहे. सॉफ्टवेअर कोणत्याही संगणक प्रणालीवर डाउनलोड आणि कॉन्फिगर केले जाऊ शकते. सॉफ्टवेअरमध्ये अनेक वैशिष्ट्ये आणि कार्य येतात जी ऑनलाईन अभ्यासक्रम ऑफर करण्यासाठी कोणत्याही शिक्षण व्यवस्थापन सेवेकडून अपेक्षित असतात.

ई-पीजी पाठशाळा हा मानव संसाधन विकास मंत्रालयाचा एक उपक्रम आहे जो त्याच्या राष्ट्रीय शिक्षण मिशन थू आयसीटी (NME-ICT) अंतर्गत युजीसीद्वारे कार्यान्वित केला जातो. सामाजिक विज्ञान, कला, ललित कला आणि मानविकी, नैसर्गिक आणि गणिती विज्ञान, तंत्रज्ञान इत्यादी सर्व शाखांमधील ७० विषयांमधील सामग्री आणि त्याची गुणवत्ता हा शिक्षण व्यवस्थेचा प्रमुख घटक, उच्च गुणवत्ता, अभ्यासक्रम-आधारित, परस्परसंवादी ई-सामग्री आहे. सर्व सामग्री चार घटकात तयार केली आहे आणि युजीसीमास्टर अभ्यासक्रमानुसार विकसित केली आहे.

प्रकल्प आणि सेवा :

इन्फिलबनेटचे विविध प्रकल्प व सेवांचा यांचा अल्प परिचय इथे दिला आहे.

7.0 विद्वत आंतरजाल (Scholarly Network)

विद्वत आंतरजाल या विभागातविद्वान (VIDWAN) व आय आर आय एन एस (IRINS) यांचा समावेश आहे.

7.1 विद्वान (VIDWAN) :

विद्वान (VIDWAN) हा भारतातील अध्यापन आणि संशोधनात सक्रिय अग्रगण्य शैक्षणिक संस्था आणि इतर संशोधनव विकास संस्थांमध्ये काम करणाऱ्या शास्त्रज्ञ/संशोधक आणि इतर प्राध्यापकांच्या प्रोफेशनलचा प्रमुख डेटाबेस आहे. हे तजांची पार्श्वभूमी, संपर्क पत्ता, अनुभव, अभ्यासपूर्ण प्रकाशने, कौशल्ये आणि कर्तृत्व, संशोधक ओळख इत्यादीबद्दल महत्त्वपूर्ण माहिती प्रदान करते. माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क केंद्र (INFLIBNET) द्वारे आयसीटीद्वारे राष्ट्रीय शिक्षण मिशनच्या आर्थिक सहाय्याने विकसित केलेला डेटाबेस. मंत्रालये/सरकारने स्थापन केलेल्या विविध समित्या, टास्क फोर्ससाठी तजांच्या पॅनेलची निवड करण्यासाठी डेटाबेस महत्त्वपूर्ण ठरेल.

उद्दिष्टे

देशातील समवयस्कांना, संभाव्य सहयोगींना, निधी देणार्या एजन्सी धोरण निर्माते आणि संशोधन विद्वानांना तजांविषयी माहिती जलद आणि सोयीस्करपणे प्रदान करणे

- लेख आणि संशोधन प्रस्तावासाठी समीक्षक ओळखणे
- चालू असलेल्या संशोधन प्रकल्पांसाठी संभाव्य सहयोगी शोधणे
- वापरकर्त्यांना आवश्यक असलेले कौशल्य असलेल्या तजांशी थेट संवाद स्थापित करा
- शास्त्रज्ञांमध्ये माहितीची देवाणघेवाण आणि नेटवर्किंगच्या संधी निर्माण करणे
- समान कौशल्य असलेले संभाव्य विद्वान शोधा.
- संशोधन समुदाय, निधी एजन्सी, धोरण निर्माते इत्यादींना तुमचे कौशल्य दाखवा.
- इतर डेटाबेस आणि बाह्य संसाधनांशी दुवा साधणे.

- स्वयंचलित अपडेटद्वारे समृद्ध केलेली प्रोफाइल ORCID, संशोधक आयडी, गुगल स्कॉलर आयडी, इ. सह देखील एकत्रित होते.
- दिलेल्या संशोधन क्षेत्र / भौगोलिक क्षेत्रात तज्ज्ञ शोधा.
- भारतातील आणि परदेशातील संस्थांमध्ये प्राध्यापकांच्या सहकार्यामध्ये सुधारणा करा.
- दिलेल्या विषय क्षेत्रातील संस्थात्मक ताकद ओळखा.
- सह-लेखक नेटवर्कचे क्षिण्युअलायझेशन, विज्ञान नेटवर्कचा नकाशा.
- पॉलिसी मेकर्स आणि फंडिंग एजन्सी
- समित्या, तज्ज्ञ पॅनेल आणि प्रकल्प प्रस्तावांसाठी तज्ज्ञ ओळखा.
- निधी संधी आणि संबंधित तज्ज्ञ ओळखा.
- गहन संशोधनाची सक्रिय क्षेत्रे ओळखा.
- संस्थेतील संशोधन कार्याची कल्पना करा

7.2 आय आर आय एन एस (IRINS) :

आय आर आय एन एस (IRINS अर्थात Indian Research Information Network System भारतीय संशोधन माहिती नेटवर्क प्रणाली) ही माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क (इन्फिल्बनेट) केंद्राने विकसित केलेली वेब-आधारित संशोधन माहिती व्यवस्थापन (RIM) सेवा आहे. पोर्टल शैक्षणिक, R&D संस्था आणि संकाय सदस्य, शास्त्रज्ञ यांना विद्वत्तापूर्ण संप्रेषण क्रियाकलाप संकलित करण्यासाठी, क्युरेट करण्यासाठी आणि त्यांचे प्रदर्शन करण्यासाठी आणि विद्वान नेटवर्क तयार करण्याची संधी प्रदान करण्यासाठी सुविधा देते. आय आर आय एन एस हे भारतातील शैक्षणिक आणि संशोधन व विकास संस्थांसाठी मोफत सॉफ्टवेअर-सेवा म्हणून उपलब्ध आहे.

आय आर आय एन एस विद्यमान संशोधन व्यवस्थापन प्रणाली जसे की मनुष्यबळ प्रणाली, अभ्यासक्रम व्यवस्थापन, अनुदान व्यवस्थापन प्रणाली, संस्थात्मक भांडार, खुले आणि व्यावसायिक उद्धरण डेटाबेस, विद्वान प्रकाशक, इत्यादी एकत्रित करण्यासाठी समर्थन करेल. त्याने ORCID ID, ScopusID, यांसारख्या शैक्षणिक ओळखीसह एकत्रित केले आहे. संशोधन आयडी, मायक्रोसॉफ्ट

ऑफिडेमिक आयडी, गुगल स्कॉलर आयडी विविध स्रोतांकडून विद्वत्तापूर्ण प्रकाशनाचे सेवन करण्यासाठी.

उपभोक्त्याना (वापरकर्त्याना) लाभ :

अ) रिसर्च स्कॉलर

- रिसर्च स्कॉलर संबंधित डोमेनमधील त्यांच्या संशोधनासाठी मार्गदर्शक किंवा सल्लागार शोधण्यासाठी सहकार्यप्रदान करते.
- रिसर्च स्कॉलर विद्वानांना त्यांच्या विषयातील स्वारस्य आणि विभाग आणि संस्थेचे संशोधन केंद्र शोधण्यात मदत करते.आणि
- रिसर्च स्कॉलर प्राध्यापक सदस्यांच्या संशोधन हितसंबंधित अभ्यासपूर्ण मेटाडेटा, विभाग आणि शाळांचे संशोधन केंद्र प्रदान करते.

आ) प्राध्यापक

- रिसर्च स्कॉलर प्राध्यापक सदस्यांना त्यांचे संशोधन योगदान समानसंशोधक गटात समजून घेण्यासाठी मदत करते.
- रिसर्च स्कॉलर आंतरराष्ट्रीय समुदायासाठी त्यांच्या संशोधन योगदानासाठी अधिक महत्त्वपूर्ण योगदानदेते.
- राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थाकडून निधी उपलब्ध करूण देते.
- संशोधन मेटाडेटा गुणवत्ता सुधारणा आणि विविध मूल्यांकन प्रणालीसाठी पुनरावृत्ती डेटाएंट्रीचे काम कमी करते.

इ) संशोधन प्रशासक

- रिसर्च स्कॉलर प्रशासकाला संशोधन अहवाल, कार्यप्रदर्शन मूल्यांकन आणि संशोधन प्रभाव विश्लेषण तयार करण्यास सक्षम करते.
- निधीची उपलब्धता,फॅकल्टी असेसमेंट आणि रिसोर्स ॲलोकेशन यावर चांगले निर्णय घेण्यासाठी संशोधन प्रगतीचे धोरणात्मक विश्लेषण करते.
- इंटरनल क्वालिटी ऑश्युरन्स सेल (IQAC) आणि नॅशनल इन्सिटियूशनल रॅंकिंग फ्रेमवर्क (नॅक) समन्वयकाला विविध संशोधन मूल्यांकनासाठी अहवाल तयार करण्यासाठी मदत करते.

महत्वाची वैशिष्ट्ये

शोध मुख्य संशोधन क्षेत्र आणि शाळा, विभाग आणि प्राध्यापक सदस्यांची संशोधन प्रगती आणि तज्ज्ञ आणि त्यांचे योगदान शोधण्यासाठी अनेक फिल्टर्ससह फेसेटेड शोध सुविधा. एपीआय (API) मायक्रोसॉफ्ट शैक्षणिक शोध आयडी, गुगलस्कॉलर आयडी, संशोधक आयडी, स्कोपस आयडी यासारख्या शैक्षणिक ओल्झोर्वरून प्रकाशने घेता येतात. प्रकाशनासह प्रोफाइल माहिती अंतर्भूत करण्यासाठी ORCID एकत्रीकरण करता येते.

व्हिज्युअलायझेशन सह-लेखक नेटवर्कद्वारे प्राध्यापकांचे नेटवर्किंग, शास्त्रियनेटवर्कचा नकाशा, आणि विभाग आणि वैयक्तिक समुह सदस्याच्या एकुण प्रकाशनाची दृश्य रूपातील (ग्राफिकल) मांडणी करते. संशोधन प्रभावःफेसबुक, ट्रिवटर आणि मेंडेली सारख्या सोशल मीडियावरून ऑल्टमेट्रिक तयार करते. तसेच Scopus, CrossRef कडून उद्धरण आणि ImpactStory द्वारे ओपन एक्सेस लेखाची लिंक देणे इत्यादी बाबीद्वारे संशोधनाची प्रभावमुळ्य वाढविण्यास मदत करते.

8.0 ई सामग्री विकास आणि सेवा :

ई सामग्री विकास आणि सेवा यात अंतर्गत ईपीजी पाठशाळा, विद्यामित्र, इन्फिल्बनेट आणि युजीसी मुक्त व स्वंयंप्रभा या ई-सेवांचा समावेश आहे.

8.1 ईपीजी पाठशाळा :

ई-पीजी पाठशाळा हा मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाने त्यांच्या नेशनल मिशन अॅन एज्युकेशन श्रू आयसीटी (NME-ICT अर्थात माहिती व संदेशवहन तंत्रज्ञानाद्वारे राष्ट्रीय शिक्षण मिशन) अंतर्गत विद्यापीठ अनुदान आयोग द्वारे राबविला जाणारा एक उपक्रम आहे. पदव्युत्तर स्तरावर सामाजिक विज्ञान, कला, ललित कला आणि मानविकी, नैसर्गिक आणि गणिती विज्ञान, भाषाशास्त्र आणि भाषा या सर्व शाखांमधील 77 विषयांमध्ये ई-सामग्री विकसित करण्यासाठी विद्यापीठ अनुदान आयोगाने काम सोपवले. पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांसाठी 416 मॉड्यूल उपलब्ध आहेत. सामग्री आणि त्याची गुणवत्ता मुख्य आहे. शिक्षण प्रणालीचा घटक, उच्च दर्जाची, अभ्यासक्रमावर आधारित, परस्परसंवादी सामग्री भिन्न सामाजिक विज्ञान, कला, ललित कला आणि मानवता, नैसर्गिक आणि या उपक्रमांतर्गत गणितीय विज्ञान,

भाषाशास्त्र आणि भाषा विकसित केल्या जात आहेत. भारतीय विद्यापीठ आणि देशभरातील इतर संशोधन आणि विकास संस्थांमध्ये काम करणाऱ्या विषय तज्ज्ञांनी विकसित केले आहे. प्रत्येक विषयात मुख्य अन्वेषक, पेपर समन्वयक, सामग्री लेखक, सामग्री समीक्षक, भाषा संपादक आणि मल्टीमीडिया टीम होते.

ई-अध्ययन (ई-पुस्तके)

ई-अध्ययन हे पोस्ट-प्रॅज्युएट कोर्सेसाठी 700 + ई-पुस्तके उपलब्ध करून देणारे व्यासपीठ आहे. सर्व ई-पुस्तके ई-पीजी पाठशाळा अभ्यासक्रमातून घेतली आहेत. हे व्हिडिओ सामग्रीची प्लॅनेलिस्ट देखील सुलभ करते.

युजीसी MOOCs (अर्थात युजीसी Massive Open Online Course, विद्यापीठ अनुदान आयोग भव्य मुक्त ऑनलाइन अभ्यासक्रम) हे स्वयंम (ऑनलाइन कोर्सेस) मध्ये पदव्युत्तर विषयांवर अभ्यासक्रम तयार आहेत. विद्यापीठ अनुदान आयोग स्वयंमच्या राष्ट्रीय समन्वयकांपैकी एक आहे आणि इन्फिल्बनेट हे युजीसी MOOC चे तांत्रिक भागीदार आहे.

ई- पाठ्य (ऑफलाइन प्रवेश)

ई- पाठ्य हे ई-पीजी पाठशाळेचे एक वर्टिकल आहे जे सॉफ्टवेअर चालित कोर्स / कंटेंट पॅकेज आहे जे दूरस्थ शिक्षण तसेच कॅम्पस लॅर्निंग मोडमध्ये उच्च शिक्षण (पीजी स्तर) घेत असलेल्या विद्यार्थ्यांना सुविधा देते. हे ऑफलाइन प्रवेश देखील सुलभ करते.

8.2 विद्यामित्र :

विद्या-मित्र हे NME-ICT (अर्थात National Mission on Education through Information and Communication Technology माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाद्वारे शिक्षणावर राष्ट्रीय मिशन), भारत शासनाच्या मनुष्यबळ विकास मंत्रालया अंतर्गत विकसित केलेल्या सर्व ई-सामग्री प्रकल्पांसाठी ऑनलाइन शिक्षण पोर्टल आहे. पोर्टल सर्व होस्ट केलेली सामग्री शोधण्याची आणि ब्राउझ करण्याची सुविधा प्रदान करते ज्यामध्ये एक विद्यार्थी एकाच इंटरफेसद्वारे ऑडिओ/व्हिडिओ शिक्षण सामग्री, मजकूर साहित्य, मल्टीमीडिया-समृद्ध साहित्य इत्यादीसह इच्छित सामग्रीमध्ये

सहज प्रवेश करू शकतो. शिवाय, या पोर्टलमध्ये फेसटेड सर्च, वापराची आकडेवारी, प्रकल्पनिहाय प्रवेश, माय-स्पेस या वैशिष्ट्यांचा समावेश करण्यात आला आहे.

8.3 इन्फिलबनेट आणि युजीसी मुक :

स्वयंम हा भारत सरकारने सुरु केलेला एक कार्यक्रम आहे. शैक्षणिक धोरणाची तीन मुख्य तत्त्वे उदा., प्रवेश, समानता आणि गुणवत्ता साथ्य करण्यासाठी हा कार्यक्रम तयार केला आहे. या प्रयत्नाचा उद्देश हा आहे की सर्वांत वर्चितांसह, सर्वोत्कृष्ट अध्यापन संसाधने सर्वांपर्यंत पोहोचवणे. जे विद्यार्थी आतापर्यंत डिजिटल क्रांतीमुळे अस्पर्श राहिले आहेत आणि ज्ञान अर्थव्यवस्थेच्या मुख्य प्रवाहात सामील होऊ शकले नाहीत त्यांच्यासाठी स्वयंम डिजिटल डिक्हाईड कमी करण्याचा प्रयत्न करतो.

8.4 इन्फिलबनेट आणि स्वयंप्रभा :

स्वयंप्रभा हा 22 डीटीएच चॅनेलचा एक समूह आहे जो GSAT-15 उपग्रह वापरून 24X7 आधारावर उच्च दर्जाचे शैक्षणिक कार्यक्रम प्रसारित करण्यासाठी समर्पित आहे. दररोज, किमान (4) तासांसाठी नवीन सामग्री असेल जी दिवसातून आणखी 5 वेळा पुनरावृत्ती केली जाईल, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना त्यांच्या सोयीनुसार वेळ निवडता येईल. BISAG-N, गांधीनगर येथून चॅनेल अपलिंक केले आहेत. सामग्री NPTEL, IITs, युजीसी, CEC, IGNOU द्वारे प्रदान केली जाते. इन्फिलबनेटकेंद्र वेब पोर्टलची देखरेख करते.

9.0 क्रमवारी आणि अधिस्विकृतता :

क्रमवारी आणि अधिस्विकृतता यात एन. आय. आर. एफ., ए आर आय आय ए, ई एन बी ए, व नंकमधील इन्फिलबनेटचा सहभाग अधोरेखीत केला आहे.

9.1 एन. आय. आर. एफ. मधील इन्फिलबनेटचा सहभाग :

स्वतंत्र भारताच्या इतिहासात प्रथमच, भारत सरकारने देशातील शैक्षणिक संस्थांची क्रमवारी लावण्यासाठी राष्ट्रव्यापी रँकिंग फ्रेमवर्क सुरु करण्यासाठी पुढाकार घेतला. 29 सप्टेंबर 2015 रोजी मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाने राष्ट्रीय संस्थात्मक

रँकिंग फ्रेमवर्क (एन. आय. आर. एफ.) लाँच केले. 2016 ते 2018 या कालावधीत भारताच्या क्रमवारीचे तीन वार्षिक सराव केले गेले. मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाच्या छत्राखाली एनबीए (अर्थात National Board of Accreditation राष्ट्रीय मान्यता (अधिस्विकृती) मंडळ) आणि इन्फिलबनेट द्वारे प्रमुख भूमिका बजावली जात आहे. संस्थांच्या क्रमवारीत, इन्फिलबनेट ला एन. आय. आर. एफ.चे तांत्रिक कार्य पार पाडण्याची जबाबदारी सोपवण्यात आली आहे ज्यात प्रकाशने, उद्धरण, पेटंट आणि टॉप 25% एचसीपी (अर्थात Highly Cited Papers, सर्वोच्च उध्दरणे असलेले पेपर्स)यांचा डेटा पुनर्प्राप्त करणे समाविष्ट आहे. नॅशनल इन्स्टिट्यूशनल रँकिंग फ्रेमवर्क (एन. आय. आर. एफ.) साठी वेब पोर्टलचा विकास, मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाचाएक प्रतिष्ठित उपक्रम, इन्फिलबनेट केंद्राला प्रदान करण्यात आला. केंद्राने विद्यापीठे, महाविद्यालये आणि इतर संस्थांच्या रँकिंगसाठी आवश्यक डेटा कॅच्चर करण्यासाठी पोर्टल विकसित केले आहे जे स्वतःला विविध श्रेणीमध्ये रँकिंग करू इच्छित आहेत. केंद्र वेब ऑफ सायन्स, स्कोपस आणि इंडियन सायटेशन इंडेक्स मधील 3,000 हून अधिक संस्थांसाठी प्रकाशने आणि उद्धरण डेटा देखील प्रदान करते ज्यांनी एन. आय. आर. एफ. अंतर्गत रँकिंगसाठी स्वतःला रँकिंगसाठी अर्ज केला होता.

इन्फिलबनेट ला एन. आय. आर. एफ.चे तांत्रिक कार्य पार पाडण्याची जबाबदारी सोपवण्यात आली आहे ज्यात प्रकाशने, उद्धरण, पेटंट आणि टॉप 25% एचसीपीयांचा डेटा पुनर्प्राप्त करणे समाविष्ट आहे. एन. आय. आर. एफ. फ्रेमवर्क देशभारीतील संस्थांना क्रमवारी लावण्यासाठी पद्धतीची रूपरेषा देते.

9.2 इन्फिलबनेट आणि ए आर आय आय ए :

अटल रँकिंग ऑफ इन्स्टिट्यूशन्स ऑन इनोव्हेशन अचिक्हमेंट्स (ARIIA) हा भारतातील सर्व प्रमुख उच्च शैक्षणिक संस्था आणि विद्यापीठांना "इनोव्हेशन आणि उद्योजकता विकास" शी संबंधित निर्देशकांच्या आधारे पद्धतशीरपणे क्रमबद्ध करण्यासाठी शिक्षण मंत्रालयाचा एक उपक्रम आहे. इन्फिलबनेटकेंद्र असाइनमेंट कार्यान्वित करण्यासाठी तांत्रिक भागीदार म्हणून काम करत आहे आणि सर्व अर्जदार संस्थांसाठी पेटंट डेटा देखील प्रदान करतो.

9.3 इन्फिलबनेट आणि ई एन बी ए :

"अँक्रेडिटेशन वर्कफलो मॅनेजमेंट सिस्टम (AWMS)" नावाचा हा प्रकल्प तांत्रिक संस्थेच्या कार्यक्रमाच्या मान्यताशी संबंधित आहे. नॅशनल बोर्ड अँक्रेडिटेशनने प्रदान केलेल्या आवश्यकतांवर आधारित तांत्रिक संस्थांसाठी मान्यताप्राप्त कार्यप्रवाह व्यवस्थापन प्रणालीचे संपूर्ण अॅनलाइन व्यासपीठ विकसित करण्यासाठी केंद्राचा सहभाग आहे.

9.4 इन्फिलबनेट आणि नॅक :

इन्फिलबनेटकेंद्राला नॅकमान्यता प्राप्त होत असलेल्या उच्च शिक्षण संस्थासाठी बायोबिलियोमेट्रिक डेटाचे प्रमाणीकरण आणि पडताळणीचा प्रकल्प प्रदान करण्यात आला आहे. प्रकल्पांतर्गत, केंद्र सर्व अर्जदारांसाठी बिलियोमेट्रिक्स संबंधित घटकांसाठी डेटा प्रदान करण्यासाठी जबाबदार आहे आणि बिलियोमेट्रिक्स डेटाच्या प्रमाणीकरणासाठी समर्थन आणि सल्ला सेवा देखील प्रदान करते.

10.0 डेटा सेवा :

डेटा सेवा यात केवळ आय सी एस एस आर डेटा सेवा समाविष्ट आहे.

10.1 आय सी एस एस आर डेटा सर्विस :

आय सी एस एस आरने केंद्राला "Setting-up of Indian Social Science Data Repository for the ICSSR's Data Service" नावाचा प्रकल्प मंजूर केला आहे. आय सी एस एस आरने NSS आणि ASI डेटासेट प्रदान करण्यासाठी सांख्यिकी आणि कार्यक्रम अंमलबजावणी मंत्रालय, नवी दिल्ली सोबत एक सामंजस्य करार केला आहे जो त्या बदल्यात, रिपौझीटरी होस्टिंगसाठी इन्फिलबनेट केंद्राकडे सुपूर्द केला जात आहे.

11. ई- गव्हर्नर्स आणि तांत्रिक सेवा :

ई- गव्हर्नर्स आणि तांत्रिक सेवायात इन्फिलबनेट आणि पी एम एम एन एम टी टी, भारतातील अभ्यास (Study in India), नॅशनल टेस्टिंग एजन्सी म्हणून इन्फिलबनेटची भूमिका, उत्तर भारत अभियानात इन्फिलबनेटची भूमिका या उपघटकांचा समावेश आहे.

11.1 इन्फिलबनेट आणि पीएम एम एम एन एम टीटी:एक भारत श्रेष्ठ भारत अभियानात इन्फिलबनेटची भूमिका

केंद्र पंडित मदन मोहन मालवीय नॅशनल मिशन ऑन टीचर्स अँड टीचिंग (PMMMNMTT) या योजनेसाठी समर्पित पोर्टल डिझाइन आणि विकसित करण्यात सक्रिय आहे. पोर्टल PMMMNMTT शी संबंधित सर्व माहिती प्रदान करते जसे की योजना, केंद्रांची यादी आणि कार्यक्रम वेळापत्रक इ. प्रत्येक घटकासाठी डॅशबोर्ड विकसित केला आहे जसे की LEAP, ARPIT, NRC, HRDC, TLC, FDC, SoE, इ.

11.2 भारतातील अभ्यास (Study in India) :

एमएचआरडीच्या एका महत्त्वाच्या शैक्षणिक प्रकल्पावर काम करत आहे जो ईडीसीआयएलद्वारे कार्यान्वित केला जात आहे. ईडीसीआयएलने "भारतातील अभ्यास" साठी वेबसाइट आणि तिचे वेब ऑप्लिकेशन डिझाइन आणि डेव्हलप करण्याचे काम दिले आहे.

11.3 नॅशनल टेस्टिंग एजन्सी म्हणून इन्फिलबनेटची भूमिका :

चाचणी सराव केंद्र मॉड्यूल, अँडमिन मॉड्यूल, मॉक टेस्ट मॉड्यूल, टेस्ट अँडमिन पोर्टल, परीक्षा सेंटर मॉड्यूल, टीए अँडमिन मॉड्यूल, अँडमिट कार्ड मॉड्यूल आणि परीक्षेचा निकाल यासह आवश्यक डायनॉमिक आणि यूजर-फ्रेंडली मॉड्यूलसह एनटीएची समर्पित वेबसाइट विकसित करण्यात केंद्र पूर्णपणे सक्रिय आहे.

11.4 उन्नत भारत अभियानात इन्फिलबनेटची भूमिका :

केंद्राने संस्थांसाठी एक अॅनलाइन अर्ज देखील विकसित केला आहे ज्याद्वारे संस्था उन्नत भारत अभियानातमध्ये सामील होऊ शकतात आणि गावांची निवड करू शकतात. याव्यतिरिक्त, स्कोअर मॉड्यूलसह प्रशासक डॅशबोर्ड केंद्राने तयार केला आहे.

11.5 एक भारत श्रेष्ठ भारत अभियानात इन्फिलबनेटची भूमिका :

शिक्षण मंत्रालयाने "एक भारत श्रेष्ठ भारत" वेब पोर्टल तयार करण्याचे काम इन्फिलबनेटकेंद्राला दिले आहे. "उन्नत भारत अभियान" नावाचा, जो IIT दिल्ली द्वारे

कार्यान्वित केला जात आहेहा त्या प्रकल्पाचा उप-संच आहे. हे भारतातील विविध राज्यांमधील सांस्कृतिक कार्यक्रम आणि उपक्रमांच्या देवाणघेवाणीसाठी बनवले जात आहे.

12.0 इन्फिलबनेटची प्रकाशने :

इन्फिलबनेट केंद्र नियतकालिके (न्यूजलेटर वार्षिक अहवाल), प्रोसिडिंग्स आणि मॅन्युअलस प्रकाशित करते.

12.1 नियतकालिके :

इन्फिलबनेट केंद्र दोन प्रमुख नियतकालिके प्रकाशित करते.

• इन्फिलबनेट न्यूजलेटर :

“इन्फिलबनेट न्यूजलेटर” हे त्रैमासिक आहे.

• वार्षिक अहवाल :

इन्फिलबनेटचा वार्षिक अहवाल प्रतिवर्षी नियमीत प्रकाशित केला जातो.

ही दोन्ही प्रकाशने भारतातील सर्व शैक्षणिक संस्थांमध्ये वितरित करण्यात येतात. इन्फिलबनेट न्यूजलेटर आणि वार्षिक अहवालांच्या प्रती पीडीएफ स्वरूपात डाउनलोड करता येतात. इन्फिलबनेट केंद्राच्या <https://www.inflibnet.ac.in/publication/> या वेबसाइटवर “प्रकाशने” डाउनलोड साठी उपलब्ध आहेत.

12.2 प्रोसिडिंग्स :

इन्फिलबनेटने आयोजीत केलेल्या प्लॅनर आणि कॅलिबर या परिषदांच्या प्रोसिडिंग्स नियमित प्रकाशित केल्या जातात. त्यांच्या प्रती पीडीएफ स्वरूपात संस्थात्मक भांडार (IR) द्वारे देखील उपलब्ध आहेत.

12.3 मॅन्युअलस :

इन्फिलबनेटने केंद्राच्या विविध उपक्रमांशी संबंधित वापरकर्ता ग्रंथालयांसाठी खालील मॅन्युअलस देखील प्रकाशित केली आहेत.

डेटा कॅचरिंगसाठी मार्गदर्शक तत्त्वे

हे मॅन्युअल (वापरकर्ता पुस्तिका) लायब्ररी संसाधनांच्या ग्रंथसूची रेकॉर्ड तयार करण्यासाठी कॉमन कम्युनिकेशन फॉरमॅट (CCF) मधून ओळखल्या गेलेल्या फौल्ड टॅगचे वर्णन करते. हे फौल्ड टॅगबदल व्याख्या आणि वापरकर्त्याच्या समजुतीसाठी योग्य उदाहरणांसह विस्तृत करते. विद्यापीठ अनुदान आयोगाने स्थापन केलेल्या इन्फिलबनेट टास्क फोर्सद्वारे मॅन्युअलमध्ये घेतलेली फौल्ड ओळखली गेली. आता इन्फिलबनेट MARC21 चे अनुसरण करते, MARC21 बदल तपशील लायब्ररी ऑफ कॉग्रेसच्या वेबसाइट <http://www.loc.gov/marc> वरून मिळू शकतात.

डेटा कॅचरिंगसाठी SOUL मार्गदर्शक तत्त्वे :

हे मॅन्युअल (वापरकर्ता पुस्तिका) SOUL कॅटलॉग मॉड्यूलच्या डेटा एंट्री शीटमध्ये उपलब्ध फौल्ड शोधून तयार केले आहे. हे मॅन्युअल पुस्तके, प्रबंध आणि सीरियलसाठी कॅटलॉग मॉड्यूलमध्ये ओळखलेल्या प्रत्येक फौल्डवर उदाहरणांसह व्याख्या प्रदान करते.

फौल्ड आयडेंटिफिकेशनसाठी MARC21 कोड लिस्ट :

ग्रंथालय संसाधनांसाठी भारतीय विद्यापीठांमध्ये डेटाबेस तयार करण्यासाठी MARC21 बिब्लिओग्राफिक फॉरमॅटमधून ओळखल्या गेलेल्या फौल्डची यादी आहे. इन्फिलबनेट केंद्राच्या MARC21 कोअर ग्रुपने फौल्ड ओळखले होते.

नाव आणि विषय प्राधिकरण डेटाबेससाठी फौल्ड सूची :

ही नाव आणि विषय प्राधिकरण डेटाबेससाठी इन्फिलबनेट केंद्रावर प्राधिकरण डेटाबेस तयार करण्यासाठी MARC21 प्राधिकरण स्वरूपातून ओळखल्या गेलेल्या फौल्डची सूची आहे. इन्फिलबनेट केंद्राच्या MARC21 कोअर ग्रुपने फौल्ड ओळखले होते.

भारतीय हस्तलिखित डेटाबेस तयार करण्यासाठी फौल्ड :

ही भारतीय हस्तलिखिताच्या डेटाबेस निर्मितीसाठी MARC21 ग्रंथसूची स्वरूपात ओळखल्या गेलेल्या फौल्डची सूची आहे. इन्फिलबनेट केंद्राच्या MARC21 कोअर ग्रुपने फौल्ड ओळखले होते.

ग्रंथसूची मानके :

ही ग्रंथसूची मानकांची आणि त्यांच्या वेबसाइटची सूची आहे. राष्ट्रीय स्तरावरील क्रियाकलापांसाठी इन्फिलबनेट केंद्राद्वारे मुख्यतः अनुसरण केले जाते. रेट्रो रूपांतरणासाठी डेटा इनपुट शीट, इन्फिलबनेट केंद्र, युजीसी-Infonet, युजीसी-Infonet Digital Library Consortium वरील माहिती पुस्तिका इत्यादी.

13.0 इन्फिलबनेट आयसीटी कौशल्य विकास कार्यक्रम :

विद्यापीठ आणि महाविद्यालयीन ग्रंथालयांमध्ये काम करणाऱ्या मनुष्यबळाला माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर करण्याचे प्रशिक्षण देणे हा केंद्राचा महत्त्वाचा उद्देश आहे. लायब्ररी ऑटोमेशन आणि नेटवर्किंगवर लक्ष केंद्रित करणारे 826 प्रशिक्षण कार्यक्रम, कार्यशाळा आणि सेमिनार आतापर्यंत आयोजित केले गेले आहेत ज्याचा फायदा 62772 सहभागींना झाला आहे. लायब्ररी ऑटोमेशनसाठी इन्फिलबनेटप्रादेशिक प्रशिक्षण कार्यक्रम (IRTPLA), ई-संसाधनांवर वापरकर्ता जागरूकता प्रशिक्षण कार्यक्रम, शोधगंगा, साहित्यिक चोरी शोधण्याचे सॉफ्टवेअर आणि विशेष कार्यशाळा देशभरात विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांच्या सहकार्याने आयोजित करण्यात आली होती, त्यास उत्तर-पूर्व आणि आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रामध्ये प्लॅनर म्हणतात. मानव संसाधन विकास उपक्रमांचा एक भाग म्हणून भारतातील विविध राज्यांमध्ये कॅलिबरचे आयोजन वैकल्पिक वर्षावर केले जात आहे. केंद्राने आपल्या वापरकर्त्यांसाठी सोलइन्स्टॉलेशन आणि ऑपरेशन्सवर 153 प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित केले आहेत.

14.0 इन्फिलबनेट कन्वेनेशन्स (संमेलने) :

इन्फिलबनेटकेंद्र एका वर्षा एक या प्रमाणे वैकल्पिक पद्धतीने आंतरराष्ट्रीय कॅलिबर आणि प्लॅनर या दोन प्रमुख संमेलनांचे आयोजन करते. कॅलिबर अर्थात शिक्षण आणि संशोधन संस्थांमधील ग्रंथालयांच्या ऑटोमेशनवरील अधिवेशन तर प्लॅनर म्हणजे ईशान्य प्रदेशात लायब्ररी ऑटोमेशन आणि नेटवर्किंगचा प्रचार होय.

आंतरराष्ट्रीय कॅलिबर :

कन्वेनेशन ऑन ऑटोमेशन ऑफ लायब्ररी इन एज्युकेशन अँड रिसर्च इन्स्टिट्यूशन्स (CALIBER), हे द्विवार्षिक अधिवेशन, इन्फिलबनेटकेंद्राने देशाच्या विविध भागात विद्यापीठांच्या सहकार्याने आयोजित केले होते, 1994 मध्ये सुरु करण्यात आले होते.

अधिवेशनात दिलेल्या वर्षासाठी अधिवेशनाच्या थोम आणि उप-विषयांशी संबंधित संशोधन आणि तांत्रिक कामे, केस स्टडी, तंत्रज्ञान अद्यतने इत्यादींवरील उच्च दर्जाचे पेपर आमंत्रित केले जातात. हे संमेलन ग्रंथालय आणि माहिती व्यावसायिक, शिक्षक, आयटी व्यावसायिक, सल्लागार आणि ग्रंथालयांच्या ऑटोमेशन आणि नेटवर्किंगमध्ये सक्रिय वापरकर्ते तसेच माहिती पुरवठादारांना एकत्र येण्यासाठी आणि परस्पर हिताच्या विषयावर संवाद साधण्यासाठी एक अनोखा मंच प्रदान करते. आतापर्यंत विविध विद्यापीठांच्या सहकार्याने 22 अधिवेशने आयोजित करण्यात आली आहेत.

प्लॅनर : पूर्वोत्तर क्षेत्रासाठी राष्ट्रीय अधिवेशन :

उत्तर-पूर्व प्रदेशातील लायब्ररी ऑटोमेशन आणि नेटवर्किंगचा प्रचार (प्लॅनर) नावाची प्रादेशिक अधिवेशनांची मालिका 2003 मध्ये उत्तर-पूर्व क्षेत्रातील समस्या आणि समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी सुरु करण्यात आली. हे अधिवेशन ग्रंथालय व्यावसायिकांना, तसेच ईशान्येकडील आयटी व्यावसायिकांना परस्पर फायद्यासाठी सध्याच्या समस्यावर चर्चा करण्यासाठी एकमेकांशी आणि उर्वरित देशातील व्यावसायिकांशी संवाद साधण्यास मदत करते.

एनझेचयु, शिलांग (2003), मणिपूर विद्यापीठ, मणिपूर (2004), आसाम विद्यापीठ, सिलचर (2005), मिझोराम विद्यापीठ, ऐजवल (2006), यासह ईशान्येतील विविध ठिकाणी स्वारस्य असलेल्या विविध विषयावर सात अधिवेशने आयोजित करण्यात आली आहेत. गुवाहाटी विद्यापीठ, गौहाटी (2007), नागालॅंड विद्यापीठ, दिमापूर (2008), तेजपूर विद्यापीठ, तेजपूर, (2009), सिक्कीम विद्यापीठ, सिक्कीम (2012), दिब्रुगढ विद्यापीठ, आसाम (2014), एनझेचयु, शिलांग (2016) आणि 11व्हे प्लॅनर 2018 चे त्रिपुरा विद्यापीठ, त्रिपुरामध्ये आयोजन करण्यात आले होते.

15.0 इन्फिलबनेट ग्रंथालय

केंद्राच्या वर्तमान आणि भविष्यातील गरजा पूर्ण करण्यासाठी इन्फिलबनेटग्रंथालय वैज्ञानिक आणि तांत्रिक माहितीचा संग्रह विकास आणि प्रसार करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावते. इन्फिलबनेटकेंद्रामध्ये संगणक, दळणवळण, माहिती आणि ग्रंथालय विज्ञान या विषयावरील 2000 दस्तऐवज असलेली एक लहान, विशेष ग्रंथालय आहे. सोलइंटिग्रेटेड लायब्ररी मॅनेजमेंट सॉफ्टवेअर वापरून लायब्ररी पूर्णपणे संगणकीकृत आहे. सोलच्या वेब ॲपक्सुविधेद्वारे ग्रंथालयाचा संग्रह ऑनलाइन उपलब्ध आहे. केंद्राच्या वर्तमान आणि भविष्यातील गरजा पूर्ण करण्यासाठी इन्फिलबनेटग्रंथालय वैज्ञानिक आणि तांत्रिक माहितीचा संग्रह विकास आणि प्रसार करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावते. इन्फिलबनेटग्रंथालयसंदर्भ सेवा, देवघेव सेवा, प्रचलित जागारूकता सेवा, आंतर ग्रंथालयीनदेवघेव सेवा, इलेक्ट्रॉनिक माहिती सेवा, फोटोकॉपी सेवा इत्यादी सेवा पुरविते.

16.0 निष्कर्ष :

इन्फिलबनेट केंद्राने स्थापनेपासूनच उच्च शिक्षण क्षेत्रात क्रांतिकारी पाऊल उचलले आहे. केंद्राच्या नावात ग्रंथालय शब्द असला तरी त्या पुढे जाऊन एकूणच शिक्षण व संशोधन क्षेत्रात भरीव योगदान दिले आहे. सोल, शोधगंगा, शोधगंगोत्री, एक भारत श्रेष्ठ भारत, उन्नत भारत अभियान, आय सी एस एस आर डेटा सर्विस, स्वंयप्रभा, नॅक, ई एन बी ए, इन्फिलबनेट ग्रंथालय, इन्फोपोर्ट, आय एल एम एस, संशोधन प्रकल्प डेटाबेस, प्लॅनर, आंतरराष्ट्रीय कॅलिबर, इन्फिड, शोधशुद्धी, ई-शोधसिंधू, शोध-चक्र, एन लिस्ट, इंड-कॅट, आय आर आय एन एस, विद्यामित्र, विद्वान, एन. आय. आर. एफ., आय आर @ इन्फिलबनेट, ईपीजी पाठशाळा असे कितीतरी प्रकल्प इन्फिलबनेट केंद्राने यशस्वी केले आहेत.

(टीप: प्रस्तुत लेख विद्यार्थी व अभ्यासकांना इन्फिलबनेट केंद्राच्या कार्याचा सर्वांगीण परिचय व्हावा यासाठी लिहिला असून यासाठी इन्फिलबनेट संकेतस्थळावरील माहितीचा स्वैरअनुवाद यात केला आहे.)

संदर्भसूची :

- <https://epgp.inflibnet.ac.in/>
- <https://ess.inflibnet.ac.in/>
- <https://indcat.inflibnet.ac.in/>
- <https://infistat.inflibnet.ac.in/>
- <https://ir.inflibnet.ac.in/>
- <https://irins.org/irins/>
- <https://nlist.inflibnet.ac.in/>
- <https://nmtt.gov.in/>
- <https://parichay.inflibnet.ac.in/>
- <https://shodhchakra.inflibnet.ac.in/>
- <https://shodhganga.inflibnet.ac.in/>
- <https://shodhangangotri.inflibnet.ac.in/>
- <https://shodhshuddhi.inflibnet.ac.in/>
- <https://soul.inflibnet.ac.in/>
- <https://vidwan.inflibnet.ac.in/>
- <https://vidyamitra.inflibnet.ac.in/>
- <https://www.inflibnet.ac.in/about/index.php>
- <https://www.inflibnet.ac.in/ilms/>

Waghmode, S. S. (2014) Role of INFLIBNET in Growth and development of Higher education in India, University News, 52(6), P.10-12

ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र नेटवर्क केंद्र INFLIBNET केंद्राचे मुख्य कार्यक्रम : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन.

डॉ अमोल र. चंदनखेडे

ग्रंथपाल

अमोलकचंद महाविद्यालय यवतमाळ

डॉ रामदास एस लिहितकर

ग्रंथपाल

शासकीय अध्यापक

महाविद्यालय रत्नागिरी

सारांश

INFLIBNET आणि त्याद्वारे पुरवल्या जाणाऱ्या सेवांचा महाविद्यालये आणि विद्यापीठांना खूप फायदा झाला आहे. देशातील महाविद्यालये ई-कन्सोर्टियम श्रेणी अंतर्गत येणारी ई-शोधसिधु, शोधशुद्धी एन-लिस्ट वापरत असल्याचे दिसून आले आहे. शोधगंगा आणि शोध-गंगोत्री यांनी संशोधनात खूप मदत केलेली दिसते. ईपीजी-पाठशाळेने ऑनलाइन शिक्षणासाठी एक चांगला पर्याय उपलब्ध करून दिला आहे. VIDHWAN डेटाबेस, INFLIBNET द्वारे देशातील तज्ज्ञांचा एक मोठा डेटाबेस तयार केला गेला आहे आणि शैक्षणिक संस्थांना तज्ज्ञांची माहिती पुरवली जाते. SOUL 3.0 द्वारे लायब्ररी ऑटोमेशन प्लॅटफॉर्म प्रदान केला जातो. इंडिकेटच्या माध्यमातून युनियन कॅटलॉग तयार करण्यात आला आहे आणि तो दिवसेंदिवस विकसित होत आहे.

परिचय

माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क (INFLIBNET) केंद्र, गांधीनगर हे विद्यापीठ अनुदान आयोग, नवी दिल्ली (शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार) चे स्वायत्त अंतर-विद्यापीठ केंद्र आहे. मार्च 1991 मध्ये UGC द्वारे IUCAA अंतर्गत एक प्रकल्प म्हणून सुरु केलेला हा एक प्रमुख राष्ट्रीय कार्यक्रम आहे, जून 1996 मध्ये ते स्वतंत्र अंतर-विद्यापीठ केंद्र बनले. INFLIBNET भारतातील विद्यापीठ ग्रंथालयांच्या आधुनिकीकरणासाठी अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करत आहे. माहितीचा इष्टतम

वापर. INFLIBNET हे भारतातील शिक्षणतज्ज्ञ आणि संशोधकांमध्ये विद्वत्तापूर्ण संवादाला चालना देण्यासाठी एक प्रमुख भूमिका बजावणार आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

- INFLIBNET द्वारे नव्याने सुरु केलेल्या उपक्रमाची माहिती करून घेणे.
- शोध गंगोत्रीच्या माध्यमातून इतरांना इन्फलीबनेट ची माहिती देणे

INFLIBNET चे प्रमुख उपक्रमाची चार विभागात विभागणी केलेली आहे. ती खालील प्रमाणे.

ई-शोधसिधु

e-SodhSindhu Consortia for Higher Education E-Resources चा मुख्य उद्देश शैक्षणिक संस्थांना पूर्ण-मज़कूर, संदर्भग्रंथ आणि तथ्यात्मक डेटाबेससह गुणात्मक इलेक्ट्रॉनिक संसाधनांमध्ये प्रवेश प्रदान करणे हे आहे.

शोध शुद्धी

राष्ट्रीय सुकाणू समिती (NSC), समितीच्या शिफारशीवर आधारित 1 सप्टेंबर 2019 पासून "शोधशुद्धी" हा कार्यक्रम सुरु केला आहे जो भारतातील सर्व विद्यापीठे/संस्थांना साहित्यिक चोरी शोध सॉफ्टवेअर (PDS) मध्ये प्रवेश प्रदान करतो. 1000+ संस्था ओळखल्या गेल्या आहेत ज्यात

- केंद्रीय विद्यापीठे
- राज्य विद्यापीठे
- अभिनित विद्यापीठे
- खाजगी विद्यापीठे
- केंद्रीय अर्थसंसाधन तांत्रिक संस्था (CFTIs)
- UGC चे अंतर विद्यापीठ केंद्र (IUCs)

या उपक्रमांतर्गत, Ouriginal (पूर्वीचे Urkund) ही वेब आधारित साहित्यिक चोरी शोधण्याची सॉफ्टवेअर प्रणाली देशातील सर्व विद्यापीठे/अंतर्ज्ञानाच्या वापरकर्त्यांना प्रदान केली जात आहे. हा उपक्रम 21 सप्टेंबर 2019 रोजी माजी शिक्षण मंत्री (पूर्वीचे MHRD) यांनी औपचारिकपणे सुरु केला आहे.

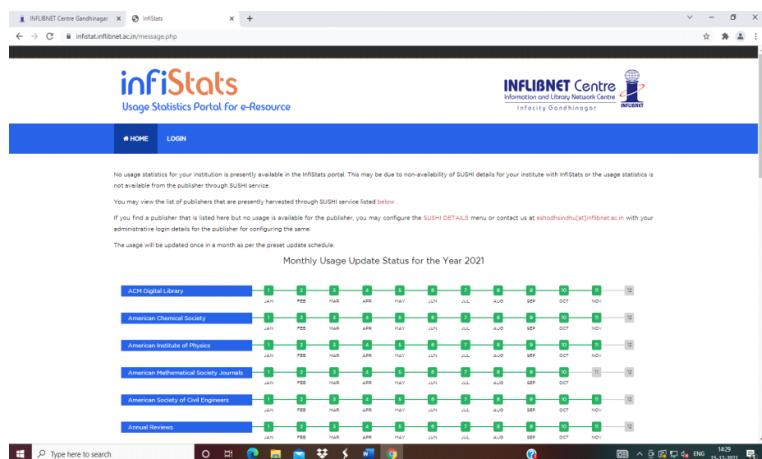
N-LIST

e-SodhSindhu Consortium, INFLIBNET सेंटर आणि INDEST-AICTE कन्सोर्टियम, IIT दिल्ली यांच्या संयुक्त विद्यमाने राबविण्यात येत असलेल्या "नॅशनल लायब्ररी अँड इन्फॉर्मेशन सर्विसेस इन्फ्रास्ट्रक्चर फॉर स्कॉलरलती कंटेंट (N-LIST)" नावाचा प्रकल्प i) क्रॉस-सदस्यता प्रदान करतो. दोन कन्सोर्टियाने सदस्यता घेतलेली संसाधने, म्हणजे, विद्यापीठांसाठी INDEST-AICTE संसाधनांची सदस्यता आणि तांत्रिक संस्थांसाठी ई-शोधसंस्थू संसाधने; आणि ii) महाविद्यालयांमध्ये निवडक ई-संसाधनांचा प्रवेश. N-LIST प्रकल्प INFLIBNET केंद्रावर स्थापित केलेल्या सर्वर(s) द्वारे महाविद्यालये आणि इतर लाभार्थी संस्थांमधील विद्यार्थी, संशोधक आणि प्राध्यापकांना ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश प्रदान करतो. INFLIBNET केंद्रावर तैनात केलेल्या सर्वरद्वारे अधिकृत वापरकर्ते म्हणून प्रमाणीकरण झाल्यानंतर

महाविद्यालयातील अधिकृत वापरकर्ते आता ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करू शकतात आणि त्यांना आवश्यक असलेले लेख थेट प्रकाशकाच्या वेबसाइटवरून डाउनलोड करू शकतात.

InfiStats

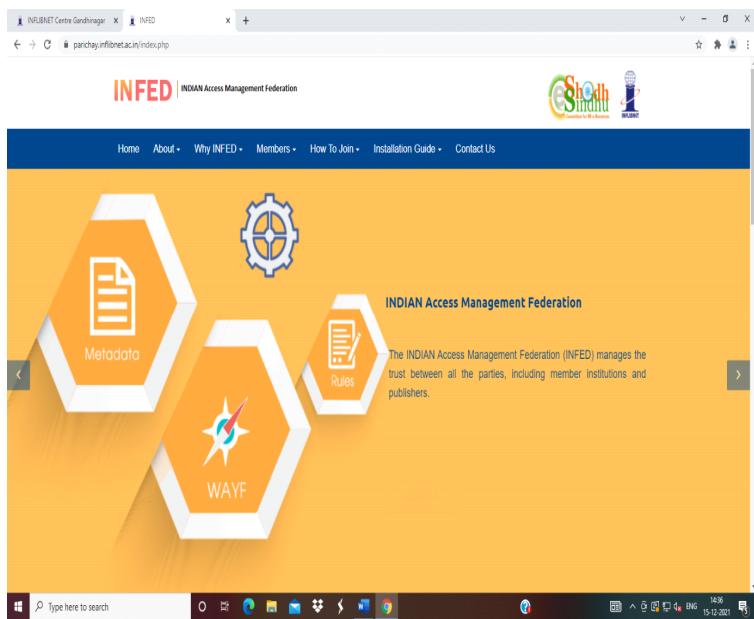
ई-शोध सिंधू कंसर्टियम अंतर्गत सदस्य संस्थांना उपलब्ध करून दिलेल्या विविध ई-संसाधनांच्या वापराच्या आकडेवारीचे परीक्षण करण्यासाठी INFLIBNET केंद्राद्वारे InfiStats वापर सांख्यिकी पोर्टल विकसित केले आहे. InfiStats सुशी प्रोटोकॉलद्वारे सदस्यांसाठी काउंटर वापराची काणी करते. InfiStats पोर्टल प्रकाशकाच्या वेबसाइटवरून वापर डेटा आयात करते. InfiStats इंटरफेस सदस्य संस्थांना जर्नल शीर्षक स्तर वापर प्रदान करतो. केंद्रीय निधीद्वारे त्यांना उपलब्ध असलेल्या त्यांच्या संबंधित ई-संसाधनांच्या वापरावर लक्ष ठेवण्यासाठी सदस्य संस्था या पोर्टलवर लांग इन करू शकतात. पोर्टल सदस्य संस्थांद्वारे स्वयं-सदस्यत्व घेतलेल्या संसाधनांचा वापर समाविष्ट करण्याचा आणि InfiStats पोर्टलवरून मॉनिटर करण्याचा पर्याय देखील प्रदान करते.

इन्फीड INFED

सदस्यता घेण्याच्या संस्थांमधील अधिकृत वापरकर्त्यांचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी आणि त्यांना ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश प्रदान करण्यासाठी बहुतेक प्रकाशक आयपी फिल्टरिंगचा वास्तविक मानक म्हणून वापर करतात. आयपी-आधारित प्रवेश हा प्रकाशकांसाठी तसेच सदस्यत्व घेण्याच्या संस्थांसाठी सर्वात सोयीस्कर, सुरक्षित आणि त्रास-मुक्त प्रमाणीकरण यंत्रणा असला तरी, त्याला काही मर्यादा आहेत. ई-संसाधनांमध्ये आयपी-फिल्टर केलेल्या प्रवेशाची सर्वात गंभीर मर्यादा म्हणजे वापरकर्ते जेव्हा संस्थेच्या कॅम्पसमध्ये असतात तेहाच ते ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करू शकतात. तद्वतच, अधिकृत वापरकर्त्याला त्याच्या/तिच्या भौतिक स्थानाची पर्वा न करता ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करता आला पाहिजे.

या मर्यादांवर मात करण्यासाठी, भारतीय प्रवेश व्यवस्थापन महासंघ (INFED) ने संस्थांकडून अधिकृत वापरकर्त्यांचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी आणि त्यांना कोठूनही, केव्हाही ई-संसाधनांमध्ये अखंड प्रवेश प्रदान करण्यासाठी शिळ्वोलेथ, एक मानक-आधारित मुक्त-स्रोत सॉफ्टवेअर स्वीकारले आहे. शिळ्वोलेथ वापरकर्त्यासाठी फेडरेशन सिंगल साइन-ऑन फ्रेमवर्कमध्ये एकाधिक संसाधनांमध्ये प्रवेश करण्यासाठी एकल, संस्थात्मकरित्या नियंत्रित ओळख वापरून अखंडपणे अंतर्गत आणि बाह्य संसाधनांमध्ये प्रवेश करणे शक्य आहे. हे केवळ अधिकृत वापरकर्त्याना कोठूनही, कधीही ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश करण्याची अनुमती देईल असे नाही तर एकाधिक डोमेनमधील एकाधिक संसाधनांसाठी एकाधिक पासवर्ड राखण्याची आवश्यकता देखील टाळेल.

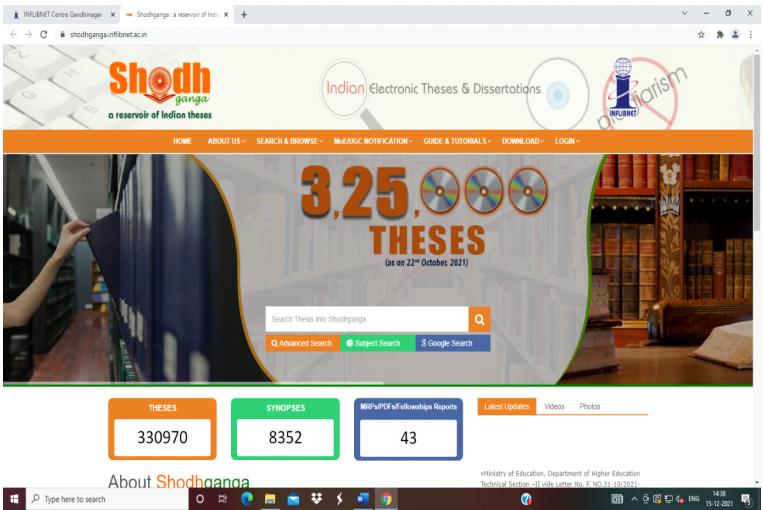
Open Access Initiatives

Shodhganga (शोधगंगा)

शोधनिबंध आणि प्रबंध हे माहितीचे समृद्ध आणि अद्वितीय स्रोत म्हणून ओळखले जातात, अनेकदा संशोधन कार्याचे एकमेव स्रोत. शोधनिबंध आणि प्रबंध ही एक न वापरलेली आणि कमी वापर केलेली मालमत्ता राहते, ज्यामुळे अनावश्यक डुप्लिकेशन आणि पुनरावृत्ती होते जी परिणामत संशोधनाच्या विरोधी आहे आणि मानवी आणि आर्थिक अशा दोन्ही मोठ्या संसाधनांचा अपव्यय आहे. 5 मे 2016 रोजीची UGC अधिसूचना (M.Phil. / Ph.D पदवी पुरस्कारासाठी किमान मानके आणि प्रक्रिया, नियम, 2009 सुधारणा) 5 मे 2016 रोजी विद्यापीठांमधील संशोधकांनी शोधनिबंधांची इलेक्ट्रॉनिक आवृत्ती सादर करणे अनिवार्य केले आहे. जगभरातील शैक्षणिक समुदायाला भारतीय शोधनिबंध आणि प्रबंधांचा खुला प्रवेश

सुलभ करण्यासाठी. केंद्रीय-नियंत्रित डिजिटल रिपॉझिटरीजद्वारे इलेक्ट्रॉनिक प्रबंधांची ऑनलाईन उपलब्धता, भारतीय डॉक्टरेट प्रबंधांचा सहज प्रवेश आणि संग्रहण सुनिश्चित करत नाही तर संशोधनाचा दर्जा आणि गुणवत्ता वाढविण्यात देखील मदत करेल. हे संशोधनाच्या डुप्लिकेशनच्या गंभीर समस्येवर मात करेल आणि "खराब दृश्यमानता" आणि संशोधन आउटपुटमधील "अदृश्य" घटकांमुळे निर्माण होणारी खराब गुणवत्ता, नियमानुसार, भारतीय इलेक्ट्रॉनिक प्रबंध ("शोधगंगा" म्हणतात), देखरेख आणि डिजिटल भांडार बनवण्याची जबाबदारी INFLIBNET केंद्रावर सोपवण्यात आली आहे.

"शोधगंगा" हे नाव INFLIBNET केंद्राने सेट अप केलेल्या भारतीय इलेक्ट्रॉनिक प्रबंध आणि शोधनिबंधांचे डिजिटल भांडार दर्शविण्यासाठी तयार केले आहे. "शोध" हा शब्द संस्कृतमधून आला आहे आणि त्याचा अर्थ संशोधन आणि शोध आहे. "गंगा" ही भारतीय उपखंडातील सर्व नद्यांची पवित्र, सर्वात मोठी आणि सर्वात लांब नदी आहे. गंगा ही भारताच्या युगानुयुगे संस्कृती आणि सभ्यतेचे प्रतीक आहे, सदैव बदलणारी, सतत वाहणारी, सदैव प्रिय आणि तिथल्या लोकांद्वारे आदरणीय, आणि इतिहासाच्या सुरुवातीपासून तिने भारताचे हृदय बंदिस्त केले आहे आणि लाखो लोकांना तिच्या किनारी खेचले आहे. शोधगंगा म्हणजे INFLIBNET केंद्राद्वारे होस्ट केलेल्या आणि देखरेख केलेल्या भांडारात साठवलेल्या भारतीय बौद्धिक उत्पादनाचा जलाशय होय.

Institutional repository

INFLIBNET केंद्राचे संस्थात्मक भांडार, येथे तुम्हाला INFLIBNET केंद्राच्या सर्व पारंपारिक कार्यवाहीमध्ये प्रकाशित लेख मिळू शकतात, याशिवाय तुम्ही विविध प्रशिक्षण साहित्य, प्रेस क्लिपिंग, वृत्तपत्रे इ.

71

माहिती-पोर्ट (Infoport)

INFLIBNET केंद्र Infoport: A Subject Gateway for Indian Electronic-Resources द्वारे भारतीय विद्वत्तापूर्ण सामग्रीच्या खुल्या प्रवेशास प्रोत्साहन देते. MIMAS, UK द्वारे विकसित केलेला सुप्रसिद्ध विषय गेटवे, Intute चा केंद्र वापर आणि प्रचार करत असताना, InfoPort हे सर्व भारतीय विद्वान सामग्रीसाठी सर्वसमावेशक प्रवेशद्वारा म्हणून काम करण्यासाठी डिझाइन आणि विकसित केले आहे. गेटवे इंटरनेटवर विखुरलेली भारतीय विद्वान सामग्री एका एकात्मिक इंटरफेसद्वारे उघडते जे शोध, ब्राउझ आणि एकाधिक सूचीला समर्थन देते. इन्फोपोर्ट चाचणी आणि मूल्यमापनाच्या विस्तृत प्रक्रियेद्वारे मुक्त प्रवेशामध्ये उपलब्ध वैविध्यपूर्ण विषयांवर भारतीय वंशाच्या ऑनलाईन संसाधनांची निवडकपणे कॅटलॉग करते. केंद्राने महाविद्यालय आणि विद्यापीठांमधील ग्रंथालयांना ओळख आणि संसाधने निवडण्याच्या प्रक्रियेत सहकार्य करण्याचा प्रस्ताव दिला आहे.

72

ज्ञानाचे विश्व विविध विषय गटांमध्ये विभागलेले आहे. डॉर्ड दशांसंवर्गीकरणानुसार, ज्ञानाचे विश्व 000 ते 999 पर्यंत विखुरलेले आहे. इन्फोपोर्टचे वर्गीकरण डीडीसीनुसार केले जाते, विषयानुसार अनुक्रमित केले जाते आणि वर्णक्रमानुसार विषयांची मांडणी केली जाते.

The screenshot shows the INFO-PORT interface. At the top, there are links for HOME, ABOUT, E-RESOURCES, SUGGEST E-RESOURCES, INFILIBNET E-RESOURCES, INTUITE SEARCH, and RSS FEEDS. Below this is a search bar with fields for 'Search Term' (containing 'Free Text' and 'Class Number') and 'Search'. To the right of the search bar are statistics: Unique Resources : 1515 and Total Resources : 1742. Below the search bar is a section titled 'Browse Subjects by Alphabets' with letters A through Z. Further down are sections for 'Browse DDC Classification' and 'Browse Subject Tree'. The bottom of the page includes a 'Popular Keywords with no. of Searches' section and a footer with links for HOME, ABOUT, CONTACT US, SITE MAP, and Copyright information.

प्रकल्प आणि सेवा (Project and Service's)

E-PG पाठशाळा

ई-पीजी पाठशाळा हा MHRD चा त्याच्या राष्ट्रीय मिशन अॅन एज्युकेशन थ्रू ICT (NME-ICT) अंतर्गत UGC द्वारे राबविला जाणारा एक उपक्रम आहे. सामाजिक विज्ञान, कला, ललित कला आणि मानविकी, नैसर्गिक आणि गणिती विज्ञान, भाषाशास्त्र आणि भाषा या सर्व शाखांमधील ७० विषयांमधील सामग्री आणि

त्याची गुणवत्ता हा शिक्षण व्यवस्थेचा मुख्य घटक, उच्च गुणवत्ता, अभ्यासक्रम-आधारित, परस्परसंवादी ई-सामग्री आहे. भारतीय विद्यापीठे आणि देशभरातील इतर संशोधन आणि विकास संस्थांमध्ये काम करणाऱ्या विषय तजांनी विकसित केले आहे. प्रत्येक विषयाचे मुख्य अन्वेषक, पेपर समन्वयक, सामग्री लेखक, सामग्री समीक्षक, भाषा संपादक आणि मल्टीमीडिया टीम होते.

The screenshot shows the e-PG Pathshala homepage. At the top, there is a header with the logo 'e-PG Pathshala' and the text 'A Gateway to all Post Graduate Courses'. Below the header is a navigation menu with links for HOME, STUDENT CORNER, and QUIZ. The main content area features a large image of an open book with text on its pages. Below the image, there is a 'Welcome to e-PG Pathshala' message and a link to 'About e-PG Pathshala'. The bottom of the page includes a search bar and a footer with copyright information and a date stamp (15-12-2021).

विद्वान

VIDWAN हा भारतातील अध्यापन आणि संशोधनात गुंतलेल्या अग्रगण्य शैक्षणिक संस्था आणि इतर R&D संस्थांमध्ये काम करणाऱ्या शास्त्रज्ञ/संशोधक आणि इतर प्राध्यापकांच्या प्रोफाइलचा प्रमुख डेटाबेस आहे. हे तजांची पार्श्वभूमी, संपर्क पत्ता, अनुभव, अभ्यासपूर्ण प्रकाशने, कौशल्ये आणि कर्तृत्व, संशोधक ओळख इत्यादींबद्दल महत्वाची माहिती प्रदान करते. माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क केंद्र (INFLIBNET) द्वारे आयसीटीद्वारे राष्ट्रीय शिक्षण मिशनच्या आर्थिक सहाय्याने विकसित केलेला डेटाबेस. (NME-ICT). मंत्रालये/सरकारने स्थापन केलेल्या विविध

समित्या, टास्क फोर्ससाठी तज्ज्ञांच्या पॅनेलची निवड करण्यासाठी डेटाबेस महत्वाचा ठरेल.

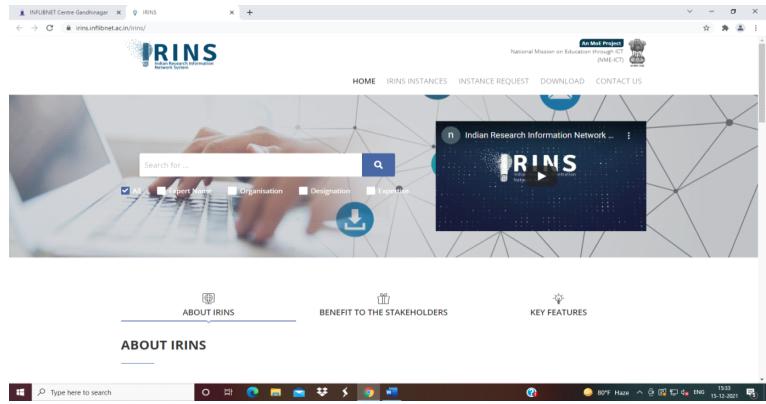
विद्यामित्र

विद्या-मित्र हे NME-ICT (National Mission on Education through Information and Communication Technology), MHRD अंतर्गत विकसित केलेल्या सर्व ई-सामग्री प्रकल्पांसाठी ऑनलाईन शिक्षण पोर्टल आहे. पोर्टल सर्व होस्ट केलेली सामग्री शोधण्याची आणि ब्राउझ करण्याची सुविधा प्रदान करते ज्यामध्ये एक विद्यार्थी एकाच इंटरफेसद्वारे ऑडिओ/व्हिडिओ शिक्षण साहित्य, मजकूर साहित्य, मल्टीमीडिया समृद्ध साहित्य इत्यादीसह इच्छित सामग्रीमध्ये सहज प्रवेश करू शकतो. शिवाय, फेसेटेड शोध, वापर आकडेवारी, प्रकल्पानुसार प्रवेश, माय स्पेस ही वैशिष्ट्ये आहेत जे या पोर्टलमध्ये समाविष्ट केले आहे.

IRINS

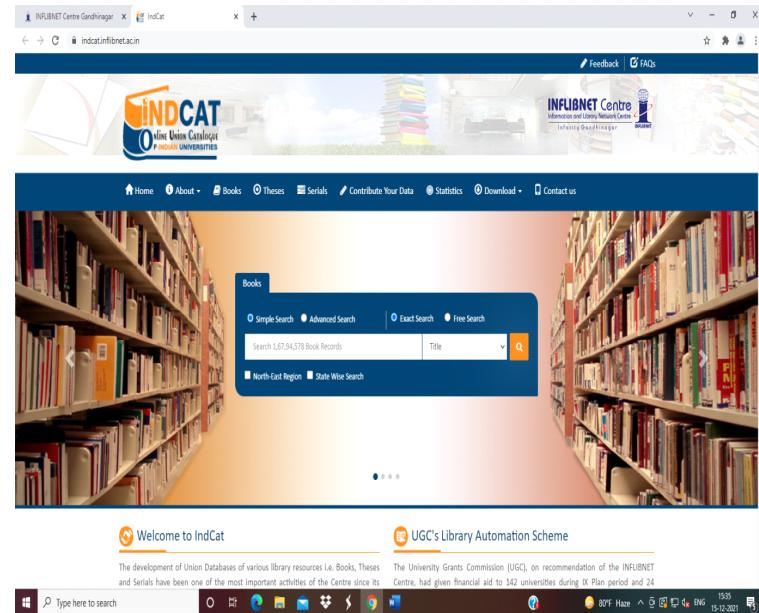
IRNIS ही माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क (INFLIBNET) केंद्राने विकसित केलेली वेब-आधारित संशोधन माहिती व्यवस्थापन (RIM) सेवा आहे. पोर्टल शैक्षणिक, R&D संस्था आणि संकाय सदस्य, शास्त्रज्ञ यांना विद्वत्तापूर्ण संप्रेषण क्रियाकलाप संकलित करण्यासाठी, क्युरेट करण्यासाठी आणि त्यांचे प्रदर्शन करण्यासाठी आणि विद्वान नेटवर्क तयार करण्याची संधी प्रदान करण्यासाठी सुविधा देते. IRINS हे भारतातील शैक्षणिक आणि R&D संस्थांसाठी मोफत सॉफ्टवेअर-सेवा म्हणून उपलब्ध आहे.

IRINS विद्यमान संशोधन व्यवस्थापन प्रणाली जसे की HR प्रणाली, अभ्यासक्रम व्यवस्थापन, अनुदान व्यवस्थापन प्रणाली, संस्थात्मक भांडार, खुले आणि व्यावसायिक उद्धरण डेटाबेस, विद्वान प्रकाशक इ. समाकलित करण्यासाठी समर्थन करेल. हे ORCID ID, Scopus ID, यांसारख्या शैक्षणिक ओळखीसह एकत्रित केले आहे. संशोधन आयडी, मायक्रोसॉफ्ट अॅकेंडेमिक आयडी, गुगल स्कॉलर आयडी विविध छोतांकडून विद्वत्तापूर्ण प्रकाशनाचे सेवन करण्यासाठी.

लायब्ररी ऑटोमेशन

Ind Cat हे भारतातील प्रमुख विद्यापीठ/संस्थेच्या ग्रंथालयांच्या पुस्तकांचे, प्रबंधांचे आणि मालिकांचे अॉनलाईन युनियन कॅटलॉग आहे. Ind Cat मध्ये ग्रंथसूची माहिती, स्थान आणि पुस्तके, प्रबंध आणि मालिका यांचा समावेश आहे. हे मानक ग्रंथसूची स्वरूपातील रेकॉर्ड प्रदान करते जसे की MARC, MARCXML यामध्ये मानसशास्त्र, सांख्यिकी, राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र, कायदा, लोकप्रशासन, शिक्षण, वाणिज्य, भाषाशास्त्र, गणित, खगोलशास्त्र, भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, जीवन विज्ञान, वनस्पतिशास्त्र, प्राणीशास्त्र, औषध, अभियांत्रिकी, कृषी, असे सर्व प्रमुख विषय समाविष्ट आहेत. व्यवस्थापन, आर्किटेक्चर, क्रीडा, साहित्य, इतिहास, संगणक विज्ञान इ. एक वेब-आधारित इंटरफेस विलीन केलेल्या कॅटलॉगमध्ये सहज प्रवेश प्रदान करण्यासाठी डिझाइन केले आहे. IndCat हा संदर्भग्रंथविषयक माहितीचा एक प्रमुख स्रोत आहे ज्याचा उपयोग आंतर-ग्रंथालय कर्ज, संग्रह विकास तसेच कॉपी कॅटलॉगिंग आणि संदर्भग्रंथीय नोंदीचे रेट्रो-रूपांतरण यासाठी केला जाऊ शकतो.

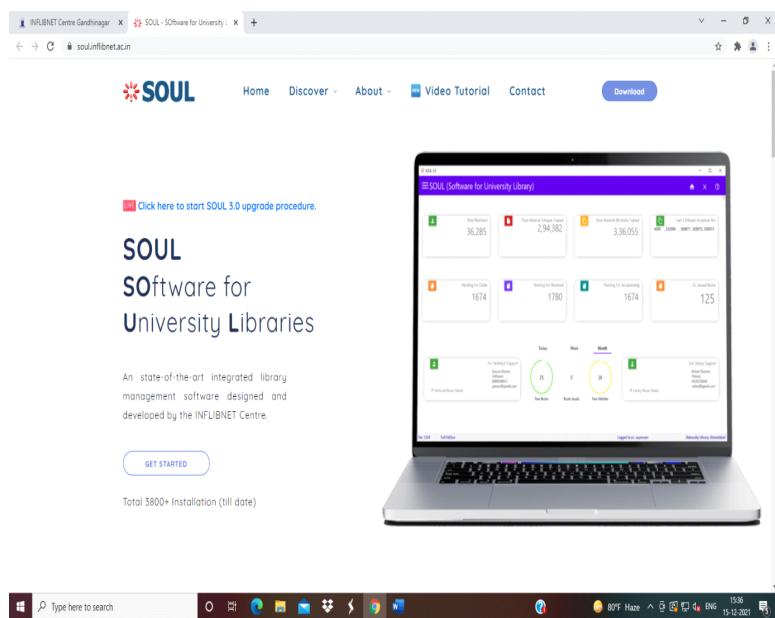

Soul 3.0

सॉफ्टवेअर फॉर युनिवर्सिटी लायब्ररी (SOUL) हे एक अत्याधुनिक इंटिग्रेटेड लायब्ररी मॅनेजमेंट सॉफ्टवेअर आहे जे कॉलेज आणि युनिवर्सिटी लायब्ररींच्या गरजांवर आधारित INFLIBNET सेंटरने डिझाइन केलेले आणि विकसित केले आहे. हे क्लायंट-सर्वर वातावरणात काम करण्यासाठी विकसित केलेले वापरकर्ता-अनुकूल सॉफ्टवेअर आहे. हे सॉफ्टवेअर ग्रंथसूची स्वरूप, नेटवर्किंग आणि अभिसरण प्रोटोकॉलसाठी आंतरराष्ट्रीय मानकांशी सुसंगत आहे. सर्वसमावेशक अभ्यास, देशातील वरिष्ठ व्यावसायिकांशी चर्चा आणि विचारविमर्श केल्यानंतर, लायब्ररीतील सर्व हाऊसकीपिंग ऑपरेशन्स स्वयंचलित करण्यासाठी सॉफ्टवेअरची रचना करण्यात आली. हे सॉफ्टवेअर केवळ शैक्षणिक ग्रंथालयांसाठीच नाही तर सर्व प्रकारच्या आणि आकाराच्या ग्रंथालयांसाठी, अगदी शालेय

ग्रंथालयांसाठीही उपयुक्त आहे. सॉफ्टवेअरची पहिली आवृत्ती म्हणजे, SOUL 1.0 CALIBER 2000 दरम्यान रिलीज झाली.

SOUL 2.0 सॉफ्टवेअर जानेवारी 2009 मध्ये रिलीझ करण्यात आले आणि सॉफ्टवेअरची नवीनतम आवृत्ती म्हणजेच SOUL 3.0 फेब्रुवारी 2021 मध्ये रिलीज झाली. SOUL च्या नवीन आवृत्तीसाठी डेटाबेस MS-SQL आणि MySQL (किंवा इतर कोणत्याही लोकप्रिय RDBMS) च्या नवीनतम आवृत्त्यांसाठी डिझाइन केला आहे. SOUL 2.0 MARC 21 ग्रंथसूची स्वरूप, बहुभाषिक ग्रंथसूची रेकॉर्ड्साठी युनिकोड आधारित युनिकोड सेट कॅरेक्टर सेट आणि इलेक्ट्रॉनिक देखेरेख आणि नियंत्रणासाठी NCIP 2.0 आणि SIP 2 आधारित प्रोटोकॉल यांसारख्या आंतरराष्ट्रीय मानकांशी सुसंगत आहे.

निरीक्षणे :

- INFLIBNET द्वारा समर्थित ई-शोधसिंधू केंद्र सरकारद्वारे चालवल्या जाणार्या मोठ्या संख्येने विद्यापीठे, महाविद्यालये आणि तांत्रिक संस्थांना आपली सेवा प्रदान करते, त्यात 217 विद्यापीठे 75 तांत्रिक संस्था 3400 महाविद्यालये 10000 + जर्नल्स 199500+ ई-पुस्तके 21 संसाधने आणि 6000 ई-पुस्तके आहेत शोधसिंधूमध्ये 4 डेटाबेससह उपलब्ध आहेत.
- शोधशुद्धी हे INFLIBNET द्वारे नवीन विकसित केलेल्या साहित्यिक चोरी सॉफ्टवेअरपैकी एक आहे आणि वेब-आधारित सेवा साहित्यिक चोरी सॉफ्टवेअरद्वारे प्रदान केली जाते, यात 1069 सदस्य महाविद्यालये आणि विद्यापीठे आहेत 139267 वापरकर्त्यांची संख्या 2434890 कागदपत्रे तपासली आहेत.
- ई-जर्नल्स आणि ई-पुस्तके सेवा N-सूचीद्वारे देशभरातील विद्यापीठे आणि महाविद्यालयांना प्रदान केली जाते. देशभरात 3908 सदस्य संस्था असून त्यापैकी 593451 सदस्य एन-लिस्टच्या सेवा सक्रियपणे वापरत आहेत.
- Infistat कार्यक्रमद्वारे, शैक्षणिक संस्था आणि देशातील इतर गैर-अपघाती प्रॅक्टिशनसंघे सांख्यिकीय अभ्यास आणि डेटा प्रदर्शन केले जातात.
- शोधगंगा हा inflibnet द्वारे राबविण्यात येणारा एक कार्यक्रम आहे जो देशांतर्गत Ph, D. संकलित करून त्याचे जतन करून इतर संशोधकांना त्यांच्या संशोधनासाठी उपलब्ध करून देतो. शोधगंगा मध्ये 380185 थीसिस 9072 सारांश आणि 56 फेलोशिप रिपोर्ट्स उपलब्ध आहेत.
- शोधगंगोत्री ही संशोधन प्रक्रियेला गती देण्यासाठी राबविण्यात येणारी योजना आहे. संशोधन अहवाल, सारांश, पोर्ट डॉक्स आणि एमेरिटस फेलोशिप्स एकूण 9128 कागदपत्रे शोधगंगोत्रीमध्ये संग्रहित आहेत.
- IR @inflibnet ही ओपन एक्सेस सेवा आहे. त्यात InflibNet ने तयार केलेल्या संस्थात्मक भांडारात अनेक विषयांवरील कागदपत्रे उपलब्ध आहेत.
- ई-पीजी पाठशाळा हा MHRD चा त्याच्या राष्ट्रीय मिशन ऑन आयसीटी (NME-ICT) च्या माध्यमातून UGC द्वारे राबविला जाणारा एक उपक्रम आहे.

- ई-पीजीपाठशाळा कार्यक्रमाचा जन्म आयसीटीद्वारे शिक्षण देण्यासाठी झाला. अनेक प्रकारचे अभ्यासक्रम चालवले जातात आणि त्यासाठी लागणारे शैक्षणिक साहित्यही पुरवले जाते.
- VIDWAN हा भारतातील अध्यापन आणि संशोधनामध्ये गुंतलेल्या अग्रगण्य शैक्षणिक संस्था आणि इतर R&D संस्थांमध्ये काम करणाऱ्या शास्त्रज्ञ/संशोधक आणि इतर प्राध्यापकांच्या प्रोफाइलचा प्रमुख डेटाबेस आहे. 135178 + तज्ज्ञ 13830 + संस्था 1907411+ प्रकाशने या डेटाबेसमध्ये संग्रहित आहेत.
- विविध लायब्ररी संसाधनांच्या केंद्रीय डेटाबेसचा विकास म्हणजे पुस्तके, प्रबंध आणि मालिका ही केंद्राच्या स्थापनेपासूनची सर्वात महत्त्वाची क्रिया आहे. सुरुवातीला, केंद्राने देशातील संभाव्य विद्यापीठांना त्यांच्या लायब्ररी संग्रहांच्या संदर्भग्रंथीय नोंदी तयार करण्यासाठी निधी दिला आहे. UNICat मध्ये एकूण रेकॉर्ड २०२०८६९३
- SOUL 3. 0 केंद्राने नवीन लायब्ररी ऑटोमेशन सॉफ्टवेअर विकसित केले आहे. हे सॉफ्टवेअर विद्यार्थी आणि लायब्ररी कर्मचाऱ्यांसाठी अतिशय सोप्या पद्धतीने विकसित केले आहे. हे सॉफ्टवेअर महाविद्यालयीन ग्रंथालये आणि विद्यापीठाच्या ग्रंथालयांसाठी किमान शुल्कावर ग्रंथालय ऑटोमेशनसाठी अतिशय उपयुक्त आहे.

निष्कर्ष :

जून 1996 मध्ये, विद्यापीठ अनुदान आयोगाने INFLIBNET ची स्थापना माहिती हस्तांतरण आणि प्रवेश क्षमता सुधारण्यासाठी संप्रेषण सुविधांचा प्रचार आणि स्थापना करण्यासाठी केली, जी संबंधित एजर्सीच्या सहकार्याने आणि सहभागाद्वारे शिष्यवृत्ती, शिक्षण, संशोधन आणि शैक्षणिक पाठपुरावा यांना समर्थन प्रदान करते. INFLIBNET ची स्थापना करणे: माहिती आणि ग्रंथालय नेटवर्क, विद्यापीठ, महाविद्यालये, UGC माहिती केंद्रे, राष्ट्रीय महत्त्वाच्या संस्था आणि संशोधन आणि विकास संस्था, इत्यादीना दुवा साधण्यासाठी एक संगणक संप्रेषण नेटवर्क आहे.

देशातील हजारो महाविद्यालये आणि विद्यापीठे INFLIBNET च्या माध्यमातून जोडली गेली आहेत आणि लाखो संशोधकांना INFLIBNET च्या माध्यमातून संशोधनासाठी मदत केली जात आहे. शोधगंगा सारख्या प्रकल्पाच्या माध्यमातून INFLIBNET ने देशभरातील इलेक्ट्रॉनिक प्रबंधांचे संकलन केले असून, त्याद्वारे देशातील संशोधनाचा दर्जा वाढला असून देशात होणाऱ्या संशोधनात पारदर्शकता आली आहे. देशातील 4000 हून अधिक महाविद्यालये आणि विद्यापीठांना एन-लिस्टद्वारे अत्यंत कमी खर्चात ई-संसाधनांमध्ये प्रवेश प्रदान करण्यात आला आहे.

देशातील तज्ज्ञ प्राध्यापकांच्या व्याख्यानासह ई-पीजीपाठशाळेद्वारे देशभरातील विद्यार्थ्यांना अॅनलाईन शिक्षणाचा पर्याय उपलब्ध करून देण्यात आला आहे. INFLIBNET शोषशुद्धी द्वारे एक नवीन कार्यक्रम राबवत आहे, ज्याने नवीन संशोधकांना हाताळण्यास सोपे असलेले साहित्यिक चोरी विरोधी सॉफ्टवेअर तयार केले आहे. सोल ३.०. INFLIBNET ने विकसित केलेले वेब-आधारित लायब्ररी ऑटोमेशन सॉफ्टवेअर आहे जे लायब्ररी ऑटोमेशन सोपे करते. आणि सोल ३.० देखील वापरकर्त्यांना हाताळण्यासाठी सोयीस्कर आणि सोपे आहे. भारतीय ग्रंथालय आणि माहिती शास्त्रामध्ये INFLIBNET चे योगदान आज ग्रंथालय आणि माहिती शास्त्राच्या विकासात मोठे योगदान देत आहे.

संदर्भ

References :

- Ramdas, L. S., & Lihitkar, R. S. (2014). Electronic theses and dissertations (ETDs) in India: a comparative study. Library Hi Tech News, 31(2), 9-14
- Kumbar, T.S. (2016). Discovering electronic theses and dissertations of science and technology institutes in India. ETD 2016 "Data and Dissertations" 19th International symposium on electronic theses and dissertations, 11-13 July.
- <https://www.inflibnet.ac.in/>

शोधगंगा

सौ गौरी गोठीवरेकर
पद - महाविद्यालयीन ग्रंथपाल
के. जे. सोमेया इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी, सायन
ई-मेल - gaurigothivrekar@gmail.com

शोध प्रबंध हे माहितीचे समृद्ध आणि अद्वितीय स्रोत म्हणून ओळखले जातात. संशोधन कार्य योग्य पद्धतीने प्रकाशित न केल्यामुळे अनेकदा होतकरू संशोधकांना त्याच्या विषयात निर्माण झालेल्या संशोधन कार्याबाबत पुरेशी माहिती मिळत नाही. अशा अप्रकाशित संशोधन कार्यामुळे शोधनिंबंध आणि प्रबंध ही एक न वापरलेली आणि कमी-वापर केलेली मालमत्ता राहते. परिणामी संशोधनात अनावश्यक वारंवारता आणि पुनरावृत्ती होते. ही पुनरावृत्ती मूलत: प्राथमिक संशोधनाच्या विरोधी आहे. तसेच यामुळे मानवी आणि आर्थिक अशा दोन्ही मोठ्या संसाधनांचा अपव्यय होतो.

5 मे 2016 रोजीच्या UGC अधिसूचनेनुसार (M.Phil. / Ph.D) पदवी पुरस्कारासाठी किमान मानके आणि प्रक्रिया, नियमन, 2009 सुधारणा) विद्यापीठांमधील संशोधकांनी शोधनिंबंधांची इलेक्ट्रॉनिक आवृत्ती सादर करणे अनिवार्य केले आहे. जगभारातील शैक्षणिक समुदायाचा भारतीय शोधनिंबंध आणि प्रबंधांबाबत माहिती मिळण्याचा खुला प्रवेश यामुळे सुलभ झाला आहे. नियंत्रित डिजिटल रिपॉजिटरीज हे केवळ इलेक्ट्रॉनिक प्रबंधांची ऑनलाईन उपलब्धता, भारतीय डॉक्टरेट प्रबंधांचा सहज प्रवेश आणि संग्रहण सुनिश्चित करत नाही तर संशोधनाचा दर्जा आणि गुणवत्ता वाढविण्यात देखील मदत करेल. हे संशोधनाच्या डुप्लिकेशनच्या गंभीर समस्येवर मात करेल आणि "खराब वृश्यमानता" आणि संशोधन आउटपुटमधील "अहश्य" घटकामुळे निर्माण होणारी खराब गुणवत्ता. नियमानुसार, भारतीय इलेक्ट्रॉनिक प्रबंध आणि शोध प्रबंध ("शोधगंगा" असे म्हणतात), सर्व संस्था आणि विद्यापीठांसाठी प्रवेशयोग्य, होस्टिंग, देखरेख आणि

डिजिटल भांडार बनविण्याची जबाबदारी INFLIBNET केंद्राकडे सोपवण्यात आली आहे.

"शोधगंगा" नाव INFLIBNET केंद्राने तयार केलेल्या भारतीय इलेक्ट्रॉनिक प्रबंध आणि शोध प्रबंधांचे डिजिटल भांडार दर्शविण्यासाठी तयार केले आहे. "शोध" हा शब्द संस्कृतमधून आला आहे आणि त्याचा अर्थ संशोधन आणि शोध आहे. "गंगा" ही भारतीय उपखंडातील सर्व नद्यांपैकी पवित्र, सर्वात मोठी आणि सर्वात लांब नदी आहे. गंगा ही भारताच्या युगानुयुगे संस्कृती आणि सभ्यतेचे प्रतीक आहे, सदैव बदलणारी, सतत वाहणारी, सदैव प्रिय आणि तिथल्या लोकांद्वारे आदरणीय, आणि इतिहासाच्या सुरुवातीपासून तिने भारताचे हृदय बंदिस्त केले आहे आणि लाखो लोकांना तिच्या किनारी आसरा दिला आहे. "शोधगंगा" म्हणजे INFLIBNET केंद्राद्वारे कार्यान्वित केलेल्या आणि देखरेख केलेल्या भांडारात साठवलेल्या भारतीय बौद्धिक उत्पादनाचा जलाशय.

"शोधगंगा" @INFLIBNET हे हेवलेट-पॅक्ड (HP) यांच्या भागीदारीत MIT (मॅसॅच्युसेट्स इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी) द्वारे विकसित केलेल्या DSpace नावाच्या ओपन सोर्स डिजिटल रिपॉजिटरी सॉफ्टवेअरचा वापर करून तयार केले गेले केले आहे. DSpace अंतरराष्ट्रीय स्तरावर मान्यताप्राप्त प्रोटोकॉल आणि इंटरऑपरेबिलिटी मानकांचा वापर करते. "शोधगंगा" संशोधन विद्वानांना त्यांची पीएच.डी जमा करण्यासाठी एक व्यासपीठ प्रदान करते. यातील शोधनिंबंध हे संपूर्ण विद्वान समुदायाला विनाशुल्क उपलब्ध करून दिले गेले आहेत. संशोधकांनी सादर केलेले ईटीडी (इलेक्ट्रॉनिक शोधनिंबंध आणि शोधनिंबंध) कॅचर, इंडेक्स, संग्रहित, प्रसार आणि जतन करण्याची क्षमता भांडारात आहे.

D Space "Open Archives Initiative's Protocol for Metadata Harvesting" (OAI-PMH) चे समर्थन करते आणि त्याच्या मेटाडेटासाठी डब्लिन कोर स्कीमाची पात्र आवृत्ती वापरते. INFLIBNET केंद्र, OAI-PMH हे सॉफ्टवेअर वापरून सदस्य विद्यापीठांमध्ये संस्थात्मक आणि ETD भांडारांच्या स्थापनेला प्रोत्साहन देते. अनेक सदस्य विद्यापीठांनी आधीच DSpace किंवा इतर OAI-PMH अनुरूप संस्थात्मक भांडार सॉफ्टवेअर वापरून त्यांच्या संस्थात्मक आणि ETD भांडारांची स्थापना केली आहे. पुरेसे नेटवर्क क आणि संगणकीय पायाभूत सुविधा

असलेल्या विद्यापीठांना त्यांचे स्वतःचे ईटीडी भांडार राखणे शक्य होईल ज्यामध्ये तेथील विद्वान त्यांचे संशोधन, त्यांच्या शोधनिंबंध आणि प्रबंधांच्या ई-आवृत्त्या जमा करू शकतात. INFLIBNET केंद्र, सेंट्रल ईटीडी रिपॉजिटरी ("शोधगंगा") ची देखरेख करण्यासोबतच, विद्यापीठांमध्ये वितरीत केलेल्या अशा सर्व ईटीडी रिपॉजिटरीजमधील मेटाडेटा काढण्यासाठी केंद्रीय सर्वर देखील उपलब्ध करून देईल. ज्याचा उद्देश त्याच्या हावेस्टिंग सर्वरद्वारे शोधनिंबंध आणि प्रबंधांमध्ये एकत्रित प्रवेश प्रदान करणे आहे.

"शोधगंगा" हे प्रत्येक विद्यापीठाच्या शैक्षणिक संरचनेची विभाग/केंद्रे / महाविद्यालयांच्या संदर्भात प्रतिकृती करते. या संरचनेमुळे विद्यापीठांतील संशोधन विद्वानांना त्यांचे प्रबंध संबंधित विभाग /केंद्र/ महाविद्यालयात जमा करण्याची सुविधा मिळते.

चित्र 1 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे, विद्यापीठे आणि विभागांद्वारे ब्राउझिंग सुविधेसह, मुख्यपृष्ठावर साधे शोध आणि आगाऊ शोधाचे पर्याय उपलब्ध आहेत. केंद्र विषय-आधारित ब्राउझिंग, नेव्हिगेशन, शोध आणि रिपॉजिटरीमध्ये उपलब्ध सामग्रीची पुनर्प्राप्ती सुलभ करण्यासाठी एक अर्थपूर्ण वेब-आधारित इंटरफेस देखील विकसित करत आहे. ज्या विद्यापीठांनी INFLIBNET केंद्रासोबत सामंजस्य करार केला आहे आणि शोधगंगा यांना त्यांच्या शोधनिंबंधांची इलेक्ट्रॉनिक आवृत्ती आणि प्रबंध सादर करण्याचे आदेश दिले आहेत त्यांना त्यांच्या प्रबंधांच्या डिजिटल रूपांतरणासाठी UGC कडून आर्थिक साहाय्य मिळू शकते. पुढील काळात ETD अधिक सुलभतेने उपलब्ध करण्याची प्रणाली विकसित होईल. अनुदान देणाऱ्या संस्था तसेच AICTE, UGC आणि NAAC सारख्या संस्था त्यांच्या ETD आणि IR सारख्या उपक्रमांची दखल घेतील. असे नाविन्यपूर्ण निर्णय घेऊन ETD साठी नवीन सोयीसुविधा देणाऱ्या विद्यापीठांची दखल घेतली जाईल.

साहित्यिक चोरी ही संशोधनाच्या क्षेत्रातील एक प्रमुख चिंता आहे ज्यामुळे संशोधनाचा दर्जा खराब होतो. साहित्यिक चोरी शोधप्रयासाठी आणि रोखण्यासाठी योग्य सॉफ्टवेअर साधने उपलब्ध आहेत. ओपन ऐक्सेस रिपॉजिटरीजद्वारे प्रबंध आणि प्रबंधांची वाढलेली दृश्यमानता पुढे साहित्यिक चोरीला प्रतिबंधक म्हणून काम करेल अशी आशा आहे. शिवाय, हे भारतातील आणि परदेशातील इतर संस्थांना भारतीय

विद्यापीठांशी परस्पर हितसंबंधांच्या विषयांवर सहयोग करण्यासाठी आकर्षित करेल. याशिवाय, एकाच रेपॉजिटरीद्वारे प्रबंधांच्या प्रचंड संख्येची उपलब्धता INFLIBNET केंद्राला डेटा मायनिंग आणि इतर तंत्रज्ञान सेवा उपलब्ध करणार्या सूचनात्मक आणि विश्लेषणात्मक सेवा सुरु करण्यास सुलभ करेल.

बरेचदा शोधगंगा आणि शोधगंगोत्री या दोन निराळ्या सुविधांमध्ये गल्लत केली जाते. शोधगंगा ह्या प्रणालीमध्ये प्रबंध लिहून पूर्ण झाल्यावर तो प्रकाशित केला जातो तर शोधगंगोत्री मध्ये संशोधनाचे काम चालू असताना सारांश प्रकाशित केला जातो. कोणकोणत्या विषयात काय काय संशोधन सुरु आहे याची माहिती हे दोन्ही स्रोत देत असल्याने संशोधकांना दोन्हीही माहितीस्रोत अत्यंत महत्वाची मदत करतात. नोंदणी नसेल तरीही दोन्ही माहितीस्रोत वापरता येतात. तसेच त्यामध्ये असलेले प्रबंध, प्रबंध सारांश डाउन लोड करण्यासाठी काही मर्यादा नाही. मात्र ते संदर्भ आपल्या संशोधनात वापरत असताना संबंधित प्रबंधना योग्य ते श्रेय देणे अत्यावश्यक आहे.

१. प्रबंध अपलोड करण्यासाठी, तुम्हाला 'शोधगंगा' मध्ये 'शोधगंगा वापरकर्ता' म्हणून नोंदणी करावी लागेल. 'शोधगंगा प्रशासक' योग्य वापरकर्ता नाव आणि पासवर्डसह वापरकर्त्याची पडताळणी आणि प्रमाणीकरण करेल. मानक आणि गुणवत्ता राखण्यासाठी विशिष्टतेसाठी INFLIBNET केंद्राने सुचविलेल्या स्वरूप आणि मानकांनुसार शोधनिंबंधांचे विभाजन आणि अपलोड केले जावे.
२. प्रबंध सादर करण्याची मानके खाली दिलेल्या लिंक वर मिळतील.
<http://shodhganga.inflibnet.ac.in:8080/jspui/manual/index.html#q9>
३. तुमच्या विद्यापीठाचे नाव यादीत असणे आवश्यक आहे. ते गहाळ असल्यास, 'शोधगंगा'/ 'शोधगंगोत्री' मध्ये तुमच्या विद्यापीठाचे नाव आणि विभागाचे नाव तयार करण्यासाठी तुम्ही 'शोधगंगा प्रशासक'शी shodhganga@inflibnet.ac.in येथे संपर्क साधला पाहिजे. संलग्न विद्यापीठाचे नाव शोधगंगाच्या यादीत नसल्यास शोधनिंबंध किंवा प्रबंध स्वीकारला जाणार नाही याची नोंद घ्यावी.

४. काही कारणास्तव प्रबंध मागे घ्यायचा असल्यास त्यास INFLIBNET केंद्र आणि UGC योग्य आणि वैध कारणास्तव विनंती केल्याशिवाय प्रोत्साहित करत नाहीत. 'शोधगंगा' मधून प्रबंध मागे घेण्यास केवळ वैध कारणांचा हवाला देऊन विद्यापीठाच्या सक्षम प्राधिकरणाद्वारे (म्हणजे कुलगुरु किंवा कुलसचिव) औपचारिक विनंती पाठवली गेली तरच परवानगी आहे. अशा परिस्थितीत, निर्बंध कालावधी 6 महिने ते एक वर्ष कालावधी दरम्यान असावा.
५. प्रबंधाचा काही भाग निर्बंध कालावधीत ठेवणे शक्य आहे पण त्यासाठी वैध कारणे सांगून विद्यापीठाच्या सक्षम अधिकान्यामार्फत (म्हणजे कुलगुरु किंवा कुलसचिव) औपचारिक विनंती पाठवली गेली पाहिजे . तथापि, निर्बंध कालावधी निर्दिष्ट केला पाहिजे जेणेकरून कालावधी संपल्यानंतर, प्रबंध पूर्ण मजकूर प्रवेशासाठी सार्वजनिक केला जाईल.
६. प्रबंध सादर करण्यासाठी कोणतेही आर्थिक साहाय्य शोधगंगा संशोधकांना पुरवीत नाही .
७. शोधगंगा वर प्रबंध सादर होण्यापूर्वी त्याची साहित्यिक सत्यता (Plagiarism) तपासणे ही संबंधित संशोधक आणि विद्यापीठाची जबाबदारी आहे.
८. मानक साहित्यिक चोरीविरोधी सॉफ्टवेअर वापरून चोरीच्या सामग्रीची तपासणी करण्याची जबाबदारी संशोधन विद्वान, संशोधन पर्यवेक्षक (मार्गदर्शक) आणि विद्यापीठांची आहे. INFLIBNET केंद्र केवळ UGC कडून अनुदान मिळविण्यासाठी पात्र असलेल्या विद्यापीठांनाच जी विद्यापीठ म्हणजे १२(B) आणि २(f) अंतर्गत येतात त्यांना साहित्यिक चोरीविरोधी संगणक प्रणाली प्रदान करते .
९. प्रबंध सादर करताना सोबत पीएच.डी. प्रमाणपत्र अपलोड करावे लागेल. पीएच.डी. प्रमाणपत्र उपलब्ध नसल्यास नोंदणी अधिसूचना अपलोड करण्याची परवानगी आहे. जेणेकरून संशोधक त्यांचे प्रबंध अपलोड करू शकतील. तथापि, पीएच.डी.ची अधिसूचना/ प्रमाणपत्र प्राप्त झाल्यानंतरच प्रबंधांचे विलीनीकरण केले जाईल.

शोधगंगा भांडार हे प्रत्येक विद्यापीठाच्या विभाग/केंद्रे आणि शाळेच्या संदर्भात प्रत्येक विद्यापीठाची रचना तयार करते. ही रचना प्रत्येक विद्यापीठातील संशोधकांना त्यांचे प्रबंध संबंधित विभाग/केंद्रात जमा करण्याची सुविधा देते. विद्यापीठाच्या आदेशानुसार संशोधक/पर्यवेक्षक किंवा विद्यापीठाच्या प्रतिनिधीद्वारे इलेक्ट्रॉनिक प्रबंध अॅनलाइन सबमिट करण्यास प्राधान्य दिले जात असताना, INFLIBNET वैयक्तिक संशोधकांना त्यांचे प्रबंध आणि प्रबंध अॅनलाइन किंवा ऑफ-लाइन (ई-मेल किंवा सीडी/डीव्हीडीद्वारे) ऐच्छिक आधारावर सबमिट करण्यास प्रोत्साहित करते. प्रबंध आणि शोध प्रबंधांची इलेक्ट्रॉनिक आवृत्ती सादर करण्यासाठी कार्यप्रणाली मध्ये खालील सहा टप्पे असतात.

टप्पा एक : नोंदणी/लॉग इन

पीएच.डी. विद्यार्थी, त्याचा/तिचा संशोधन पर्यवेक्षक किंवा विद्यापीठाचा अधिकृत प्रतिनिधी (सबमिटर), INFLIBNET च्या ETD वेबसाइटला भेट देतो आणि खालील नमूद केल्याप्रमाणे अनुसरण करून स्वतःची नोंदणी करतो

1. ETD नोंदणी वेबसाइटला भेट द्या
2. विद्यापीठ आणि विभाग निवडा
3. तुमची भूमिका निवडा (उदा. संशोधक/मार्गदर्शक/ विद्यापीठ प्रतिनिधी)
4. ई-मेल आयडी (वापरकर्ता-आयडी) आणि इतर तपशील प्रविष्ट करा आणि प्रमाणपत्राची स्कॅन केलेली प्रत अपलोड करा.

टप्पा दोन : खात्याचे प्रमाणीकरण

प्रबंध सादरकर्त्याने स्वतःची नोंदणी केल्यावर, INFLIBNET कर्मचार्यांना प्रमाणीकरण करण्यासाठी आणि प्रबंध सादर करण्यासाठी ताबडतोब ई-मेल मिळतो. संबंधित INFLIBNET कर्मचार्यांकडून खाते सत्यापित होताच, तसा ई-मेल प्रबंध सादर करू इच्छिणाऱ्या व्यक्तीस योग्य त्या लिंकसह पाठविला जातो तसेच जो त्या व्यक्तीला प्रबंध सादर करण्यास सूचित करतो.

टप्पा तीन : नोंदणीकृत वापरकर्त्यांद्वारे सामग्री / मेटाडेटा

संबंधित खात्याचे प्रमाणीकरण केल्यानंतर, सादर कर्त्याला त्याच्या/तिच्या प्रबंधासाठी मेटाडेटा तयार करण्याची आणि त्याच्या प्रबंधाची सामग्री अपलोड करण्याची परवानगी आहे. सबमिशन प्रक्रियेदरम्यान, संशोधकाला (सबमिटर) INFLIBNET केंद्राला INFLIBNET च्या ओपन एक्सेस डिजिटल रिपॉजिटरीमध्ये त्याचे प्रबंध होस्ट करण्यासाठी पूर्ण अधिकार देण्यास सांगितले जाते. जर, वापरकर्त्याने त्याचा/तिचा प्रबंध ई-मेल/CD द्वारे पाठवला तर, INFLIBNET कर्मचारी मेटाडेटा तयार करण्यासाठी आणि सबमिटकर्त्याच्या वतीने प्रबंध अपलोड करण्यासाठी जबाबदार असतील.

टप्पा चार : सबमिट केलेल्या मेटाडेटा आणि सामग्रीचे सत्यापन

संशोधकाने तयार केलेला आणि अपलोड केलेला मेटाडेटा त्याच्या पूर्णतेसाठी आणि अचूकतेसाठी संशोधन पर्यवेक्षक किंवा विद्यापीठ प्रतिनिधी किंवा पर्यायाने INFLIBNET स्टाफद्वारे सत्यापित करणे आवश्यक आहे. सबमिट करण्याने त्याच्या/तिच्या शोधनिबंधांसाठी मेटाडेटा तयार केल्यावर आणि त्याच्या/तिच्या प्रबंधांचे अध्याय अपलोड करताच, सबमिट केलेल्या शोधनिबंधांची शुद्धता आणि पूर्णता तपासण्यासाठी संशोधन पर्यवेक्षक/विद्यापीठ प्रतिनिधीना ताबडतोब एक ई-मेल पाठविला जातो

टप्पा पाच : ईटीडी रिपॉजिटरी वर प्रकाशित करणे

एकदा मेटाडेटा आणि अपलोड केलेली सामग्री वर नमूद केलेल्या प्रक्रियेत त्याची पूर्णता आणि शुद्धता सत्यापित केल्यानंतर, प्रबंध ईटीडी भांडारात प्रकाशित केले जातात. प्रबंधाचा संपूर्ण मजकूर विद्यापीठाकडून अधिसूचना/ई-मेल पुष्टीकरणाद्वारे पदवी प्रदान केल्याची पुष्टी मिळाल्यानंतरच प्रकाशित केला जातो पण तत्पूर्वी प्रबंधाचा मेटाडेटा पाहण्यासाठी उपलब्ध असतो

टप्पा सहा : संशोधक/मार्गदर्शक आणि विद्यापीठ यांना सूचना पाठवून स्टेकहोल्डर्सना सूचना पाठविणे

एकदा INFLIBNET च्या ETD भांडारात प्रबंधाचा संपूर्ण मजकूर प्रकाशित झाल्यानंतर, संशोधक, मार्गदर्शक आणि विद्यापीठासह सर्व भागधारकांना स्वयंचलीत ईमेलद्वारे सूचित केले जाईल RSS फीड ह्या तंत्रज्ञानाचा वापर वापरकर्त्यांना ETD भांडारात जोडलेली नवीन सामग्री प्रसारित करण्यासाठी आणि वितरित करण्यासाठी केला जातो. शोधगंगा च्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी तीनही भागधारकांनी म्हणजे केंद्र, विद्यापीठ व संबंधित संशोधक यांनी सामग्री निर्मिती, होस्टिंग आणि प्रवेश वाढवण्याच्या प्रक्रियेत गुंतलेल्या भूमिका आणि जबाबदान्या चांगल्या प्रकारे पार पाडल्या पाहिजेत.

प्रबंध सादरीकरणपूर्व प्रक्रिया

१. विद्यार्थी/विद्यापीठांनी त्यांचे शोधनिबंध आणि प्रबंध केंद्रीय भांडारात जमा करण्यासाठी पद्धती विकसित करणे . तसेच ते प्रबंध प्रमाणित करण्यासाठी योग्य तरतुदी करणे.
२. प्रबंध सादर करण्यापूर्वी विद्यार्थ्यांच्या नोंदणीसाठी वेब आधारित इंटरफेस करणे .
३. सर्व विद्यापीठांची संघटनात्मक रचना डिजिटल रेपॉजिटरी मध्ये प्रतिबंधित करणे
४. प्रबंधांच्या बॅकलिस्टच्या डिजिटायझेशनसाठी UGC कायद्याच्या 12(B) आणि 2(f) कलमांतर्गत मान्यताप्राप्त विद्यापीठांना आर्थिक सहाय्य देण्यासाठी UGC ला शिफारस करावी.
५. विद्यापीठांमध्ये ETDs साठी IR सेट करण्यासाठी संगणक हार्डवेअर आणि संबंधित उपकरणांच्या खरेदीसाठी सिस्टम कॉन्फिगरेशन आणि तपशील प्रदान करणे;
६. विविध पैलूंवर प्रत्येक विद्यापीठातून एक किंवा दोन व्यक्तींना प्रशिक्षण देणे शोधगंगा/ETD भांडाराच्या आणि

- प्रबंध आणि शोध प्रबंधांमध्ये साहित्यिक चोरीचा शोध सुलभ करण्यासाठी विद्यापीठांना आंतरराष्ट्रीय ख्यातीच्या साहित्यिक चोरीविरोधी सॉफ्टवेअर सेवेमध्ये प्रवेश प्रदान करणे.

प्रबंध जमा केल्यानंतरची प्रक्रिया

- सबमिट केलेले सर्व प्रबंध शोधगंगाकडे प्रमाणीकृत करवून घेणे. जमा केलेल्या प्रबंधाचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी पर्यवेक्षक / नियुक्त विद्यापीठ समन्वयकाला योग्य इंटरफेस प्रदान करणे आणि प्रबंध प्रमाणित करण्यासाठी संबंधित व्यक्तीना नियमितपणे स्मरणपत्रे पाठविणे .
- विद्यापीठ समन्वयकांना विभाग/केंद्र/महाविद्यालये इत्यादी तयार करण्यासाठी सुविधा देण्यासाठी वेब-आधारित इंटरफेस सेट करणे.
- ई-प्रबंध सादर करण्याचे आदेश :** विद्यापीठांनी त्यांच्या अखत्यारीत असलेल्या महाविद्यालयांना तसेच विभागांना शोधगंगा मध्ये प्रबंध / शोधनिबंध जमा करणे अनिवार्य केले पाहिजे पीएच.डी.च्या विद्यमान नियमावली मध्ये आवश्यक कलम समाविष्ट करण्यासाठी नियमांमध्ये योग्य ते बदल केले गेले पाहिजे.
- ETDs वर खुला प्रवेश :** त्यांच्या विद्यापीठांना सादर केलेले पूर्ण-मजकूर प्रबंध आणि शोध प्रबंध INFLIBNET शोधगंगा वर होस्ट आणि सामायिक करण्याची परवानगी दिली जावी.
- कॉपीराइट आणि आयपीआर :** विद्यापीठांनी त्यांच्या प्रबंधांसाठी कॉपीराइट कायदे आणि आयपीआर यांचे पालन करण्यास सहमती दर्शविली पाहिजे. विद्यापीठांनी त्यांच्या विद्यापीठांना सादर केलेल्या प्रबंधांमध्ये साहित्यिक चोरी रोखण्यासाठी सर्व प्रयत्न करावेत.
- पायाभूत सुविधांचा विस्तार करणे :** शोधनिबंध आणि प्रबंध ऑनलाईन सबमिट करण्यासाठी आणि समर्थन आणि मार्गदर्शनासाठी आवश्यक मनुष्यबळ उपलब्ध करण्यासाठी संगणक आणि नेटवर्क पायाभूत सुविधा आणि आवश्यक सॉफ्टवेअरचा विस्तार केला शोधगंगामध्ये केला गेला पाहिजे
- प्रबंधांचे डिजिटायझेशन :** विद्यापीठांनी UGC द्वारे उपलब्ध केलेल्या निधीचा वापर करून प्रबंध आणि प्रबंधांची बॅकलिस्ट (किमान गेल्या पाच वर्षांपासून)

आणि संबंधित मेटाडेटा डिजिटायझेशन करण्यास सहमती दर्शविली पाहिजे. यासाठी विद्यापीठांनीही गरज भासल्यास स्वतःचा निधी गुंतवण्याचे वचन दिले पाहिजे.

- विद्यार्थी मान्यता फॉर्म :** विद्यार्थ्यांकडून त्यांचे प्रबंध / शोधनिबंध शोधगंगा तसेच विद्यापीठाच्या IR द्वारे संग्रहित करण्याचे आणि वितरीत करण्याचे अनन्य अधिकार प्रदान करण्यार्या घोषणा/संमती घ्यावी
- सबमिशन फॉरमेट :** विद्यापीठांनी ETD सबमिशन फॉरमेटवर धोरण तयार करावे किंवा स्वीकारावे. विद्यार्थ्यांना त्यांचे प्रबंध प्राधान्याने पीडीएफ स्वरूपात सबमिट करण्यास प्रोत्साहित केले जाऊ शकते. वैकल्पिकरित्या, त्यांना ओपन ऑफिस डॉक्युमेंट फॉरमेट, एमएस ऑफिस डॉक्युमेंट फॉरमेट, टेक्स, लेटेक्स किंवा विद्यापीठाने मंजूर केलेल्या इतर मानक फॉरमेटमध्ये सबमिशन करण्याची परवानगी दिली जाऊ शकते. संशोधन कक्षात किंवा विद्यापीठाच्या ग्रंथालयात विविध स्वरूपांचे पीडीएफमध्ये रूपांतर करण्याची सुविधा उपलब्ध करून दिली जाऊ शकते.
- विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण :** विद्यापीठे विद्यार्थ्यांना प्रबंध आणि प्रबंध इलेक्ट्रॉनिक सबमिशनच्या विविध पैलूंवर शिक्षित करण्यासाठी औपचारिक प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करू शकतात, ज्यात त्याचे फायदे, निर्मिती, सबमिशन, मूळ स्वरूपातून PDF मध्ये रूपांतर इ. INFLIBNET केंद्र सक्रियपणे करेल. या प्रक्रियेत INFLIBNET केंद्रांनी विद्यापीठाला मदत करावी.
- संस्थात्मक भांडार :** विद्यापीठे ई-प्रबंधांचे त्याचे संस्थात्मक भांडार निर्माण करू शकतात आणि देखरेख करू शकतात. शोधगंगा तरतुदीनुसार शोधगंगा मध्ये एक प्रत उपलब्ध करून दिली जावी.
- ई-प्रबंध वेब साईट :** प्रत्येक विद्यापीठाच्या वेब साईटने विद्यार्थ्यांना प्रबंध आणि प्रबंध इलेक्ट्रॉनिक सबमिशनसाठी धोरण आणि कार्यपद्धती यासंबंधी माहिती दिली पाहिजे. शोधगंगा ची लिंक विद्यापीठाच्या वेबसाईट किंवा लायब्ररीच्या वेबसाईटवरून उपलब्ध असली पाहिजे.

११. **फाईल नामकरण पद्धत विकसित करा :** युनिहर्सिटी फाईल नावासाठी एक औपचारिक परिभाषा तयार करू शकतात किंवा स्वीकारू शकतात. जेणेकरून प्रत्येक फाईलसाठी स्वतंत्र नाव असेल जे अर्थपूर्ण असेल आणि अपलोड केल्या जात असलेल्या फाईल्सची समग्र माहिती सांगू शकेल. मान्य केलेल्या फाईल नामकरण पद्धतीचा वापर करून विद्यार्थ्याना प्रत्येक अध्याय वेगळ्या फाईलमध्ये संग्रहित आणि अपलोड करण्याची सूचना दिली जाऊ शकते. फाईल 01_title_, 02_certificate_, 03_Abstract इत्यार्दीसह सुरु करण्याचे सुचवले आहे, जेणेकरून प्रबंधाची सामग्री प्रबंधाच्या हार्ड कॉपीमध्ये दिसते त्याप्रमाणे रेकॉर्डमध्ये प्रदर्शित होईल.

"सेशन के एस" या संशोधकाने सादर केलेल्या प्रबंधासाठी वापरलेले नमुना नामकरण नियम कोष्टक क्रमांक -1

01_title.pdf	शीर्षक पृष्ठ
02_certificate.pdf	प्रमाणपत्र
03_abstract.pdf	गोषवारा
04_declaration.pdf	घोषणापत्र
05_declaration.pdf	घोषणापत्र
06_content.pdf	घटक
07_list_of_tables.pdf	तक्त्यांची यादी
08_list of figures	आकृत्यांची यादी

09_abbreviations.pdf	संक्षिप्त
10_chapter1.pdf	पहिला धडा
11_chapter2.pdf	दुसरा धडा
12_chapter	धडा...
13_Conclusion1	निष्कर्ष
14_summary	सारांश
15_bibliography	पुस्तक सूची

प्रत्येक पीडीएफ फाईलसाठी वर नमूद केलेले प्रमाणित नामकरण नियमावली, वापरकर्त्याना प्रबंधाचे संबंधित भाग त्याच्या फाईल नावाने सहजपणे ओळखण्यास सुलभ करेल जे सर्व प्रबंधांमध्ये सामान्य आहे. हे वापरकर्त्याना संपूर्ण प्रबंध डाउनलोड होण्याची प्रतीक्षा न करता सामग्रीचे सारणी आणि इतर परिचयात्मक माहिती द्रुतपणे पाहण्याची अनुमती देईल.

१२. **विद्यापीठासाठी आयपीआर धोरण प्रत्येक विद्यापीठाने डॉक्टरेट प्रबंधांशी संबंधित आयपीआर धोरण विकसित केले पाहिजे.**
१३. **पर्यायी सबमिशन :** प्रबंध ऑनलाइन सबमिट करण्यास विद्यापीठ सक्षम नसल्यास शोधगंगामध्ये., विद्यापीठ सीडी रॉम/डीव्हीडी रॉमवर शोधनिबंधांची ई-आवृत्ती स्वीकारू शकते आणि ऑफलाइन सबमिशनसाठी INFLIBNET वर पाठवू शकते
१४. **संशोधन विद्यार्थ्याने जमा केलेला प्रबंध/ शोधनिबंध प्रमाणित करणेबाबत : विद्यार्थ्याने प्रबंधाची प्रिंट माध्यमात जमा केलेल्या आवृत्तीची**

- पूर्ण, योग्य आणि समान आवृत्ती ऑलीने माध्यमात जमा केली आहे हे तपासण्यासाठी आणि ती प्रत सत्यापित करण्यासाठी विद्यापीठ समन्वयक म्हणून त्यांच्या एका अधिकाऱ्याची (उदा. सहाय्यक निबंधक, संशोधन कक्ष किंवा ग्रंथपाल) नियुक्ती करावी.
१. **मानक अनुप्रयोग सॉफ्टवेअर वापराबाबत :** प्रबंध तयार करण्यासाठी, विद्यार्थ्यांनी/संशोधन अभ्यासकांनी नियमात मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे मानक सॉफ्टवेअर वापरावे.
  २. **मानक साचा आणि उद्धरण शैली वापराबाबत :** प्रबंध संकलित करण्यासाठी एक मानक साचा वापरला जातो आणि त्यात सर्व आवश्यक घटक असतात (जसे की घोषणा, प्रमाणपत्र, सामग्री सारणी, सारण्या आणि आकृत्यांची सूची, परिशिष्टांची सूची, वापरलेले संक्षेप, अमूर्त/सारांश, अध्याय, निष्कर्ष आणि ग्रंथसूची). हा प्रस्तावित साचा वापरला जावा. संदर्भग्रंथ संदर्भ तसेच वेब संसाधने प्रस्तुत करण्यासाठी मानक उद्धरण शैली वापरा. (उदाहरणार्थ: APA/BIOSIS स्टाइल मॅन्युअल/शिकागो स्टाइल मॅन्युअल).
  ३. **शोध गंगा वेब साईटवर नोंदणी करणे :** शोधगंगा वेब साईटवर संशोधकाने स्वतःची नोंदणी करावी. शोध आणि त्याचा प्रबंध सबमिट करण्यासाठी खाते तयार करावे. या प्रक्रियेत, संशोधकाला डेटाबेसमध्ये नोंदणी करण्यासाठी वापरकर्ता नाव (उदा. ई-मेल आयडी) आणि पासवर्ड दिला जातो ज्याचा वापर सबमिट करण्यासाठी तसेच सबमिट केलेल्या रेकॉर्ड आणि फाईलच्या संपादनासाठी केला जाऊ शकतो.
  ४. **फाईल तयार करणेबाबत :** प्रत्येक अध्यायासाठी एक फाईल तयार करा. प्रबंधाच्या सुरुवातीच्या पानांना जसे की पोचपावती, प्रमाणपत्र, गोषवारा इत्यादींना वर नमूद केल्याप्रमाणे नाव दिले जाऊ शकते. (xi) फाईलच्या नावासाठी एक औपचारिक परिभाषा वापरले जाऊ शकते जेणेकरून अर्थपूर्ण आणि प्रत्येक फाईलसाठी वेगळे नाव असावे अपलोड केलेल्या फाईलसाठी सामग्री कळवा

५. **सर्व फाईल्स PDF मध्ये रूपांतरित करा :** अपलोड करण्यापूर्वी सर्व फाईल्स PDF मध्ये रूपांतरित शोधगंगामध्ये करणे.
६. **मेटाडेटा किंवा ग्रंथसूची माहिती प्रविष्ट करणे :** एकदा नोंदणीकृत आणि लॉग-इन केल्यानंतर, संशोधकाला त्याच्या/तिच्या थीसिससाठी मूलभूत ग्रंथसूची माहितीवर आधारित मेटाडेटा तयार करणे आवश्यक आहे. संशोधक, आवश्यक असल्यास, अशा प्रकारे तयार केलेले रेकॉर्ड संपादित करू शकतो.
७. **कीवर्ड/वर्णनकार नियुक्त करणे :** थीसिससाठी योग्य कीवर्ड/वर्णनकार नियुक्त करणे आवश्यक आहे. शक्य असल्यास, विद्यापीठाच्या ग्रंथालयात उपलब्ध विषय कोश/विषय शीर्षके वापरा.
८. **ई-थिसिस फाईल्स अपलोड करणे :** एकदा का ग्रंथसूची रेकॉर्ड तयार झाल्यानंतर, संशोधकाने त्याच्या/तिच्या प्रबंधाचा पूर्ण मजकूर असलेल्या फाईल अपलोड करणे आवश्यक आहे. प्रबंधाच्या दुरुस्त इलेक्ट्रॉनिक आवृत्तीचा वापर सुनिश्चित करा आणि त्यात सर्व सुधारणा/सुधारणा समाविष्ट करणे.
९. **तुमचा प्रबंध प्रमाणीकृत करणे:** सबमिट केलेला प्रबंध प्रमाणित करण्यासाठी त्याच्या/तिच्या मार्गदर्शक/विद्यापीठ समन्वकाला विनंती शोधगंगामध्ये करावी.

माहिती संकलकाचे तपशील

नाव - सौ. गौरी गोठीवरेकर
 पद - महाविद्यालयीन ग्रंथपाल
 संस्था - के. जे. सोमैया इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी, सायन
 ई-मेल - gaurigothivrekar@gmail.com
 प्रमणध्वनी - ९८१९९९५७८२

ओपन एक्सेस , इन्फोपोर्ट ऑफ इन्फिलबनेट (INFLIBNET) : एक अभ्यास

फरांदे अश्विनी सी.

ग्रंथालय सहायक

पी. इ. सोसायटी मॉडन अभियांत्रिकी महाविद्यालय, पुणे
Pharande.ash@gmail.com

गोषवारा :

या अभ्यासाचे उद्दिष्ट माहिती आणि ग्रंथालय शास्त्रातील नेटवर्क, इन्फिलबनेट (INFLIBNET), विद्यापीठ अनुदान आयोग यूजीसी (UGC) च्या आंतर-विद्यापीठ केंद्र (IUC) च्या खुल्या प्रवेश उपक्रमांची तपासणी करणे आहे. लेखात प्रामुख्याने भारतीय विद्यापीठांमधील संशोधनाचा दर्जा सुधारण्यासाठी यूजीसी (UGC) आणि इन्फिलबनेट (INFLIBNET) च्या भूमिकेवर लक्ष केंद्रित केले आहे. इन्फिलबनेट (INFLIBNET) हे भारतातील प्रमुख ओपन एक्सेस प्लेअर असल्याचे या अभ्यासात आढळून येईल. यूजीसी (UGC) च्या इन्फिलबनेट (INFLIBNET) केंद्राने देशातील विद्यार्थ्यांना त्यांच्या दारापर्यंत ऑनलाईन शिक्षण पोहोचवण्यासाठी अनेक उपक्रम हाती घेतले आहेत. हा लेख ईसंसाधनांच्या प्रवेशामध्ये सामील असलेल्या तांत्रिक कार्यक्रमांचे स्पष्टीकरण आणि सारांश देण्याचा प्रयत्न करत आहे. ई-पुस्तके, ई-जर्नल्स आणि डेटाबेस यासारखी ई संसाधनेत्यांच्या वैशिष्ट्यांमुळे वापरकर्त्यांची पसंतीची निवड करू शकतात.

कीवर्ड : ओपन एक्सेस, शोधगांगा, शोधगांगोत्री आय.आर @ इन्फिलबनेट (IR@INFLIBNET) इन्फोपोर्ट (INFOPORT), इंडिकेट

अभ्यासाची उद्दिष्टे :

- इन्फिलबनेट च्या विविध ओपन एक्सेस (OA) उपक्रम शोधणे आणि त्यांचे परीक्षण करणे.
- इन्फिलबनेट च्या ओपनपक्षेस (OA) धोरणे ओळखणे.

ओपन एक्सेस परिचय :

विद्वत्ता पूर्ण प्रकाशनांच्या किमतीत अभूत पूर्व वाढ झाल्यामुळे खुल्या प्रवेशाला जगभरात मान्यता मिळाली आहे. मुक्त प्रवेश संसाधनांना प्रोत्साहन देणे आणि मुक्त प्रवेश प्रकाशन ही एक महत्त्वाची भूमिका आहे जी ग्रंथपाल गृहीत धरू शकते. ओपन एक्सेस (OA) ही एक संज्ञा आहे जी जगभरात विद्वत्तापूर्ण साहित्याची कायमस्वरूपी उपलब्धता दर्शविण्यासाठी त्यांच्या पर्यंत विनामूल्य प्रवेशाच्या तरतूदीसाठी वापरली जाते. ओपन एक्सेस (OA) चा सर्वसाधारणपणे सबस्क्रिप्शन आधारावर मालकीच्या प्रकाशन संस्थांद्वारे प्रदान केलेल्या प्रवेशाच्या संकल्पनेला विरोध आहे. जर्नल लेख आणि पुस्तके (निसर्ग, २०१९) यासारख्या संशोधन आउटपुट मध्ये विनामूल्य, अनिर्बंध ऑनलाईन प्रवेश आहे. “ओपन एक्सेस” या शब्दाचा उगम प्रथम तीन सार्वजनिक विधानांमध्ये झाला आहे जसे की, फेब्रुवारी २००२ मध्ये

बुडापेस्ट ओपनक्सेस इनिशिएटिव (बीओएआय), जून २००३ मध्ये ओपन ऐक्सेस पब्लिशिंग वरील बेथेस्डा स्टेटमेंट आणि विज्ञान आणि ज्ञानाच्या मुक्त प्रवेशावरील बर्लिन घोषणा. ऑक्टोबर २००३ मधील मानवता. ओपन ऐक्सेस (OA) हा एक महत्त्वाचा विकास आहे ज्या मध्ये व्यावसायिक आणि नफ्यासाठी नसलेल्या प्रकाशकांना त्यांच्यामूळ प्रकाशनानंतर थोड्याच कालावधीत त्यांच्या प्रकाशनांमध्ये विनामूल्य प्रवेश उपलब्ध करून देणे अपक्षित होते (ग्रुटेमियर, २००३). शोध, डेटापुर्नप्राप्ती, क्रॉस लिंकिंग आणि स्थिर दीर्घकालीन प्रवेशास अनुमती देण्यासाठी सामान्यमानकांची निर्मिती देखील ओपन ऐक्सेस (OA) चळवळीचा एक भाग आहे.

इन्फिलबनेटचे उघडे प्रवेश उपक्रम :

विद्यापीठ अनुदान आयोगाचे यूजीसी (UGC) आंतर विद्यापीठ केंद्र म्हणून इन्फिलबनेट (INFLIBNET) ची भारतामध्ये प्रमुख भूमिका आहे. या साठी शोधगंगा, शोधगंगोत्री, आयआर@इन्फिलबनेट (IR@INFLIBNET), इन्फोपोर्ट (INFOPORT) आणि ओजेएस (OJAS) असे पाच मोठे प्रकल्प सुरु केले आहेत. या शिवाय मानव संसाधन आणि विकास मंत्रालयाचा ई-पी जी पाठशाळा नावाची राष्ट्रीय ई-सामग्री प्रकल्प देखील इन्फिलबनेट (INFLIBNET) द्वारे कार्यान्वित केली जाते. हे भारतातील विविध विद्यापीठांमधील पदव्युत्तर अभ्यासक्रमांच्या पाद्यपुस्तकांच्या साहित्याचे मानकीकरण करण्यासाठी आहे.

- शोधगंगा :** जे काही भारतीय संशोधन प्रबंध आहेत त्या जलाशयात हा भारतीय विद्यापीठांना सादर केलेल्या प्रबंध आणि प्रबंधांचा डिजिटल संग्रह आहे. हे प्रारंभी अहमदाबादमधील गुजरात विद्यापीठाच्या कॅम्पस मध्ये स्थित होते आणि INFLIBNET केंद्रा द्वारे व्यवस्थापित केले जात होते. भारतीय विद्यापीठ अनुदान आयोगाचे (UGC) स्वायत्त आंतर-विद्यापीठ केंद्र आहे. Shodhganga@INFLIBNET ची स्थापना करून e Dspace डिजिटल ओपन-सोर्सीरिपॉझिटरी सॉफ्टवेअरने तयार केली आहे. Hewlett-Packard MIT (मॅसॅच्युसेट्स इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी) (HP) च्या सहकार्याने Dspace आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्वीकृत तंत्रज्ञान आणि संप्रेषण मानके लागू करते. शोधगंगा संशोधकांना त्यांचे पीएचडी शोध निवंध सादर करण्यासाठी

एक व्यासपीठ देते आणि व्यापक समुदायासाठी त्यांना विनामूल्य प्रवेश प्रदान करते. संशोधकांचे योगदान दिलेले ईटीडी रेकॉर्डिंग, इंडेक्सिंग, जतन, प्रसार आणि देखरेख करण्यास शोधगंगा सक्षम आहे.

- शोधगंगोत्री :** शोध गंगोत्री हा एक नवीन उपक्रम आहे जी "शोधगंगा" ची आवृत्ती आहे. शोध गंगोत्री पीएचडी कार्यक्रमासाठी स्वतःची नोंदणी करण्यासाठी संशोधन विद्यापीठांनी भारतातील विद्यापीठांना सादर केलेल्या संशोधन विषयाचा सारांश स्वरूपात दाखवते. हे एकीकडे भारतीय विद्यापीठांमध्ये होणाऱ्या संशोधनाची दिशा दर्शवेल, तर दुसरीकडे संशोधनाची पुनर्रूपीती टाळेल.
- आय.आर @ इन्फिलबनेट (IR@INFLIBNET) :** लायब्ररी मध्ये संशोधन माहिती ऑफलाइन प्रवेश करण्याची आणि रेपॉजिटरी द्वारे ऑनलाइन एक्सेस करण्याची क्षमता ही एक महत्त्वाची क्षमता बनते जी ग्रंथालयाच्या मालकीची असणे आवश्यक आहे, विशेषत: शिक्षण घेणा-या विद्यार्थ्यांसाठी.
- व्याख्या :** "माहिती साक्षर होण्यासाठी, एखाद्या व्यक्तीला माहितीची आवश्यकता असते, तेहा ती ओळखण्याची सक्षम असणे आवश्यक आहे आणि आवश्यक माहिती शोधण्याची, मूल्यमापन करण्याची आणि प्रभावीपणे वापरण्याची क्षमता असणे आवश्यक आहे. (अमेरिकन लायब्ररी असोसिएशन, १९८९) एक संस्थात्मक भांडार आहे ज्यामध्ये INFLIBNET ची स्वतःची सामग्री असते जसे की "शिक्षण आणि संशोधन संस्थांमधील ग्रंथालयांच्या संगणकीकृत" कॅलिबर (CALIBER) आणि 'ईशान्येतील ग्रंथालये संगणकीकृत आँटोमेशन आणि नेटवर्कचे जाळे याचा प्रचार' या नावाने आंतरराष्ट्रीय आणि राष्ट्रीय परिषदांमध्ये' कार्यवाही करते" (प्लॅनर). कॅलिबर (CALIBER) हे एक प्रकारचे द्विवार्षिक अधिवेशन आहे, जे इन्फिलबनेट (INFLIBNET) केंद्राने १९९४ पासून विद्यापीठांच्या सहकार्याने देशाच्या विविध भागांमध्ये आयोजित केले आहे. पूर्वोत्तर विभागातील ग्रंथालय आणि माहिती सेवांमधील समस्या आणि समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी २००३

मध्ये नियोजन केले गेले. या भांडारात इन्फिलबनेट (INFLIBNET) कर्मचाऱ्यांची प्रकाशने, कार्यशाळेतील साहित्य आणि वर्तमान पत्रातील कात्रणे देखील आहेत. हे भांडार D Space वर देखील चालू आहे. यासाठी या संकेतस्थळावर प्रवेश करावा <http://ir.inflibnet.ac.in> मार्च २०१९ पर्यंत, या भांडारात १९८६ परिषदपेपर्स, वर्तमानपत्र आणि प्रसारमाध्यम अंतर्गत १९ दस्तऐवज आणि इन्फिलबनेट (INFLIBNET) प्रकाशनांतर्गत १४८ दस्तऐवज आहेत. या दस्तऐवजांमध्ये मुक्तप्रवेश जगभरात होते. त्यांचे ऑनलाईन वितरण सुनिश्चित करते जे या दस्तऐवजांना अधिक उद्धरणपणे आमंत्रित करते.

१) प्रवेश

१.१ माहितीच्या गरजा पारिभाषित करा आणि स्पष्ट करा.

- कोणती माहिती शोधायची हे ठरवण्यास ठरवणे.
- माहिती शोधण्यासाठी काय करायचे हे ठरविणे.
- आवश्यक माहिती व्यक्त करा आणि परिभाषित करा.
- ही माहिती शोधण्यास सुरुवात करा.

१.२ माहितीचे स्थान शोधा

- माहिती शोधाचे संभाव्य स्रोत ओळखा आणि त्यांचे मूल्यांकन करा.
- कोणती माहिती घ्यायची ते निवडा.
- एक स्थानशोधा आणि स्थान माहिती पुन्हा वापरा. (संकेतस्थळ).

२) मुल्यमापन

२.१ माहितीचे मूल्यांकन

- मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण आणि परीक्षण करा.
- माहितीचे सामान्यी करण आणि अर्थ लावणे.
- मिळवलेल्या माहितीची अचूकता आणि परस्परसंबंधयांचे मूल्यमापन करा.

२.२ माहितीचे आयोजित करणे.

- माहितीचे वर्गीकरण करणे.
- मिळालेल्या माहितीचे संघटीकरण आणि आयोजन करणे.

- कोणती माहिती सर्वात महत्वाची आणि उपयुक्त आहे ते ठरविणे.

३) वापर

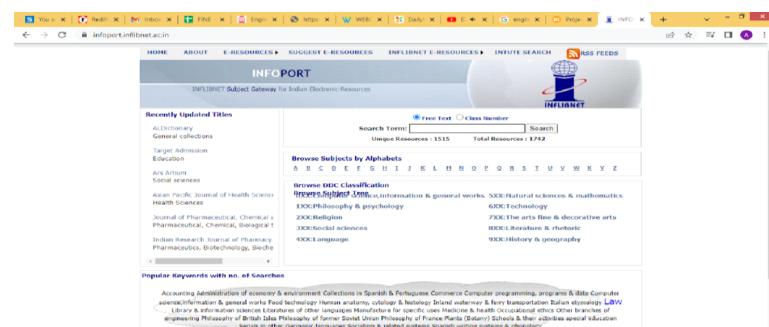
३.१ माहिती वापरणे.

- माहिती कठवण्याचे मार्ग शोधणे.
- मिळालेल्या माहितीचा वापर कसा करायचा हे ठरविणे.
- माहितीचे ज्ञान रूपांतरित करणे.
- सादरीकरण (माहिती पुनरुत्पादित करणे)

३.२ संवाद साधा आणि माहितीचा चांगला वापर करा.

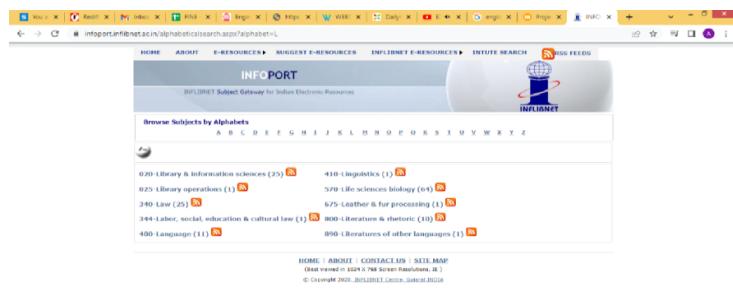
- माहितीचे नैतिक उपयोग समजून घ्या. (तसेच त्याचा कायदेशीर वापर कसा केला जातो)
- बौद्धिक कुशलतेने सहशिकण्या-या उत्पादनांशी संवाद साधा. (सहकार्याशी संवाद साधा)
- पुरस्काराचे संबंधित मानांकन करा.

४) इन्फोपोर्ट (INFOPORT) :

व्याख्या - इन्फोपोर्ट चाचणी आणि मूल्यमापनाच्या विस्तृत प्रक्रियेद्वारे मुक्त प्रवेशामध्ये उपलब्ध वैविध्यपूर्ण विषयांवर भारतीय वंशाच्या ऑनलाईन संसाधनांची निवडकपणे वर्गीकरण व सादरीकरण करणे.

१ **विद्यापीठ अनुदान आयोग** - इन्फोनेट डिजिटल लायब्ररी कॉन्सोरटियम ची औपचारिक सुरुवात डिसेंबर २००३ मध्ये करण्यात आली. या कंसोर्टियम मध्ये ४१९ विद्यापीठांना फायदा झाला. २० आंतरराष्ट्रीय प्रकाशकांकडून सदस्य विद्यापीठांना ७५०० पेक्षा जास्त पूर्ण मजकूर ई-रिसॉर्सेस उपलब्ध आहेत आणि ग्रंथसूची डेटाबेस सदस्यत्वाखाली उपलब्ध आहेत.

४.१ इन्फिल्बनेट (INFLIBNET) केंद्र इन्फोपोर्ट (INFOPORT)

परिचय :

भारतीय इलेक्ट्रॉनिक संसाधनांसाठी विषय गेटवे (A Subject Gateway for Indian Electronic Resources) द्वारे भारतीय विद्वत्ता पूर्ण सामग्रीच्या खुल्या प्रवेशास प्रोत्साहन देते. एम आय एम ए एस, यूके (MIMAS, UK) द्वारे विकसित केलेला सुप्रसिद्ध विषय गेटवे, अंतर्ज्ञान (Intute) चा केंद्र वापर आणि प्रचार करत असताना, इन्फोपोर्ट हे सर्व भारतीय विद्वान सामग्री साठी सर्व समावेशक प्रवेशद्वार म्हणून काम करण्यासाठी डिझाइन आणि विकसित केले आहे. गेटवे इंटरनेटवर विखुरलेली भारतीय विज्ञान सामग्री एका एकात्मिक इंटरफेसद्वारे उघडते जे शोध, ब्राउझ आणि एकाधिक सूचीला समर्थन देते. इन्फोपोर्ट चाचणी आणि मूल्यापनाच्या विस्तृत प्रक्रियेद्वारे मुक्त प्रवेशामध्ये उपलब्ध वैविध्यपूर्ण विषयांवर भारतीय वंशाच्या ऑनलाईन संसाधनांची निवडकपणे तालिकाकरण करते. केंद्राने

संसाधनांची ओळख आणि निवड प्रक्रियेत महाविद्यालय आणि विद्यापीठांमधील ग्रंथपाल आणि विद्यापीठाशी सहयोग करण्याचा प्रस्ताव ठेवला आहे.

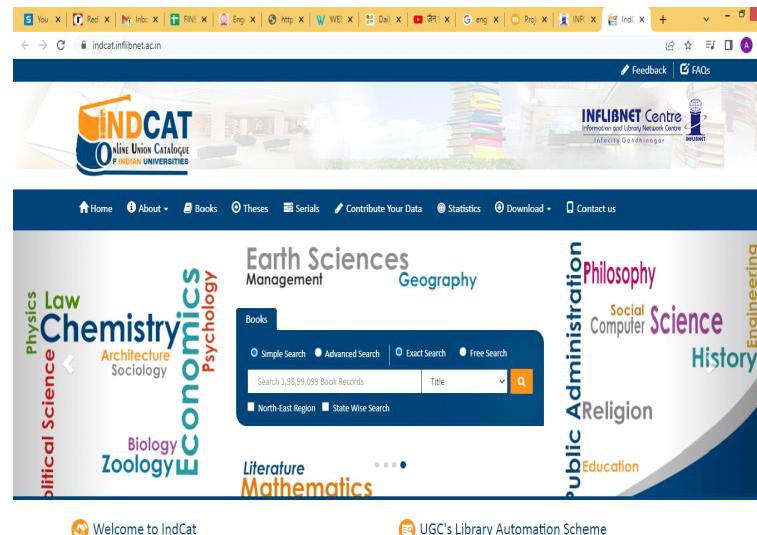
२०१२ मध्ये सुरु करण्यात आलेला, इन्फोपोर्ट हा विषय गेटवेद्वारे भारतीय विद्वत्तापूर्ण सामग्रीचा खुला प्रवेश प्रदान करण्यासाठी इन्फिल्बनेट (INFLIBNET) चा उपक्रम आहे. हे इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात सर्व भारतीय विद्वत्तापूर्ण सामग्रीचे सर्व समावेशक प्रवेशद्वार म्हणून काम करण्यासाठी डिझाइन आणि विकसित केले आहे. गेटवे एकात्मिक इंटरफेसद्वारे इंटरनेटवर विखुरलेली सर्व भारतीय विद्वान सामग्री एकत्रित करते जे शोध, ब्राउझ आणि एकाधिक सूचीला समर्थन देते आणि वैविध्यपूर्ण विषयांवर भारतीय वंशाच्या ऑनलाईन संसाधनांची निवडक कॅटलंग करते. हे संसाधनांची ओळख आणि निवड प्रक्रियेत महाविद्यालये आणि विद्यापीठां मधील ग्रंथपाल आणि विद्वान्यांच्या सहकार्याने कार्य करते. डर्यूइ दशांश वर्गीकरणानुसार ज्ञानाच्या विश्वाचे वर्गीकरण केले जाते. इन्फोपोर्टक्कर फक्त इंटरनेट संसाधने भारतातून उगम पावतात.

४.२ इन्फोपोर्ट खालील श्रेणीमध्ये भारतीय वंशाच्या इंटरनेट संसाधनांचा समावेश करते :

- हे संस्थात्मक भांडार, विकी (Wiki), ब्लॉग (Blog), अध्यापन आणि शिकवण्याच्या वेबसाइट्स, ई-पुस्तके, जर्नल्स, ऑनलाईन लायब्ररी इत्यादीं मधून संसाधने घेते.
- इलेक्ट्रॉनिक पुस्तके, इलेक्ट्रॉनिक जर्नल्स आणि संदर्भ खोतांसह शब्दकोश, निर्देशिका, नकाशे इ.
- संस्थात्मक भांडार, संसाधन गेटवे इ.
- विकी, ब्लॉग इ.
- शिकवण्याची आणि शिकवण्याची वेबसाइट
- लेक्चर नोट्स, मासिके
- पोर्टल्स

- ऑडिओ, व्हिडिओ आणि इतर मल्टीमीडिया शिक्षण संसाधने
  - लायब्ररी, संग्रह आणि संग्रहालय;
  - लायब्ररी, संग्रह आणि संग्रहित
  - वर्तमान इक्वेंट्स आणि क्रियाकलाप सूचीबद्ध करणा-या वेबसाईट
  - प्रमुख संशोधन प्रकल्पांच्या वेबसाईट्स, विशेषत: UGC, DST, DBT, AICTE, MHRD, DOT इत्यादीसारख्या राष्ट्रीय निधी संस्थांद्वारे समर्थित
  - शिकवणे आणि शिकणे प्रकल्प वेबसाईट, विशेषत: ज्यांना सरकारी निधी प्राप्त होतो;
  - विद्यापीठे, महाविद्यालये, संशोधन आणि बिकास प्रयोगशाळा, संस्था आणि ई-लर्निंग वेबसाईट.
  - भारतीय प्रकाशक आणि सबस्क्रिप्शन एजंट
  - लिस्टसर्व आणि चर्चा गट, विशेषत: ज्यांचे ऑनलाईन संग्रहण आहेत.
- ४.३ इन्फोपोर्ट मध्ये भारतात उगम पावलेल्या संसाधनांव्यतिरिक्त इतर संसाधने समाविष्ट नाहीत. अधिक विशिष्टपणे, यात खालील प्रकारच्या इंटरनेट संसाधनांचा समावेश नाही :
- बेकायदेशीर क्रियाकलापांना प्रोत्साहन देण्याच्या संभाव्यतेसह माहिती असलेली वेबसाईट.
  - बदनामी किंवा अशिललतेशी संबंधित कायद्यांचे उल्लंघन करणारी संसाधने.
  - आमच्या निवड आणि मूल्यमापन निकषांची पूर्तता न करणारी संसाधने.
  - केवळ विपणन, जाहिराती आणि व्यावसायिक उत्पादनांच्या विक्रीसाठी डिझाइन केलेली संसाधने.
  - ज्या साईट्समध्ये साध्या कोर्सचे वर्णन, स्टाफ डिरेक्टरी इ.च्या पलीकडे लक्षणीय ऑनलाईन संसाधने नसतात.
  - वैयक्तिक वेब पृष्ठे त्या व्यक्तींनी आणि त्याबदल तयार केली आहेत.
  - बॉलीवूडशी संबंधित ऑडिओ, व्हिडिओ आणि मल्टीमीडिया वेबसाईट.

५) इंडिकेट (INDICAT): online union catalogue

इंडिकेट (INDICAT) हा एक INFLIBNET द्वारे (HOST) प्रस्तावित केलेली भारतीय विद्यापीठे आणि उच्चशिक्षणाच्या प्रमुख संस्थांची पुस्तके, जर्नल्स आणि डॉक्टरेट प्रबंधांचा एक महत्वाचा ग्रंथसूची डेटाबेस आहे. स्त्रोतांच्या विविधते मुळे आणि त्यांच्या वेगाने वाढणाऱ्या स्वरूपामुळे, माहिती योग्य रित्या व्यवस्थित केल्या शिवाय डिजिटल माहितीच्या महासागरात योग्य माहिती मिळवणे वापर कर्त्यासाठी कठीण आहे. या संदर्भात, कार्यक्षम ग्रंथसूची सेवा प्रदान करण्यासाठी संपूर्ण जगभरात अनेक मोठ्या प्रमाणावर डिजिटल लायब्ररी संशोधन प्रकल्प हाती घेण्यात आले आहेत. ज्यामुळे कॅटलॉगिंग आणि इतर समस्यांवर अयोग्य उपाय आणले गेले आहेत. भारतात असा पुढाकार इन्फिल्बनेट (INFLIBNET) द्वारे इंडिकेट (INDICAT) तयार करून घेतली गेली आहे. जो भारतीय विद्यापीठांचा एक प्रमुख ग्रंथसूची डेटाबेस आहे जो सहभागी विद्यापीठांमध्ये संसाधनांची देवाणघेवाण सुलभ करतो आणि विविध विद्यापीठांय ग्रंथालयां मध्ये देशभरात वितरीत केलेल्या

संग्रहांमधून त्वरित आणि एकाच वेळी शोध प्रदान करतो. होल्डिंग्सच्या माहितीसह विलीन केलेल्या कॅटलॉग मध्ये सुलभ प्रवेश प्रदान करणे. इंडिकेट (INDCAT) हा ग्रंथसूची माहितीचा एक प्रमुख स्रोत आहे ज्याचा उपयोग ग्रंथालयीन संकलन विकास तसेच प्रत कॅटलागिंग आणि ग्रंथसूची रेकॉर्डचे रेट्रो रूपांतरण करण्यासाठी केला जाऊ शकतो. इंडिकेट - इन्फिलबनेट (INDCAT INFLIBNET) केंद्राच्या वेबसाइट वरून मुक्त प्रवेशा मध्ये उपलब्ध आहे.

निष्कर्ष :

इन्फिलबनेट (INFLIBNET) केंद्र भारतातील मुक्त प्रवेश चळवळीला चालना देण्यासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. संदर्भ ग्रंथीय डेटाबेस हे संशोधक आणि शिक्षण तजांसाठी त्यांच्या स्वारस्याच्या क्षेत्रातील सर्वात संबंधित साहित्य शोधण्या साठी आणि त्यात प्रवेश करण्यासाठी दुर्घम माहितीचा एक महत्त्वाचा स्रोत आहे. वर्तमान संदर्भ ग्रंथीय डेटाबेस हे मुद्रित प्रकाशनां पूर्वी होते, कदाचित संघ तालिकेच्या स्वरूपात असू शकतात. तथापि, संगणक अनुप्रयोगांच्या आगमनाने पारंपारिक मुद्रित प्रकाशनांनी बहुतेक प्रकरणांमध्ये तांत्रिक दस्तावेज आहे. इंडिकेट (INDCAT) हा भारतातील शैक्षणिक समुदायां मध्ये विद्यादत्त्वापूर्ण संवादासाठी इन्फिलबनेट (INFLIBNET) द्वारे होस्ट केलेल्या भारतीय विद्यापीठे/संस्थांच्या संदर्भ ग्रंथ विषयक माहितीचा एक प्रमुख स्रोत आहे. जर इंडिकेट (INDCAT) नियमितपणे अद्यायावत केले गेले तर विविध विद्यापीठे, संस्था, विभाग आणि व्यक्ती यांच्या संशोधन उत्पादकतेचे मोजमाप करण्यासाठी ते एक महत्त्वापूर्ण ग्रंथसूची साधन होऊ शकते.

संदर्भ :

- फर्नांडीझ, एल. (२००६). भारतातील मुक्त प्रवेश उपक्रम- एकमूल्यांकन-भागीदारी: द कॅनेडियन जर्नल ऑफ लायब्ररी अँड इन्फॉर्मेशन प्रॉक्टिस अँड रिसर्च, १(१).
- ग्रुटेमियर, एच., आणिमहॉन, बी. (एड्स.). (२००३). वैज्ञानिक आणि तांत्रिक माहितीचा खुला प्रवेश: कला आणि भविष्यातील ट्रेंड:

ICSTI/INIST/INSERM सेमिनार, २३-२४ जानेवारी २००३, पेरिस, फ्रान्स. IOS प्रेस.

- कुमारपांडा, एस. (२०१६). मुक्त प्रवेश उपक्रम आणि त्याचा वैज्ञानिक समुदायांवर होणारा परिणाम: INFLIBNET केंद्राचा आढावा. इंटरनेशनल जर्नल ऑफ रिसर्च, ३(०१), १८१-१८९.
- निसर्ग (२०११). निसर्ग संशोधनात खुला प्रवेश. येथे उपलब्ध: <http://www.nature.com/openresearch/about-open-access/whatisopenaccess>
- सिंग, पी. (२०१६). भारतात ओपन ऐक्सेसरि पॉजिटरीज: वैशिष्ट्ये आणि भविष्यातील संभाव्यता. IFLA जर्नल, ४२(१), १६-२४.
- माहितीपूर्ण (२०१४). भारतीय इलेक्ट्रॉनिक संसाधनांसाठी INFLIBNET विषय गेटवे. २७ जानेवारी २०१४ रोजी INFOPORT:INFLIBNET Subject Gateway for Indian Electronic - Resources : <http://infoport.inflibnet.ac.in/about.aspx> वरून पुनर्प्रज्ञा.
- सेट अलर्ट इंटरनेशनल रिसर्च: जर्नल ऑफ लायब्ररी अँड इन्फॉर्मेशन सायन्स ; खंड ५, क्रमांक २, जून २०१५.
- कृष्ण मूर्ती सौ. आणि आवारी वीरेश (२०१३). INDICAT मध्ये प्रतिबंधित केल्या प्रमाणे भारतीय विद्यापीठांची संशोधन उत्पादकता: एक अभ्यास. विद्यापीठ बातम्या, ५१ (५१), डिसेंबर २३-२९. पृ. ८-१८.

मुक्त प्रकाशने काळाची गरज

डॉ. सुजाता राजपुरकर

ग्रंथपाल, सेंट. अँड्रूज कॉलेज ऑफ आर्ट्स, सायन्स अंड कॉर्मर्स, बांद्रा

प्रस्तावना

मुक्त प्रकाशने ही एक अशी संकल्पना आहे की ज्यामध्ये जगभरातील विचारवंत, लेखक आणि शक्तात. अर्थात ही सर्व शक्य आहे अद्यावत तंत्रज्ञानामुळे. माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानामुळे जग खूप जवळ आले आहे आणि बन्याचशा विचारवंतांना ह्याचा सदुपयोग ही झाला आहे. परंतु मुक्त प्रकाशने ही संकल्पना रुजवणे इतके सोपे नव्हते. ही संकल्पना मूलत उभारली गेली ती सामायिक (sharing) हया तत्वावर. जेणेकरून जगभरातील तत्वज्ञ, विद्वान आणि संशोधक सामायिक तत्वावर आपलं संशोधन जगासमोर प्रसारित करून ते सर्वांसाठी खुले करू शकतील.

युनेस्को च्या व्याख्येनुसार मुक्त प्रकाशने म्हणजे इंटरनेट वर त्यांची विनामूल्य उपलब्धता असण, जगभरातील कोणत्याही वापरकर्त्याला या लेखांचे संपूर्ण मजकूर वाचणे, डाऊनलोड करणे, कॉपी करणे, वितरित करणे, मुद्रित करणे, शोधणे किंवा लिंक करणे, अनुक्रमित करण्यासाठी क्रॉल करणे इत्यादी शक्य आहे. तसेच त्यांना सॉफ्टवेअर मध्ये डेटा म्हणून पास करणे किंवा इंटरनेट वर प्रवेश मिळवून देणे इत्यादि अविभाज्य अशा आर्थिक, कायदेशीर किंवा तांत्रिक अडथळ्यां शिवाय इतर कोणत्याही कायदेशीर हेतूसाठी त्यांचा वापर करता येणं शक्य करून देणे.

संकल्पनेचा उगम

साधारण एकविसाब्या शतकाच्या प्रारंभी मुक्त प्रकाशन वातावरणाची आंतरराष्ट्रीय स्तरावर उभारणी करण्यास सुरुवात झाली. ह्याच दरम्यान मुक्त प्रकाशनाच्या वाढीसाठी आणि उपयोगासाठी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर तीन वेगवेगळ्या ठिकाणी सभा भरविण्यात आल्या. ह्या सभांमध्ये मुक्त प्रकाशनाच्या संकल्पनेचा आणि तत्वाचा पाय उभारण्यात आला. ह्याचा फायदा संपूर्ण जगाला झाला. ह्या सभांमध्ये तयार करण्यात आलेल्या घोषण, बीबीबी घोषणा म्हणून ओळखल्या

जातात. ती तीन ठिकाण म्हणजे Budapest, Berlin, व Bethesda. सर्वप्रथम डिसेंबर २००१ मध्ये Budapest, हंगेरी येथे, काही अनुभवी आणि सामायिक तत्वांमध्ये रुची असणाऱ्या संस्थांची व सभासदांची सभा आयोजित करण्यात आली. ह्या सभेमध्ये लेखकांनी आणि संशोधकांनी निर्माण केलेले आणि पुनर्विलोकन केलेले साहित्य किंवा लेख विनामूल्य पदधतीने मुक्त प्रकाशन स्वरूपात जगासमोर मांडण्याबाबत विचारविनिमय करण्यात आला. ह्या सभेमध्ये भविष्यकाळासाठी मुक्त प्रकाशना संदर्भात दोन प्रमुख धोरणे अस्तित्वात आली, ती म्हणजे

• स्वयं संग्रहण (सेल्फ archiving) :

ह्या मध्ये लेखकांना त्यांनी लिहिलेल्या आणि पुनर्विलोकन केलेल्या लेखाची प्रत मूक्त भांडारा मध्ये मुक्त वापरांसाठी ठेवता येईल.

• मूक्त जर्नल्स :

ह्या जर्नल्स ना विविध संस्थांच्या माध्यमातून आर्थिक साहाय्य उपलब्ध करून देण्यात येईल. ह्यामध्ये नवीन आणि जुने जर्नल्स प्रकाशनांचा समावेश केलेला असेल. तसेच ही सर्व जर्नल्स इंटरनेटवर वापरण्यासाठी मुक्त प्रकाशन म्हणून उपलब्ध केले जातील.

दूसरी सभा Bethesda, USA येथे एप्रिल २००३ साली भरविण्यात आली. या सभेमध्ये प्रामुख्याने biomedical हया विषयातील पुनर्विलोकन झालेली प्रकाशने विनामूल्य वापरण्या साठी इंटरनेवर उपलब्ध करून देण्यासंदर्भात विचारविनिमय करण्यात आला. ह्या सभेमध्ये ग्रंथपाल, प्रकाशक, आणि निधी देणाऱ्या एजन्सिज चा समावेश करण्यात आला होता. ह्या सभेमध्ये मुक्त प्रकाशना साठी दोन प्रमुख निकष ठरविण्यात आले ते म्हणजे.

1. कॉपीरीइट धारकाकडून वापरकर्त्याना ते साहित्य वापरण्याचा शाश्वत अधिकार मुक्त प्रवेशासक्त देण्यात येईल.
2. लेखकाने किंवा संशोधकाने आपले संपूर्ण लेखन अशा कोणत्यातरी भांडारामध्ये संचयित केलेले असावे, जे पूर्णपणे दीर्घकालीन संग्रहणासाठी बांधील असतील.

कोणत्याही प्रकारचे लेखन मुक्त प्रकाशना मध्ये समाविष्ट करण्या साठी, वरील दोन निकष प्रत्येकाला पाळावे लागतील. हयाच सभेमध्ये आणखी तीन विधाने नोंदवली गेली ती म्हणजे,

- संशोधनासाठी आर्थिक सहाय्य पुरवणाऱ्या संस्था किंवा एजन्सी, लेखकांना मुक्त प्रकाशनाचे तत्व स्वीकारण्यासाठी प्रोत्साहित करतील. त्यासाठी अशा लेखकांना पुरेसे आर्थिक सहाय्य दिले जाईल, जेणेकरून संशोधकाना अधिक गुणवत्तापूर्ण प्रकाशन करने शक्य होईल. तसेच अशा संशोधकांचा नेमणीकौच्या वेळीही त्यांनी केलेल्या मुक्त प्रकाशनांचा प्रामुख्याने विचार करण्यात येईल.
- दुसरे विधान जे या सभेमध्ये केले गेले ते म्हणजे, मूक्त प्रकाशनाचे फयदे आणि महत्व संशोधकासमार आणून ग्रंथालये हया उपक्रमाला पूर्णपणे सहकार्य करतील.
- आणि तिसरे विधान, संशोधक देखील मुक्त प्रकाशन तत्वाचे महत्व व फायदे इतर लोकांपर्यंत पोर्चविण्यास बाधील असतील.

तदनंतर २००३ मध्ये सायन्स आणि हयुमॅनिटीज च्या ग्रंथसंपदेला किंवा ज्ञानाला मुक्त प्रवेश देण्यासंबंधातील डीक्लेरेन बर्लिन येते करण्यात आले. त्यांलाच पूर्ण जग मूक्त प्रकाशनांसाठी केलेले बर्लिन डीक्लेरेन म्हणून ओळखतात.

ह्या सभेमध्ये काही महत्वाचे मुद्दे अधोरेखित केले गेले, ते म्हणजे शैक्षणिक ज्ञान जतन करण्यासाठी आणि त्याचा मुक्त प्रकाशनामध्ये समावेश करून ते मुक्त प्रवेशासाठी उपलब्ध करून देण्यासाठी इंटरनेट हे महत्वाचं माध्यम असेल. ह्या मध्ये फक्त लेखच नव्हे तर संशोधनाचे परिणाम आणि इतर छायाचित्राचाही समावेश असेल.

सदर सभेमध्ये मुक्त प्रकाशना संधर्भात पुढील दोन अटी ठेवण्यात आल्या

1. अशा प्रकारची प्रकाशन कॉपीराइट किंवा अन्य कुठल्याही प्रकारच्या प्रतिबंधात्मक परवाना मुक्त असतील.

2. ही प्रकाशन कमीत कमी एकातरी भांडार मध्ये संचयीत केलेली असावीत जेणेकरून सर्व लोकं मुक्तपणे त्याचा वापर करू शकतील.

अशा प्रकारच्या प्रकाशना साठी वेगवेगळे मार्ग सुचिविण्यात आले त्याचे वर्णन खालील परिच्छेदात दिलेले आहे.

गोल्ड रूट :

हा असा मार्ग आहे की जेथे, संशोधकांचे लिखाण अशा जर्नल्स मध्ये प्रकाशित झाले पाहिजेत जे मुक्त प्रवेशासाठी विनामुल्य वापरण्यासाठी इंटरनेट वर उपलब्ध असतील. अशा तळेच्या जर्नल्स च्या प्रकाशनाचा खर्च इतर मार्गानी भरून काढावा. अशा पदधती च्या प्रकाशनामध्ये साधारणत: लेखक स्वतः प्रकाशनाचा खर्च भरतात किंवा अ शा काही संस्था अस्तित्वात आहेत, ज्या मुक्त प्रकाशनाना आर्थिक सहाय्य पुरवून, त्यांची प्रकाशने इंटरनेट वर मुक्त प्रवेशासाठी उपलब्ध करून देतात, Directory of open access journals (DOAJ) हे त्याचेच एक उदाहरण आहे.

दुसरा मार्ग आहे hybrid जर्नल्स चा, ह्या मार्गात लेखकांना त्यांचे लेखन मुक्त प्रकाशना मध्ये प्रकाशित करण्यासाठीचा सर्व खर्च करावा लागतो, त्याच बरोबर ग्रंथालयांना ही अशा जर्नल्स चे सदस्यत्व विकत घ्यावे लागते. ह्या मार्ग मध्ये प्रकाशकला दोन्ही बाजूने आर्थिक फायदा होतो.

ग्रीन रूट :

ह्या मार्गाचे तीन प्रकार आहेत, प्री प्रिंट, पोस्ट प्रिंट आणि पब्लिशर कर्जन.

प्री-प्रिंट मार्गमध्ये लेखकाला प्रकाशना पूर्वीची प्रत कोणत्याही सार्वजनिक भांडार मध्ये संग्रहित करता येते. हे भांडार एका विशिष्ट विषयाचे किंवा संस्थेचे असू शकते. आणि इथे लोकांसाठी मुक्त प्रवेश उपलब्ध असतो. अशा प्रकारच्या प्राथमिक प्रकाशनाचा दर्जा दिलेला असतो. बरेचसे प्रकाशक अशा प्रकारच्या प्रकाशनाला अनुमती देतात, त्यामुळे बन्याचश्या संशोधकाना त्यांचा सिध्दांत सिध्द करण्यासाठीचे संदर्भ अतिशय सोऱ्या मार्गाने उपलब्ध होतात. तसेच काही प्रकाशकांचा एक निर्बंध कालावधी असतो, म्हणजे भांडार मध्ये संग्रहित केल्यापासून ते अंतिम प्रकाशना पर्यंत चा कालावधी. ह्या कालावधी मध्ये लेखक

आपली प्रत भांडार मध्ये ठेवू शकतात. ह्या कालावधीला embargo period असे म्हणतात. Researchgate अशा पद्धतीचे ठिकाण आहे. जिथे प्रि- प्रिंट प्रती प्रसारित करता येतात. तसेच SHERPA /ROM O Service (<https://www.sherpa.ac.uk/Romeo.php>) ही वेबसाईट असे प्रकाशक आणि जर्नल्स शोधण्यासाठी लेखकांना मदत करते.

पोस्ट प्रिंट

ह्या मार्गा मध्ये पुनर्विलोकन झाल्यानंतर सुद्धा लेख मुक्त प्रवेशासाठी उपलब्ध केले जातात.

पब्लीशर क्र्हर्जन

हे अंतिम प्रकाशन असते जे सर्वासाठी मुक्त प्रवेशासाठी खुले असते, म्हणजे ओपन ऐक्सेस.

डायमंड प्लॉटिनम

अशा प्रकारच्या जर्नल्सना प्रकाशनासाठी विविध शासन संस्थांकडून, जाहिराती मार्फत, किंवा धर्मादाय संस्थांकडून अर्थसहाय्य मिळालेले असते. म्हणून लेखकांना आपला लेख अशा जर्नल्स मध्ये विनामूल्य मुक्त प्रकाशन म्हणून प्रकाशित करता येतो.

ब्रॅँझ

हे जर्नल्स विनामूल्य इंटरनेट वर उपलब्ध असतात, परंतु त्यांच्या कडे कोणत्याही प्रकारचा परवाना नसतो. असे जर्नल्स बन्याच वेळेला पुन्हा वापरण्या साठी उपलब्ध नसतात.

मुक्त प्रकाशनांची चळवळ सर्वानाच म्हणजे एकूणच समाजाला खूप उपयुक्त ठरली आहे. ह्या चळवळीमुळे शैक्षणिक विचारवंता साठी, संशोधकांसाठी आणि ग्रंथपालासाठी अथांग ज्ञानरूपी सागराचे दरवाजे उघडे झाले आहेत. हे एक असे व्यासपौठ आहे जेथे लेखक, विचारवंत विद्वान आपल्या विचारांची आणि संशोधनाची देवाण घेवाण अगदी मुक्त पणे करू शकतात.

युनेस्को ने कोणत्याही प्रकाशनाला मुक्त प्रकशनांच दर्जा देण्यासाठी काही शर्तींची पूर्तता करणे गरजेचे आहे असे सांगितले आहे, त्या शर्ती पुढीलप्रमाणे

- १) जेव्हा प्रकाशन सार्वत्रिक आणि मुक्तपणे प्रवेश करण्यासाठी तयार असेल किंवा ते सर्वासाठी खुले असेल.
- २) लेखकाकडून किंवा कॉपीराइट मालकाकडून अपरिवर्तनीयपणे सर्व वापरकर्त्यांना अमर्याद कालावधीसाठी, लेख वापरण्याचा, कॉपी करण्याचा किंवा वितरित करण्याचा अधिकार दिलेला असेल.
- ३) हे लेखन पूर्ण आणि योग्य इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात, कमीत कमी एक व्यापक आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर ओळखल्या जाणाऱ्या मुक्त प्रवेश असलेल्या भांडार मध्ये संग्रहित केलेले असावे.

मुक्त प्रकाशनाच्या चळवळीतील मुख्य घडामोडी खालील प्रमाणे.

१९९१	२०००	२००१	२००२	२००६	२००७
arXiv.org रेपॉजिटरी लांच केले	PubMed सेंट्रल रिपॉजिटरी लांच केले	OJS (ओपन जर्नल सिस्टम्स) EPprints सॉफ्टवेअ र रिलीझ केले, PLOS जर्नल्स	बर्लिन, बेथेस्डा घोषणा WSIS सॉफ्टवेअ र रिलीझ केले लाइन्स लांच केल्या DOAJ (ओपन	ओपन डीओएआर (ओपन रिपॉजिटरीज ची डिरेक्टरी) लाइन्स लांच केली	ओप न (ओपन रिपॉजिटरीज ची डिरेक्टरी) लाइन्स लांच केली उत्स व सुरु केला

	लॉच केले, BioMed सेंट्रल जर्नल्स लॉच केले	एंक्सेस जर्नल्स ची डिरेक्टरी) लॉन्च केली		
--	--	--	--	--

स्रोत : युनेस्को २०१५

मुक्त प्रकाशनांची मुख्य भूमिका विद्वान संप्रेषण च्या व्याख्ये मध्ये अधिक स्पष्ट होते. ही एक अशी प्रणाली आहे की ज्या द्वारे संशोधन आणि इतर अभ्यासपूर्ण लेखन तयार केले जाते, त्याचे गुणवत्तेसाठी मूल्यांकन केले जाते, विद्वान समुदायात प्रसारित केले जाते आणि भविष्यातील वापरासाठी संरक्षित केले जाते. ह्या प्रणालीचा सविस्तर अर्थ खालील परिच्छेद मध्ये वर्णन केलेले आहे.

विद्वान संप्रेषण प्रणाली

विद्वान संप्रेषण प्रणालीमध्ये संप्रेषणाची दोन्ही औपचारिक माझ्यमे समाविष्ट आहेत, जसे की प्रकाशन पीअर-पुनरावलोकन जर्नल्स मध्ये प्रकाशित करणे आणि अनौपचारिक चॅनेल म्हणजे, जसे की इलेक्ट्रॉनिक लिस्टसर्व. एड्रियन के. हो यांच्या मते ‘विद्वान संप्रेषण ही एक चक्रीय प्रक्रिया आहे. जिथे संशोधन साहित्य व्युत्पन्न, पुनरावलोकन, प्रसारित, अधिग्रहित, संरक्षित केले जाते, तसेच शिष्यवृत्तीच्या प्रगतीसाठी शोधले जाते, प्रवेश केले जाते आणि आत्मसात केले जाते. (in Sanjeeva 2017).

विद्वत्तापूर्ण संवादामध्ये विविध भागधारकांचा सहभाग असतो, अशी प्रक्रिया ज्यामध्ये लेखक, प्रकाशक, ग्रंथालय, संशोधक, उच्च शिक्षण संस्था, आणि निधी संस्था ह्यांचा सहभाग असतो. तंत्रज्ञाना च्या आगमनाने वैज्ञानिकांसाठी नाविन्यपूर्ण प्रकाशन मॉडेल संप्रेषण उदयास आले, जेथे स्व-प्रकाशन सुलभ झाले, तसेच शिष्यवृत्तीची जबाबदारी आणि मालकी निर्मात्यांवर बंधनकारक झाली.

मुक्त प्रकाशने उदयास येण्याची मुख्य करणे

मुक्त प्रकाशने उदयास येण्या मागची काही महत्त्वाची कारणे आपल्याला पाहायला मिळतात ती खालील प्रमाणे.

- १) गेली दोन दशके अभ्यासपूर्ण जर्नल्सच्या संख्येत वाढ होत गेली. त्याच बरोबर त्यांच्या किंमती ही वाढत गेल्या आणि विकसनशील देशांमध्ये क्रयशक्ती ची घसरण होत गेली, यामुळे गुणवत्ता पूर्ण प्रकाशने वापरणे लेखकांसाठी अशक्य होत गेले. तसेच शैक्षणिक आणि संशोधन संस्थाना त्यांच्या वाढत्या किंमतीमुळे अशा जर्नल्स चे सदस्यत्व घेने कठीण होऊ लागले. ह्या परिस्थितीला ‘Serial Crisis’ असे नाव देण्यात आले. आणि हेच एक महत्त्वाचे कारण मानले जाते, मुक्त प्रकाशनच्या चळवळीसाठी.
- २) दुसरं म्हणजे संशोधनामध्ये नवीन प्रवाह येण्यास सुरुवात झाली, बहुविद्याशाखिय आणि आंतरविद्याशाखिय संशोधनास प्राधान्य देण्यास सुरुवात झाली. त्याचा परिणाम असा झाला की, संशोधकांना नावीन्यपूर्ण माहितीची गरज भासू लागली. आणि ही माहिती महागड्या जर्नल्स मधून मिळविणे अशक्य होत होते. प्रकाशनांच्या संपूर्ण श्रेणीपर्यंत पोहचणे अशक्यप्राय झाले होते. शैक्षणिक संस्थांना सदस्यता रद्द करण्यास भाग पाडले जात होते, आणि संशोधकांना आणि शैक्षणिक संस्थांना प्रवेश सुलभ करण्यासाठी इतर पद्धर्तीचा अवलंब करण्यास भाग पाडण्यात आले. आणि ह्या सगळ्यांचा परिणाम म्हणजे मुक्त प्रकाशनच्या संकल्पनेची निर्मिती. तत्कालीन ग्रंथपाल आणि संशोधक ह्यांच्या कडून ह्या संकल्पनेतून दोन महत्त्वाच्या अडचणीतून मार्ग निघण्याची शक्यता वर्तवली जात होती. एक म्हणजे ‘Serial Crisis’ आणि दुसरे ‘Permission Crisis’.

मुक्त प्रकाशनामुळे संशोधक, ग्रंथपाल, लेखक आणि इतर संस्थांना लिहिण्याचा, माहिती वापरण्याचा, माहिती सुधारणा करण्याचा, तसेच दुसऱ्या भाषेत अनुवादित करून प्रसारित आणि प्रदर्शित करण्याचा मार्ग सुकर झाला. अर्थात असे करत असताना मूळ लेखकाचा संदर्भ देणे बंधनकारक असणार होत.

मुक्त प्रकाशने, कॉपीराइट आणि लेखकांचा अधिकार

सामान्य कॉपीराइट संरक्षण यंत्रणेद्वारे वाटणीचे स्वातंत्र्य, अभ्यासपूर्ण सामग्रीचे संग्रहण, पुनर्वापर आणि रीमिक्सिंग उपलब्ध नव्हते. अनेक देशांमध्ये कॉपीराइट कायदे सार्वजनिक सामायिकरण किंवा अभ्यासपूर्ण सामग्रीचा पुनर्वापर करण्याच्या दृष्टीने बदलले गेले. कॉपीराइट चे अधिकार अबाधित ठेवून इतर पर्यायी मार्गाने वापरकर्ता गटांना सामायिक करण्याचे किंवा पुन्हा वापरण्याचे स्वातंत्र्य वाढविण्याच्या दृष्टीने, कॉपीराइट संरक्षण मार्ग निर्माण केले गेले, जसे की क्रिएटिव कॉमन्स (सीसी) किंवा Copy Left परवाने. ह्या मार्गांचा वापरकर्ता गट आनंदाने योग्य वापर करताना दिसून येतात.

तथापि, त्या काळात अस्तित्वात असलेल्या कॉपीराइट व्यवस्थेमध्ये विद्वत्तापूर्ण संप्रेषणांच्या खुल्या प्रवेशास सामोरे जाण्यासाठी पुरेशा तरतुदी नव्हत्या. त्यानंतर 2001 मध्ये क्रिएटिव कॉमन्स (CC) परवाने याच नावाच्या नानफा संस्थेद्वारे सादर केले गेले. जे कॉपीराइट निर्बंधांच्या अडथळ्यांशिवाय मुक्त प्रवेश ज्ञान संसाधने जागतिक स्तरावर प्रवेशयोग्य बनविण्यास सुलभ करतात. मुक्त प्रकाशन परवाने संशोधकांना सार्वजनिक अनुदानित संशोधन निष्कर्ष काढण्यास मदत करतात. ओपन ऐक्सेस चॅनेलद्वारे संप्रेषण केले जाते. संशोधक समुदायांसाठी दोन प्रमुख मुक्त प्रवेश चॅनेल उपलब्ध आहेत, ते म्हणजे गोल्ड ओपन ऐक्सेस आणि ग्रीन ओपन ऐक्सेस.

ही गोष्ट लक्षात घेऊन मुक्त प्रकशनांच्या लेखकांसाठी खालील विविध शासन अधिकार उपलब्ध करून देण्यात आले.

कॉपीलेफ्ट	सर्व चुका राखीव
कॉपीराइट	सर्व हक्क राखीव
क्रिएटिव कॉमन्स	काही हक्क राखीव

कॉपीलेफ्ट आणि क्रिएटिव कॉमन्स परवाने ज्ञान समुदायांना खूप उपयुक्त ठरले. जे शोअर, वापर, पुनर्वापर आणि बदल करण्याच्या स्वातंत्र्याची हमी देतात. काही खुल्या परवान्यांचे लोकप्रिय प्रकार थोडक्यात खालीलप्रमाणे सादर केले आहेत.

कॉपीलेफ्ट

Copyleft ही एक सर्जनशील (creative) कार्यास सुधारित करण्यासाठी मुक्तपणे उपलब्ध म्हणून चिन्हांकित करण्याची एक सामान्य पद्धत आहे आणि सर्जनशील कार्याच्या सर्व सुधारित आणि विस्तारित आवृत्त्या देखील विनामूल्य असणे आवश्यक आहे. कॉपीलिफ्ट चळवळीचे विश्वासणारे, मानवी ज्ञान, सर्जनशीलता आणि अर्थ यांचे खाजगीकरण आणि कमोडिफिकेशन करण्यासाठी उत्सुक असणाऱ्या चांगल्या अर्थसहाय्यित कॉपीरेट धोरणांबदल चिंतित आहेत. ही चळवळ बौद्धिक संपदा नियंत्रणाच्या सध्याच्या प्रतिबंधात्मक शासनव्यवस्थेला पर्याय निर्माण करण्याचा प्रयत्न करते. ह्या चळवळीने व्यंग्यपूर्णपणे “सर्व चूक राखीव” अशी घोषणा ठेवली.

GNU सामान्य सार्वजनिक परवाना

फ्री सॉफ्टवेअर फाउंडेशनद्वारे समर्थित GNU प्रकल्पाचा सामान्य सार्वजनिक परवाना, Copyleft च्या तत्त्वांचे पालन करतो. Copyleft हे मोस्ट ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर (OSS) परवान्यांचे वैशिष्ट्य आहे. (GNU-GPL किंवा GPL) मूळत: GNU प्रकल्पासाठी फ्री सॉफ्टवेअर फाउंडेशन (FSF) च्या रिचर्ड स्टॉलमन यांनी लिहिले होते. हे औपचारिकपणे 1989 मध्ये GPL आवृत्ती 1.0 म्हणून लाँच केले गेले. हा सर्वात मोठ्या प्रमाणावर वापरला जाणारा विनामूल्य सॉफ्टवेअर परवाना आहे, जो अंतिम वापरकर्त्याना (व्यक्ती, संस्था, कंपन्या) संगणक सॉफ्टवेअर वापरण्याचे, अभ्यास, शोअर (कॉपी) आणि सुधारित करण्याच्या स्वातंत्र्याची हमी देतो. संगणक सॉफ्टवेअर जे हे हक्क राखून ठेवतील याची खात्री करतात त्यांना फ्री सॉफ्टवेअर म्हणतात.

सामग्री उघडा परवाना

ओपन कंटेंट लायसन्सिंग (ओसीएल) हे 1998 मध्ये लाँच करण्यात आलेले ओपन लायसन्सिंगचे आणखी एक रूप आहे. हे मुख्यतः तांत्रिक दस्तऐवजीकरण, सॉफ्टवेअर मॅन्युअल आणि इतर संबंधित प्रकल्पांमध्ये वापरले जाते. त्याची व्युत्पन्न आवृत्ती ओपन पब्लिकेशन लायसन्स (ओपीएल) 1999 मध्ये ओपीएल आवृत्ती 1.0 म्हणून प्रसिद्ध झाली.

Copy left, GNU-GPL आणि OPL हे सामायिक आणि बदलता येण्याजोगे संगणक सॉफ्टवेअर, तांत्रिक साहित्य आणि सर्जनशील सामग्री तयार करण्यासाठी सामूहिक आणि सामुदायिक प्रयत्न आहेत. क्रिएटिव कॉमन्स (CC) परवाने लेखकांना सामायिक, वापरणे, पुनर्वापर, वितरण आणि सुधारणेमध्ये विशिष्ट स्वातंत्र्याचा आनंद घेण्यास मदत करतात. क्रिएटिव कॉमन्स (सीसी) परवाना, ही एका मोठ्या समुदाय चळवळीचा परिणाम आहे. ह्या परवान्याचे प्रमुख उद्देश्य होते विद्वत्तापूर्ण किंवा कलात्मक साहित्याचे सामायिककरण, पुनर्वापर आणि बदल करण्याच्या स्वातंत्र्याच्या कल्पना, तसेच ज्ञानाची पुनर्निर्मिती आणि इष्टतम वापरासाठी सामग्रीची निर्मिती करणे हे. क्रिएटिव कॉमन्स (सीसी) परवान्यांचे प्रकार

विशेषता CC BY हा परवाना मूळ लेखकाच्या कामाचे वितरण, रिमिक्स, रुपांतर आणि बांधकाम करण्यास परवानगी देतो, अगदी व्यावसायिकरित्या, जोपर्यंत मूळ निर्मितीसाठी क्रेडिट दिले जाते तोपर्यंत.

ShareAlike CC BY-SA हा परवाना इतरांना रिमिक्स करण्यास, जुळवून घेण्यास आणि मूळ कामासाठी अगदी व्यावसायिक हेतूसाठी देखील परवानगी देतो, जोपर्यंत क्रेडिट दिले जाते आणि त्याच्या नवीन निर्मितीला समान अर्टीनुसार परवाना दिला जातो. या परवान्याची तुलना विनामूल्य आणि मुक्त न्योत सॉफ्टवेअर परवान्यांशी केली जाते.

Noderivs CC BY-ND हा परवाना इतरांना व्यावसायिक समावेशासह कोणत्याही कारणासाठी कामाचा पुनर्वापर करण्याची परवानगी देतो;

तथापि, ते रुपांतरित स्वरूपात इतरांसह सामायिक केले जाऊ शकत नाही आणि मूळ लेखकास क्रेडिट प्रदान करणे आवश्यक आहे.

अव्यावसायिक CC BY-NC हे मूळ कामावर गैर-व्यावसायिकरित्या रिमिक्सिंग, जुळवून घेणे आणि तयार करण्यास अनुमती देते, तथापि, मूळ लेखकाची पोचपावती आवश्यक आहे आणि नवीन व्युत्पन्न कार्याना त्याच अर्टीवर परवाना देण्याची आवश्यकता नाही.

गैर-व्यावसायिकरित्या-शेअरअलाइक CC BY-NC-SA हे मूळ कामाला जोपर्यंत श्रेय दिले जाते आणि समान अर्टीनुसार नवीन निर्मितीला परवाना दिला जातो तोपर्यंत ते मूळ कामाला गैर-व्यावसायिकरित्या रिमिक्स, जुळवून घेण्यास आणि तयार करण्यास परवानगी देते.

गैर-व्यावसायिकरित्या कोणतेही व्युत्पन्न नाही CC BY-NC-ND सहा मुख्य परवान्यांपैकी हे सर्वात प्रतिबंधित आहे, जे लेखकाचा संदर्भ दिला जातो तोपर्यंत इतरांना डाउनलोड आणि शेअर करण्याची परवानगी देते, परंतु ते त्यांना कोणत्याही प्रकारे बदलू शकत नाहीत किंवा त्यांचा व्यावसायिक वापर करू शकत नाहीत. स्थोत:<https://creativecommons.org/licenses/>

निष्कर्ष

जेव्हा एखादा लेखक त्याचा/तिचा नुकताच प्रकाशित झालेला शोधनिबंध सोशल मीडिया, वैयक्तिक संशोधकाचे प्रोफाइल आणि ऑनलाइन मंचांवर शेअर करतो, तेव्हा त्यात काम करणार्या सह-संशोधकांकडून ते वाचण्याची किंवा लक्षात घेण्याची उच्च शक्यता असते. किंवा संबंधित संशोधन क्षेत्रे सर्व सहा प्रकारचे CC परवाने शेअर आणि वाजवी वापराचे अधिकार देतात. खुले परवाने संशोधकांना सार्वजनिक वस्तू आणि सेवांच्या प्रभावी वितरणासाठी सार्वजनिक निधीच्या संशोधन परिणामांच्या जागतिक प्रसारात मदत करतात. ओपन ऐक्सेस संशोधन साहित्याने

केवळ नवीन कल्पना सुलभ आणि जलद केल्या नाहीत तर त्या प्रसारित करून संशोधनाचा परिणाम परिमाणवाचकपणे मोजण्याची शक्यता साध्य करून दाखवली आहे. जसे की Bibliometric, Scientometric आणि Webometric पद्धती, तसेच h-index, i-10 वैज्ञानिक उत्पादकता, त्याचा प्रवाह, वेग आणि शेवटी त्याचे मोजमाप करण्यासाठी निर्देशांक इच्छिकावर आणि शिस्तीच्या प्रगतीवर ठोस प्रभाव पाडतात. तंत्रज्ञानामुळे ओए चळवळ दररोज वेग घेत आहे. तसेच दुसऱ्या बाजूला शैक्षणिक प्रकाशकांची संख्या वाढत आहे ज्यांनी त्यांचे अनन्य व्यवसाय मॉडेल म्हणून मुक्त प्रवेश निवडला आहे. कोर्पर्निक्स, पीएलओएस, बायोमेड, फ्रॅटियर्स, एमडीपीआय आणि पीअरजे सारख्या बहुतेक प्रकाशकांनी अद्याप दीर्घ परंपरा स्थापित केलेली नाही. याव्यतिरिक्त, अधिकाधिक मोठे आणि पारंपारिक प्रकाशक पूर्णतः मुक्त प्रवेश असलेली जर्नल्स प्रकाशित करत आहेत. ही शीर्षके विद्यमान सदस्यत्वांसह चालविली जातात. उदाहरणे आहेत: स्प्रिंगर, एल्सेक्ट्रियर, विली, टेलर आणि फ्रान्सिस ग्रुप, नेचर पब्लिशिंग, SAGE आणि ॲक्सफर्ड युनिकर्सिटी प्रेस. प्रकाशन आणि शैक्षणिक डेटाबेस उद्योगांनी त्यांचे डिजिटल अधिकार व्यवस्थापन (DRM) साधने शैक्षणिक प्रकाशनाच्या परिसरात कॉपीराइट उल्लंघन आणि साहित्यिक चोरी शोधण्यासाठी मजबूत केली आहेत. विद्वत्तापूर्ण संप्रेषणाच्या प्रक्रियेत, विशेषत: इलेक्ट्रॉनिक वातावरणात पारदर्शक प्रकाशन नैतिकता आणण्यासाठी शैक्षणिक संशोधक समुदायांमध्ये वाजवी वापर संस्कृती रुजवणे आवश्यक आहे.

संदर्भ

<https://www.openaccess.nl/en/what-is-open-access/open-access-publishers>

<https://research.library.gsu.edu/c.php?g=115588&p=754380>

<https://www.openaccess.nl/en/what-is-open-access>

<https://en.unesco.org/open-access/>

Sanjeeva, Meghana (2017). Scholarly communication and role of libraries: a study of research Institutes in Mumbai. Ph.D. thesis, S.N.D.T. Women's University, Mumbai, Retrieved from

<http://hdl.handle.net/10603/252561>

UNESCO (2015). Introduction to Open Access. Place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000231920>\

<https://creativecommons.org/licenses/>

सर्वोक्तुं संख्येसाठी कौमनवेल्थ आँफ लर्निगच्चा आंतरराष्ट्रीय गुणवत्ता पुस्तकाराने सन्मानित

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ (नंक मानांकित 'अ' श्रेणी)

ज्ञानगंगांगी, गंगापूर घरणाजवळ, नाशिक-४२२ २२२

दूरध्वनी : (०२५३) २२३९७९४, २२३९७९५, २२३०२२७

फॅक्स : (०९९) (०२५३) २२३९७९६

वेबसाईट : <http://ycmou.digitaluniversity.ac> ● <http://ycmou.ac.in>